

Wie is toch die Jezus?

Verslag van een persoonlijke zoektocht naar de historische

Jezus van Nazareth

door J.J.A. Beenakker

VOORWOORD

Er is niemand over wie zoveel geschreven is als over Jezus van Nazareth. Zo'n jaar of veertig na zijn dood is het eerste boek over hem verschenen. Maar nog in onze tijd komen steeds bestsellers op de markt die miljoenen lezers trekken. Deze mens van twee duizend jaar geleden blijft actueel en blijft boeien door zijn leven en de religie die rondom hem is ontstaan. Bekend is hij, maar tegelijk ook zo onbekend, dat auteurs vrij spel hebben om creatief in te spelen op de ruimte die de lacunes in de geschiedschrijving bieden. Het bekende boek 'De Da Vinci Code' is hiervan een treffend voorbeeld.

Is Jezus echt zo onbekend? Iedere christen weet toch wie hij is? Op het eerste gezicht lijkt dit zo maar voor een christen is niet de mens Jezus belangrijk maar de Christus: dat is de Jezus van het geloof en die is echt iemand anders. Natuurlijk staat Jezus als mens aan de basis van het christelijk geloof maar de boeken van de Bijbel, geschreven door christenen ruim veertig jaar na zijn dood, zijn getuigenissen van de jonge religie en blijven in gebreke als het gaat over een betrouwbare beschrijving van de *mens* Jezus. Het blijft intrigerend: wat was er in die mens dat aanleiding was voor een dergelijke explosie na zijn dood? En dan blijft de vraag: wie is toch die Jezus van Nazareth?

Het is een uitdaging iets meer over die Jezus te achterhalen! Er zijn nog meer redenen om een eigen onderzoek te starten.

Sinds de tweede helft van de vorige eeuw is er iets wezenlijk veranderd binnen het rooms katholieke volksdeel in ons land. De blik van de gelovigen is niet meer omhoog naar de hemel gericht maar horizontaal naar de wereld waarin wij leven. Het verblijf op aarde heeft een nieuwe betekenis gekregen, de aarde is een opdracht geworden. Dit betekent een omwenteling in denken en handelen. Begrippen als integriteit van de schepping, ontwikkelingshulp en respect voor andere culturen en godsdiensten worden nieuwe sleutelwoorden. Niet meer overtuigd van het eigen gelijk maar relativerend, minder dogmatisch en met een accentverlegging van de kerkelijke leer naar de beleving van een christelijk ideaal. Velen zoeken thans de definitie van het christen-zijn vooral in de praktijk van het navolgen van Jezus van Nazareth. Men probeert zijn leven in te richten in overeenstemming met het voorbeeld dat hij gegeven heeft. De historische

Jezus is belangrijk geworden in het leven van een christen. Maar de historische Jezus wordt niet meer gekend!

Eeuwenlang is men bij het lezen en begrijpen van de teksten uit de Bijbel uitgegaan van de letterlijke betekenis van wat geschreven stond. Dit gold zowel voor de boeken van het Oude Testament als voor de boeken van het Nieuwe Testament. Het was een absurde gedachte te twijfelen aan wat in de evangeliën over Jezus werd verteld. In de praktijk van het godsdienstig leven heeft de christen vroeger geleerd geen aandacht te schenken aan de duidelijke verschillen die zijn aan te wijzen in de teksten van de vier evangelisten. Deze verschillen kunnen zeer groot zijn en wijzen op verschillende interpretaties van de persoon van Jezus.

Vanaf het moment echter waarop men met kritische ogen de bijbel gaat lezen, valt de vanzelfsprekendheid van vroeger weg. Het wordt tijd met andere ogen de teksten te lezen!

De cultuur in onze westerse samenleving heeft een joods-christelijke achtergrond. Aan de basis hiervan staat de mens Jezus van Nazareth én de religie die rondom hem samen met de joodse ethiek is ontstaan. Hem beter leren kennen moet ieder van ons aanspreken.

Ik vind daarom een objectief onderzoek op zijn plaats. Het zal, hoop ik, niet alleen een meer betrouwbaar beeld geven van de historische Jezus maar zeker ook bijdragen aan een vitalisering van het geloofsleven door meer plaats in te ruimen voor deze Jezus én aan een appreciatie van deze mens die aan de basis staat van onze joods-christelijke samenleving, die ondanks de ontkerkelijking van deze tijd toch zo te karakteriseren is.

Voor de publicatie van mijn onderzoek geef ik de voorkeur aan plaatsing op een website boven het drukken in boekvorm. Het geeft de geïnteresseerden de gelegenheid eerst wat te grasduinen in de tekst alvorens te besluiten deze, eventueel gedeeltelijk of geheel, te downloaden. Er zijn trouwens geen kosten aan verbonden.

DE EERSTE KENNISMAKING

Hoe zien christenen Jezus van Nazareth?

Voordat ik begin met mijn verslag van het onderzoek naar de historische Jezus, heeft de lezer het recht te weten waar ik sta, wat Jezus van Nazareth betekent in mijn persoonlijk leven. Een terechte vraag, omdat het onvermijdelijk lijkt dat dit invloed heeft op de kwaliteit van het onderzoek. Dit valt niet te ontkennen. Een onderzoeker kan zich nooit losmaken van zijn achtergrond. Maar ook een atheïst die zo'n onderzoek verricht, moet met een zeker wantrouwen bekeken worden. Dit lijkt me redelijk! Beoordeel mij maar vanuit uw eigen optiek en ga uit, totdat het tegendeel blijkt, van mijn integriteit als objectief wetenschapper.

Laat ik me eerst even voorstellen. Als wetenschapper heb ik mijn academische vorming gehad als wiskundige met later een specialisatie in de informatica. Tijdens mijn studie heb ik me gedurende enkele jaren intensief bezig gehouden met onderwerpen uit de katholieke theologie. De vroege beëindiging van mijn carrière gaf me de gelegenheid mijn onderzoek rond de oorsprong van het christendom en de figuur van de historische Jezus opnieuw ter hand te nemen en voort te zetten.

Wat betekent Jezus van Nazareth voor christenen? Voor een katholiek, die nog steeds niet gewoon is uit de Heilige Schrift te lezen, vindt de godsdienstige vorming vooral in de kerk plaats, tijdens de liturgische vieringen met lezingen uit de vier evangeliën, de Handelingen van de Apostelen en de brieven van Paulus, en daarna door de uitleg vanaf de kansel. Bijbelkennis wordt zo op een praktische wijze overgebracht, maar steeds vanuit een pastorale visie en met de leer van de kerk op de achtergrond. Het beeld dat een gelovige niet lang geleden en waarschijnlijk ook nu nog heeft van Jezus van Nazareth, is dus gevormd tijdens de vieringen. Wij maakten kennis met Jezus, met zijn omzwervingen door Galilea, met zijn vaak heftige discussies met de schriftgeleerden en farizeeën en met de complotten die tegen hem werden gesmeed. Naadloos regen de teksten van de vier evangelisten zich aaneen in onze herinneringen. Of het nu Marcus was of Johannes, het maakte niets uit. Het totaalbeeld dat zo ontstond, vaagde alle verschillen tussen de evangelieteksten uit. Bovendien werd het beeld van Jezus sterk beïnvloed door de leer van de kerk zoals die zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld. In dat totaalbeeld was Jezus mens en God tegelijk. Hij at en dronk tezamen met zijn

leerlingen en vrienden terwijl hij door Galilea rondtrok en hij was doodsbang en bad tot zijn vader in het hof van Olijven, toen zijn lijdensweg op het punt stond te beginnen. Maar ook verrichtte hij wonderen, die de mogelijkheden van gewone mensen verre te boven gingen. Hij wekte doden ten leve en spijzigde duizenden mensen met behulp van slechts enkele broden en vissen. En luid zongen wij in het Credo: '*God uit God, licht uit licht, ware God uit de ware God, geboren niet geschapen, één in wezen met de Vader, door wie alles geschapen is*'. Het kwam niet bij ons op hierin iets tegenstrijdigs te zien. Zo was nu eenmaal Jezus van Nazareth! De vraag of zijn tijdgenoten en leerlingen zo tegen hem aankeken, kwam niet bij ons op. Nog minder de vraag of Jezus zichzelf zo zag. Onze visie paste naadloos aan bij de leer van de kerk.

Het totaalbeeld, een mengeling van evangelie-uitspraken en kerkelijke leer, waarin alle verschillen zijn weggepoetst, is karakteristiek voor onze geloofsbeleving en hierin is, alle ontdekkingen van de wetenschap ten spijt, tot nu toe geen verandering gekomen.

De evangeliëverhalen werden, aangevuld met het geboorteverhaal van de kerk door Lucas in de Handelingen der Apostelen, tot een waarheidsgetrouwe weergave van de historische gebeurtenissen in de eerste fase van de ontwikkeling van het christendom. Dat was en is de opvatting zoals die leefde, en nog steeds leeft, onder de gelovigen. Door zijn dood en verrijzenis heeft Jezus voor alle zonden geboet en zo de mensheid met God verzoend. Dit staat centraal in de christelijke geloofsbelijdenis.

Dit is in het kort wat een gelovige onderschrijft. Maar geloofden de eerste christenen dit ook al? Ik betwijfel dit en met goede redenen. De eerste christenen waren joden en bleven als christen ook religieus met het jodendom verbonden, zowel in hun levenswijze als in de praktische beleving van hun godsdienst, zolang zij tenminste in de synagoge geduld werden¹. Essentieel voor een goed begrip is het besef, dat het christendom is gestart niet als een afsplitsing van de joodse religie maar als een sekte, als een van de vele groeperingen die binnen het jodendom bestonden². Pas geleidelijk kwam het tot een volledige afsplitsing, waarbij het op de duur zelfs verboden werd voor een christen, met een joodse achtergrond, de joodse wet te blijven onderhouden. Bovendien was het trouwens voor een jood ondenkbaar

¹ In de Handelingen van Lucas staat vermeld, dat de leerlingen na de dood van Jezus trouw de tempel bezochten en door hun stadgenoten werden gerespecteerd.

² Onder de verschillende groeperingen binnen het jodendom kennen wij b.v. de Farizeeën, de Sadduceeën en de Essenen.

over mensen te spreken alsof men het over een god had, aan hen goddelijke eigenschappen toe te kennen. In de oudste evangelieteksten is dan ook geen enkele verwijzing in die richting te vinden. Pas in het evangelie van Johannes, dat van late datum is, ruim 60 jaar na de dood van Jezus tot stand gekomen, maakt Jezus inderdaad de indruk met zijn voeten boven de aarde te zweven.

De vraag lijkt gerechtvaardigd zich af te vragen of met de ontwikkelingen binnen de jonge religie niet tegelijk ook een opwaardering van Jezus heeft plaats gevonden. De Jezus-figuur heeft vanaf het begin vele interpretaties gekend, waarvan naast de bekende teksten ook buiten-Bijbelse geschriften getuigen¹. De geschiedenis van het christendom in de eerste eeuwen getuigt van een strijd om de juiste interpretatie, om de orthodoxie, de rechtlijnigheid in de leer. Deze is niet dan na een felle strijd tot stand gekomen.

¹ A.F.J.Klijn, Jezus in de Apocriefe evangeliën. Buitenbijbelse beelden van Jezus, Kok Kampen 1999.

DE EERSTE VERKENNING

Wat is waar en wat niet?

Alles wat wij over Jezus van Nazareth weten, is via anderen tot ons gekomen. Zelf heeft hij geen geschreven documenten nagelaten. De bekendste levensbeschrijvingen, als wij de evangeliën zo mogen noemen, kwamen pas tot stand geruime tijd na zijn dood. De evangelist Marcus die als eerste schreef, deed dit pas omstreeks het jaar 70, een veertigtal jaren na de dood van Jezus. De andere evangelisten schreven later en het evangelie van Johannes verscheen pas veel later. U weet zelf uit ervaring hoe moeilijk het is om dan nog een eerlijk, objectief en zuiver beeld te geven van iemands leven. Zou in onze tijd al snel na de dood van een belangrijke figuur een journalist van de gelegenheid gebruik maken om de markt te veroveren met een levensbeschrijving, toen ging de commercie nog niet zo ver en waren bovendien de omstandigheden totaal anders. Jezus was nog geen bekende persoonlijkheid en pas later voelde men de behoefte meer over zijn leven te weten. Bovendien, in die tijd, was de kunst van het lezen en schrijven voorbehouden aan een zeer kleine groep intellectuelen en was men voor de communicatie aangewezen op het gesproken woord, op de mondelinge overlevering die de plaats innam van geschreven tekst. Wel zijn er geleidelijk aantekeningen gemaakt die door latere schrijvers werden benut bij de realisering van hun teksten. Zo is aangetoond, dat in de evangeliën van Matteüs en Lucas gebruik gemaakt is van een geschreven document dat onder de naam *Q* (afkorting van het Duitse woord voor bron: Quelle) in de exegetische wetenschap bekend staat¹. Het is een *verzameling uitspraken* die aan Jezus worden toegeschreven.

Wij zitten dus met een probleem of moet ik liever zeggen problemen. Hoe moeten wij de evangelische teksten op hun juiste waarde schatten? Er ligt zeker informatie in opgesloten die in een redelijk vroeg stadium al is opgetekend en later door de evangelist is benut. Er is zeker bij Marcus nog een inbreng geweest van mensen die Jezus nog persoonlijk gekend hadden en uit hun geheugen van ongeveer veertig jaar geleden konden putten. Maar er is iets dat uitermate essentieel is voor een

¹ Het Verloren Evangelie. Onder redactie van Marcus Borg, Meinema Zoetermeer 1997. De oorspronkelijke tekst van het *Q*-evangelie is verloren gegaan maar later gereconstrueerd uit de teksten van Matteüs en Lucas. De kern van dit evangelie stamt uit de vroegste periode van het christendom en is met de oudste brieven van Paulus, omstreeks het jaar 50, de eerste geschreven getuigenissen.

goed begrijpen van de evangeliën. De evangelisten schreven hun teksten met het oog op de gemeenten waartoe zij behoorden. Zij wilden duidelijk maken wat Jezus voor hen betekende en maakten daarvoor gebruik van een methode die in de klassieke literatuur van die tijd zeer gebruikelijk was: een levensbeschrijving van de held van het verhaal, een *leven* zoals de Romeinen het noemden. In een dergelijke aangekleed verhaal gaan vanzelf waarheid en verdichtselsel hand in hand. Wie kan het de evangelisten kwalijk nemen? Zij hadden geen andere middelen tot hun beschikking. Een goed verhaal spreekt mensen aan en een godsdienstige verhandeling kan zijn doel voorbij schieten. Volop problemen dus!

Maar er zijn veel meer storende factoren die van invloed zijn op het juist inschatten van de waarde van de evangeliëteksten. Neem bij voorbeeld de beroemde Bergrede van Jezus die u vindt bij Matteüs, hoofdstuk 5, maar ook bij Lucas hoofdstuk 6. Vergelijken we beide teksten dan zijn er duidelijke verschillen aan te wijzen die van invloed zijn op de betekenis, de bedoeling van de woorden van Jezus. Terwijl hij bij Matteüs zegt:

Zalig de armen van geest, want aan hen behoort het Rijk der hemelen.

Zalig de treurenden, want zij zullen getroost worden.

Zalig de zachtmoedigen, want zij zullen het land bezitten.

Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden (Mt 5,3-6, cursivering Willibrordvertaling)¹.

klinkt het bij Lucas, evenals de tekst in Matteüs afkomstig uit de oudste laag van *Q*, heel anders²:

Zalig gij die arm zijt, want aan u behoort het Rijk Gods.

Zalig die nu honger lijdt, want gij zult verzadigd worden.

Zalig die nu weent, want gij zult lachen (Lc 6,20-21).

Is Jezus nu een Joodse zedenpreker of iemand die op de barricaden stond voor zijn noodlijdende landgenoten? Blijkbaar gaan de evangelisten van hun eigen agenda uit en portretteren Jezus ieder op eigen wijze. Is dat hun kwalijk te nemen? Natuurlijk

¹ Alle aanhalingen uit de Heilige Schrift zijn genomen uit de Willibrordvertaling, die nog steeds in ons land in gebruik is bij de katholieke kerk.

² Wij zullen zien dat er een duidelijke aanwijzing is, dat Lucas hier de juiste betekenis van de woorden van Jezus geeft. In het zgn. evangelie van Thomas vind u een tekst met eenzelfde strekking.

niet! Hier leren wij het persoonlijk karakter van de evangelist kennen en ervaren wij wat zij van belang achten voor hun gemeente en hoe zij Jezus zagen.

Maar er is nog meer. De oudste bijdragen aan de evangeliën vinden wij bij Marcus, en bij Matteüs en Lucas op plaatsen waar zij geput hebben uit de *Q*-bron. Het zijn hier en daar teksten die niet passen in een boek voor omgangsvormen in een ordelijke maatschappij. Uit sommige teksten spreekt een visie die lijnrecht ingaat tegen wat in een sociale gemeenschap gebruikelijk en wensbaar is, hier en daar zelfs maatschappij ondermijnend. Laat ik er enige noemen met de plaatsvermelding in het evangelie van Lucas¹:

Tot u die naar Mij luistert zeg ik: Bemint uw vijanden, doet wel aan die u haten, zegent hen die u vervloeken en bidt voor hen die u mishandelen (Lc 6,27-28).

Als iemand u op de ene wang slaat, keert hem ook de andere toe; en als iemand uw bovenkleed van u afneemt, belet hem niet ook uw onderkleed te nemen (Lc 6,29).

Geef aan ieder die u iets vraagt, en als iemand wegneemt wat u toebehoort, eist het niet terug (Lc 6,30).

Tot een ander sprak Hij: 'Volg mij.' Deze vroeg: 'Heer, laat mij eerst teruggaan om mijn vader te begraven.' Jezus zei tot hem: 'Laat de doden hun doden begraven, maar gij, ga heen en verkondig het Rijk Gods' (Lc 9,59-60).

Als iemand naar Mij toekomt, die zijn vader en moeder, zijn vrouw en kinderen, zijn broers en zusters, ja zelfs zijn eigen leven niet haat, kan hij mijn leerling niet zijn (Lc 14,26).

Neemt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel; en groet niemand onderweg. Laat in welk huis gij ook binnengaat uw eerste woord zijn: Vrede aan dit huis! Woont daar een vredelievend mens, dan zal uw vrede op hem rusten; zo niet, dan zal hij op u terugkeren. Blijft in dat huis en eet en drinkt wat zij u aanbieden; want de arbeider is zijn loon waard. Gaat niet van het ene huis naar het andere. In elke stad waar ge binnengaat en ontvangen wordt, eet wat u wordt voorgezet (Lc 10,4-8).

¹ Zie ook de vermeldingen in het zgn. evangelie van Thomas en in het boekje 'De leer der twaalf Apostelen', die beide later besproken worden.

De laatste tekst beschrijft de gedragscode voor de rondtrekkende predikers van het *Rijk Gods* in de eerste periode van het christendom. Meestal werden deze predikers aangeduid met de naam apostelen, waarbij u niet direct moet denken aan het twaalfstal uit de evangelieteksten. Deze personen hadden alles in de steek gelaten en verkozen te leven in overeenstemming met de zo juist neergeschreven perikopen uit het evangelie van Lucas.

Nu dringt zich meteen de vraag op: zijn de teksten uit *Q*, die zojuist zijn geciteerd, afkomstig van Jezus zelf of zijn ze de schriftelijke vastlegging van de houding en levenswijze van een groep pioniers binnen het jonge christendom? Dit lijkt me een voor de hand liggende vraag. Het probleem dat hier naar voren komt, is inherent aan elke schriftelijke vastlegging achteraf. Zijn het de woorden van Jezus die hier zijn opgetekend of die van zekere volgelingen? En als Jezus iets van die strekking heeft gezegd, zijn dan zijn woorden op de juiste wijze weergegeven, rekening houdend met de *context* waarin uitspraken door hem zijn gedaan? U moet nooit vergeten, dat woorden pas de juiste betekenis voor ons krijgen als wij weten in welke omstandigheden en in welk verband ze worden gezegd: kortweg de zgn. context. Wij moeten ons ook afvragen hoeveel tijd er lag tussen het ontstaan van de schriftelijke vastlegging en de dood van Jezus. Er is dus genoeg te onderzoeken!

Reeds in de jonge kerk en ook later heeft men altijd moeite gedaan om scherpe uitspraken, die aan Jezus werden toegeschreven, zonodig af te zwakken om in de pas te lopen met opvattingen binnen de gevestigde samenleving. Een bekend voorbeeld vindt u in het evangelie van Marcus. In hoofdstuk 10 is te lezen, dat een rijke jongman het moeilijk vindt afstand te doen van zijn bezittingen. In aansluiting daarop zegt Jezus in vers 25 hoe moeilijk het is voor een rijke het Rijk Gods binnen te gaan:

Voor een kameel is het gemakkelijker door het oog van een naald te gaan, dan voor een rijke in het Koninkrijk Gods te komen.

In de loop der eeuwen hebben exegeten allerlei oplossingen uitgedacht om die kameel maar gemakkelijker door het oog van de naald te laten kruipen. Aangezien aan de omvang van een kameel niet veel te veranderen is, zocht men het in de naald waarvan het oog groter en groter gemaakt werd totdat uiteindelijk de kameel er door kon. De naald was een poort geworden, wel is waar nauw maar net breed genoeg om de uitspraak nog enige betekenis te geven. Een bewijs dat deze exegeten maar weinig van Jezus en de omstandigheden in zijn tijd begrepen hebben.

Waar van kerkelijke zijde vraagtekens geplaatst worden bij de strekking van zekere uitspraken van Jezus omdat ze niet passen binnen de gangbare opvattingen binnen een samenleving, ga ikzelf uit van de meer fundamentele vraag of wat in de teksten staat wel van Jezus zelf afkomstig is. En of hij misschien deze woorden wel gebruikt heeft maar in een context die aan de betekenis ervan een andere waarde geeft dan de tekst op zich doet vermoeden. Zoals eerder opgemerkt, is de context altijd bepalend voor de bedoeling van wat gezegd en geschreven wordt. Een gekscherende opmerking in een toespraak, kan volledig uit zijn verband worden getrokken door deze opmerking te isoleren van de rest van het betoog. Manipuleren van gesproken en geschreven woorden is ons allen bekend en een machtig wapen om politieke tegenstanders uit te schakelen. *Wij zullen er achter komen dat de woordkeuze van Jezus zijn uitspraken een extra dimensie geeft, zodat we voorzichtig moeten zijn bij de beoordeling ervan.*

U moet zo wel de indruk krijgen dat ik alles ter discussie stel en overal aan twijfel. Maar als u even nadenkt over wat er in het dagelijkse leven allemaal gebeurt, dan moet u toegeven, dat veel van wat u hoort en leest met de nodige reserve bekeken moet worden. Het is niet alles goud wat er blinkt! Misschien vindt u een dergelijke houding hier niet op z'n plaats, omdat men moet uitgaan van de goede bedoelingen van de evangelisten en van hen die de teksten voor ons verklaren. Met die goede bedoelingen is niets mis mee maar dit neemt niet weg dat men niet zomaar alles wat gezegd en geschreven wordt, voetstoots moet aannemen. De exegetische wetenschap, die hier ten dienste staat van historisch onderzoek, is gehouden aan wat voor elke wetenschap geldt: waarheidzoekend, objectief en kritisch, met afzien van persoonlijke voorkeur en belangen. Een stelregel die echter niet altijd even gemakkelijk is na te leven! Het is maar dat u het weet!

Bij ons onderzoek moeten wij uitgaan van de geschreven teksten die ons zijn overgeleverd. Naast het bekende viertal evangelieteksten¹ zijn er nog een aantal andere geschriften die van belang zijn. Onder deze bevinden zich een tweetal werken die aanvullende informatie geven die de teksten in de evangelieboeken ondersteunen

¹ Laat u niet misleiden door de bekende personen aan wie de evangeliën zijn toegeschreven. Geen enkele serieuze exegeet onderschrijft nog de mening, dat de genoemde auteurs ook de werkelijke schrijvers geweest zijn. Maar boeken moeten nu eenmaal een naam hebben en waarom dan niet een eerbiedwaardige naam uit de eerste periode van het christendom. Dat geeft het geschrevene een bepaalde autoriteit, ontleend aan een persoon uit de onmiddellijke omgeving van Jezus, en dat is dan ook precies de reden die ten grondslag ligt aan de opvallende naamgeving.

of ter discussie stellen. Het gaat hier om het zgn. *evangelie van Thomas*¹, een *verzameling van 114 spreken* die aan Jezus worden toegeschreven en die soms sterk op die uit het *Q*-evangelie lijken, én om een klein boekje van amper dertien pagina's dat in de jonge kerk een groot aanzien bezat en bekend is onder de naam "*De Didache of Leer der twaalf Apostelen*"².

Een waarschuwing vooraf! De hoofdpersoon in onze bronnen is de *jood* Jezus. De schrijvers zijn *christenen* die zich richten tot *medechristenen*. Vergeet dit nooit!

Ondersteuning vanuit een aantal vakdisciplines

Was de geschiedenis van het kerkelijke leven en de godsdienstige ontwikkeling in het verleden het studiedomein van kerkelijke bedienaren, thans hebben seculiere instellingen zich hiervan meester gemaakt. Alleen de zuivere theologie blijft het privilege van de kerken. De neiging tot weten, de drang naar waarheidsvinding is karakteristiek voor elke wetenschapper. Omdat ontwikkelingen binnen het christendom zich hebben afgespeeld in de zichtbare wereld van tijd en ruimte en er blijvende sporen in de geschiedenis zijn achtergelaten, hebben wetenschappers het spoor terug kunnen volgen om te ontdekken wat verborgen was in het duister van het verleden. Vooral in de laatste decennia is er baanbrekend werk verricht vanuit vele disciplines. Taaldeskundigen, historici, sociologen, godsdienstwetenschappers, antropologen en beoefenaren van de archeologie en natuurwetenschappen hebben hier hun sporen verdiend. Het onderzoek heeft een multidisciplinair karakter gekregen en heeft veel informatie opgeleverd en inzicht gegeven in wat zich vroeger heeft afgespeeld.

Speciaal van belang is het zgn. *Jezus-onderzoek*: het onderzoek naar de historische Jezus. Traditioneel is dit onderzoek eerst het werk geweest van de reformatie en later van de protestants-christelijke theologen, zo lezen wij in het overzichtsboek van C.J.Den Heyer³.

¹ Een volledige tekst van het evangelie van Thomas is te vinden in het boek van A.F.J.Klijn, blz. 62-81.

² Te vinden in de uitgave van "*De Apostolische Vaders*", vertaling uit de grondtekst door dr. D.Franses o.f.m, Paul Brands Uitgeverij Hilversum, 1941, blz. 7-20. In dit werk bevinden zich een negental korte geschriften uit de oudste periode van het christendom, waaronder de *Leer der twaalf Apostelen*. Ook recentelijk zijn er vertalingen verschenen van de Griekse tekst van de *Apostolische Vaders* (zie Google).

³ C.J.Den Heyer, *Opnieuw: Wie is Jezus? Balans van 150 jaar onderzoek naar Jezus*, Meinema Zoetermeer 1996.

In de reformatie stond de Bijbel als het woord van God centraal in de theologie. In het veranderende denkklimaat kreeg men in de kringen van de kritische intellectuelen oog voor het historisch karakter ervan en begon men de teksten als zodanig te bestuderen. De historische mens Jezus werd nu gezocht, ontdaan van alle dogma's uit de vorige eeuwen. Hiermee is het startschot gegeven voor wat men het Jezus-onderzoek noemt. Na bijna twee honderd jaar van onderzoek is het einde nog lang niet in zicht!

De grote diversiteit aan beelden van de historische Jezus, in boekvorm verschenen in die periode, heeft mij altijd bevreemd. Hoe is het toch mogelijk zulke van elkaar afwijkende resultaten en visies te vinden. De oorzaak moet volgens mij wel samenhangen met de complexiteit van het onderzoek en met het ontbreken van voldoende betrouwbare gegevens, waardoor teveel ruimte ontstaat voor de persoonlijke inbreng en een subjectieve benadering van de onderzoeker. Ik wil dit zelf ervaren en leren, binnen de complexiteit van de materie, mijn eigen persoonlijke voorkeur onder controle te houden.

Om de leesbaarheid van het verslag van het onderzoek te verhogen, zal ik de totale tekst in twee stukken verdelen. Het eerste, en grootste, deel geeft een lopend verhaal met de resultaten van het onderzoek en met, waar nodig, toelichtingen en korte informatie in voetnoten. In het tweede gedeelte vindt u een nadere toelichting op wat eerder naar voren is gebracht. De inhoudsopgave vindt u achterin samen met een lijst van geraadpleegde literatuur.

DE BRONNEN NADER BESCHOUWD

Inleiding

Wij hebben het gehad over zes bronnen die benut kunnen worden om informatie over de historische Jezus te vinden. Wat is het onderlinge verband tussen deze zes. Zijn ze volledig onafhankelijk van elkaar tot stand gekomen of is er een duidelijke afhankelijkheid aan te wijzen in de zin dat de ene schrijver gegevens van een andere heeft overgenomen, na deze eerst bewerkt te hebben naar eigen inzicht. Onafhankelijke teksten wijzen op een andere weg die de *orale* (mondelijke) overlevering gegaan is. Onafhankelijke teksten kunnen elkaar ondersteunen en zo wijzen op wat echt door Jezus gezegd of gedaan is. Laat ik kort vermelden wat in de loop der tijd door exegeten is aangetoond.

De drie evangelisten Marcus, Matteüs en Lucas worden de *synoptici* genoemd. Als wij van hun teksten een overzicht, *synopsis* in het Grieks, geven door ze naast elkaar in kolommen te plaatsen, dan kunnen wij de teksten goed met elkaar vergelijken en vallen de overeenkomsten en de onderlinge verschillen op. In afwijking van wat gebruikelijk is, zullen wij de namen van deze drie evangelisten vermelden in de volgorde Marcus, Matteüs en Lucas, in overeenstemming met de chronologische volgorde waarin deze teksten ontstaan zijn. Het oudste *verhalende* evangelie waarin over het leven, de dood en de verrijzenis van Jezus gesproken wordt, draagt de naam van Marcus en verscheen enige tijd na de verwoesting van de tempel in Jeruzalem in het jaar 70. Veel uit dit evangelie komt ook voor in de teksten van Matteüs en Lucas. Daarnaast zijn er teksten die zowel bij Matteüs als bij Lucas voorkomen maar niet bij Marcus. De exegeten zijn tot de conclusie gekomen, dat Matteüs en Lucas bij de samenstelling van hun definitieve tekst, naast hun eigen bronnen, de beschikking hadden over het evangelie van Marcus én een andere op schrift gestelde bron bestaande uit een verzameling spreuken. Deze verzameling spreuken hebben wij al eerder genoemd en staat bekend onder de naam *Q*. In dit verband spreekt men over de *twee bronnen theorie*: met het Marcus-evangelie en de verzameling *Q* als de bronnen.

Deze spreukenverzameling bevat de kern van het onderricht van Jezus, dat is de overtuiging van de meeste exegeten. Daarnaast geeft de tekst van *Q* inzicht in de geschiedenis van deze in vele opzichten zeer interessante gemeente. Hierover later.

De ontwikkeling in de gemeente, die het Thomas-evangelie heeft voortgebracht, vertoont een volledig ander karakter dan wij leren kennen uit de teksten van de bekende vier *canonieke* evangeliën, de Handelingen en de brieven van Paulus. Het

beschrijft de opvattingen van een groep zgn. gnostische christenen. Deze groep christenen heeft op de duur een andere religieuze weg ingeslagen maar heeft blijkbaar in de beginperiode uit dezelfde orale traditie geput als de andere Jezusgemeenten. Dit blijkt uit de grote overeenkomst tussen een deel van de spreuken bij Thomas en de synoptici. Van de 114 uitspraken heeft ongeveer de helft parallelen met de nieuwtestamentische evangeliën¹. Andere teksten zijn echter voor een leek volkomen onbegrijpelijk. Ongeveer 20% van de spreuken uit Thomas komt ook in de *oudste* laag van *Q* voor². Ook in het evangelie van Marcus komen uitspraken voor die men bij Thomas vindt. Zo kunnen deze teksten als een onafhankelijke bron gebruikt worden als wij naar extra argumenten zoeken om een bepaalde mening te ondersteunen. De geleerden dateren de oudste kern van de tekst van Thomas in de jaren vijftig, dezelfde tijd waarin de kern van *Q* is ontstaan.

Hoe zijn de evangelieteksten tot stand gekomen

In het begin van onze jaartelling was bijna iedereen analfabeet dwz. kon lezen noch schrijven. Dit betekent, dat het op schrift stellen van de geschiedenis van het joodse volk en ook van het beginnend christendom pas in een latere fase plaats vond. Eerst werden de belangrijkste verhalen van mond tot mond aan elkaar doorgegeven. In een dergelijke *orale* gemeenschap, met het gesproken woord als feitelijk de enige communicatiebron, was men getraind in het onthouden en doorvertellen van verhalen. Men wist daarbij hoofdzaak en bijzaak goed van elkaar te scheiden. De bekende verhalen werden voortdurend doorverteld, verfraaid en aangevuld. In de tijd van het gesproken woord waren verhalen als het ware levende organismen. In de mondelinge traditie, die de geschreven evangelieteksten voorafging, kunt u geen ingewikkelde verhalen verwachten maar juist korte kernachtige vertellingen over Jezus en uitspraken van hem, *aforismen* genaamd, die gemakkelijk in het gehoor lagen en die typerend zijn voor wat Jezus deed en zei, karakteristiek voor hem kunnen wij zeggen. Uitspraken van Jezus werden door hem zelf waarschijnlijk vaak herhaald om de luisteraars te helpen ze gemakkelijk te onthouden. Jezus gebruikte ook korte verhalen, zoals *parabels*, over actuele onderwerpen die gemakkelijk appelleerden aan de ervaringswereld van zijn toehoorders. Het geheugen van een getraind mens kan over een langere tijd de kern van een uitspraak en de grote lijnen van een parabel gemakkelijk onthouden maar heeft wel meer moeite met het ont-

¹ Jacob Slavenburg, Valsheid in Geschrifte. De gespleten pen van Bijbelschrijvers, Walburg Pers Zutphen 1995, blz. 57.

²Burton L.Mack, Wie schreven het Nieuwe Testament werkelijk? Feiten, mythen en motieven, Uitgeverij Ankh-Hermes b.v. Deventer 1997, blz. 66-70.

houden van de *juiste* woorden en de *context* waarin de uitspraak is gedaan of de parabel werd verteld. Juist het ontbreken van de juiste context kan een misverstaan van bepaalde uitspraken in de hand werken, zeker in het geval de tekst op zich heel radicaal overkomt. Hiervan hebben we, zonder ter plaatse verder commentaar te willen geven, al enkele voorbeelden gezien. Het risico van een orale traditie is ook, dat men een min of meer gekleurd beeld van een persoon krijgt. Pikante uitspraken, sterke verhalen en anekdotes worden gemakkelijk onthouden maar kunnen zo een vertekend beeld van een persoon geven. Voorzichtigheid blijft daarom altijd geboden. Aan de andere kant geeft het ons de mogelijkheid sporen te ontdekken van de echte Jezus: *wat typisch voor hem is*. De bekende verhalen over Jezus werden steeds opnieuw doorverteld, gewijzigd en aangevuld om ze te kunnen toepassen op bestaande situaties in de geloofsgemeenschap, om ze te actualiseren zoals men dat tegenwoordig noemt.

De evangelieteksten, zoals wij die nu kennen, zijn niet in één keer opgeschreven. Men heeft kunnen aantonen, dat de definitieve teksten uit verschillende lagen zijn opgebouwd. De gelaagde opbouw heeft te maken met enerzijds de ontwikkeling in de jonge kerkgemeente waarvan de tekst getuigt maar anderzijds met het bestaan van andere, eerder samengestelde, schriftelijke bronnen die door de evangelist opgenomen en verwerkt zijn, en tenslotte hebben natuurlijk ook de gegevens uit de mondelinge traditie hun sporen achtergelaten in de uiteindelijke tekst. *Maar bovenal moeten wij niet vergeten, dat de visie van de evangelist, de bedoeling die hij had bij het samenstellen van de definitieve tekst, beslissend is geweest voor de wijze waarop hij creatief is omgegaan met de hem beschikbare gegevens.*

Dit zien we het duidelijkst als we lezen in het boek *De handelingen van de Apostelen* van Lucas¹. In de visie van de schrijver, Lucas, heeft de kerk vanaf het prille begin een vliegende start gehad. Er was een duidelijke leiding en een éénsgezinde groep apostelen die precies wisten wat Jezus van hen verlangde. Geen onzekerheid maar in volle vaart vooruit! Zoals Lucas de kerk neerzette, is exact wat de kerkelijke leiding ons nog steeds voorhoudt. Hier maken wij voor het eerst kennis met de invloed die een auteur heeft in de wijze waarop hij creatief omgaat, durft om te gaan, met de gegevens die hem ter beschikking staan. Bij het rangschikken van gegevens en het weglaten van wat hem niet past, speelt de bedoeling die hem voor ogen staat een beslissende rol. Het is zijn visie die bepalend is. Het uiteindelijk

¹ Naast het evangelie dat zijn naam draagt, heeft Lucas ook een vervolg erop geschreven: De Handelingen van de Apostelen, waarin de geschiedenis van de beginperiode van de kerk behandeld wordt.

resultaat van Lucas mag er zijn. Met zijn boek dat pas laat in de eerste eeuw is samengesteld, overbrugde Lucas de afstand tussen het eerste begin van de kerk en de tijd waarin hijzelf leefde en hij heeft dat in stijl gedaan. Iemand die de hele tekst doorleest, moet wel heel erg goed opletten om te beseffen, dat het verhaal van de Handelingen eindigt bij het vertrek van de gevangen genomen Paulus naar Rome, ongeveer in het jaar 60, en dat zo vele lege bladzijden zijn opengelaten eer hij zijn verhaal begon te schrijven. Over de periode erna tot aan zijn eigen tijd, schreef Lucas niets. Voor een lezer uit zijn tijd en behorend tot zijn eigen lokale kerkgemeente viel deze kloof blijkbaar niet op, omdat de situatie in de kerk van Lucas waarschijnlijk niet veel verschilde van wat hij in zijn boek geschetst heeft. Maar het is de vraag of de situatie in de kerk in de eerste decennia precies zó is geweest als Lucas suggereert maar dat was voor een tijdgenoot van Lucas toch niet meer te achterhalen! In mijn weergave ben ik uitgegaan van de uitvoerige bespreking die Burton L.Mack geeft over hoe Lucas terugkijkt op de wordingsgeschiedenis van het christendom¹.

Terugkijkend op de groei van de kerk in de eerste eeuw en in de overtuiging van een zekere triomftocht van het christendom in de toekomst, heeft Lucas de waarheid wat opgerekt en een eigen inschatting hiervan gegeven door de kerk ook in de eerste jaren van haar bestaan een vliegende start toe te dichten. Denk hier niet te hard over! Het is het recht van de ware kunstenaar om vrij om te gaan met de harde werkelijkheid van alle dag. Lees de verhalen rond de geboorte van Jezus, lees de vele treffende parabels, die alleen bij Lucas voorkomen, lees zijn beroemde Paasvertelling van de Emmaüsgangers en u kunt niets anders dan toegeven dat hier een kunstenaar met visie aan het werk (woord) is geweest.

Het Q-evangelie

De eerste aanhangers van Jezus woonden in Galilea waar ook het spreukenevangelie *Q* ontstond². Dit evangelie is geen verslag in verhalende vorm over het optreden van Jezus zoals wij dat bij Marcus vinden. De kern van *Q* is een verzameling uitspraken die door zijn volgelingen aan Jezus worden toegeschreven. Deze groep probeert de uitspraken van Jezus over het Rijk van God in praktijk te brengen en gaat hierin erg ver. In de loop van de tijd voegt men aan de uitspraken gedrageregels

¹ Burton L.Mack, blz. 234 e.v.

² Dat ik me genoodzaakt voel een uitvoerige beschrijving te geven van het wel en wee van de gemeente die verantwoordelijk is voor het spreukenevangelie *Q*, vindt zijn verklaring in de centrale plaats van dit evangelie bij het onderzoek naar de historische mens Jezus van Nazareth.

toe voor de leden van de groep. En zoals wij dat ook bij de andere evangelisten zien, laat men Jezus zelf deze regels vertolken. Hij is het die zegt hoe men zich moet gedragen, hoe men met elkaar moeten omgaan en hoe met anderen van buiten de groep. Het wordt echt interessant als men in een latere fase bij de prediking weerstand ontmoet en er zelfs problemen binnen de eigen kring ontstaan. Dan worden de uitspraken van Jezus soms bedreigend voor degenen die de oorzaak van het onheil zijn maar ook vol aansporing en bemoediging voor hen die niet opgeven.

De aanvullingen in de tekst die in de loop van de tijd plaats vonden, zijn als lagen om de oorspronkelijke tekst heen gevouwen, zonder deze aan te tasten, dan weer volgend op, dan weer voorafgaand aan een al bestaande tekst. Het is de onderzoekers gelukt de verschillende lagen te isoleren die passen bij de verschillende stadia in de geschiedenis van deze gemeente en zo de geschiedenis van deze groep te ontrafelen. De oudste laag van *Q* vertoont nog geen enkele neiging om de woorden van Jezus te beschouwen met een christelijke agenda in het achterhoofd. Men heeft hier de grootste kans erg dicht bij Jezus te zijn. De tekst van het *Q*-evangelie is verwerkt in de evangeliën van Matteüs en Lucas, maar in de Willibrordvertaling van 1978 wordt niet aangegeven waar deze bijdragen in de tekst te vinden zijn. Wel wordt, in de kantlijn, aangegeven waar teksten uit Lucas (Matteüs), die niet afkomstig zijn uit Marcus, ook in Matteüs (Lucas) gevonden kunnen worden. In vele gevallen heeft u dan een tekst uit *Q* te pakken. Duidelijke verwijzingen vindt u in het boek *The Five Gospels*¹ en in Mack², waarbij u in Mack een indeling vindt, die verwijst naar de verschillende stadia in de geschiedenis van de gemeente. Het boekje *Het Verloren Evangelie* geeft wel een volledige tekst maar geen inzicht in de oorspronkelijke opbouw van de tekst en de verschillende stadia in de geschiedenis van de beweging.

In de oudste laag van *Q* vinden wij naast onderricht van Jezus, voorschriften voor de leden van de beweging. Het onderricht neemt de vorm aan van een les waarin het de leraar Jezus zelf is die tot zijn leerlingen spreekt en uitleg geeft. Alle aanhalingen zijn genomen uit het Lucas-evangelie in de Willibrordvertaling³.

¹ *The Five Gospels. The search for the authentic words of Jesus. New translation and commentary* by Robert W.Funk, Roy W.Hoover, and the Jesus Seminar, A Polebridge Press Book 1993. In dit boek wordt de verwijzing naar de bron wel in de kantlijn vermeld.

² B.L.Mack, aanhangsel B blz. 317 en 318.

³ Het is de overtuiging van de meeste exegeten, dat het evangelie van Lucas de spreuken uit *Q* getrouwer weergeeft dan Matteüs.

In Lc 6,20-23 vindt u de bekende zaligsprekingen. De vervloekingen in de volgende verzen zijn *niet* terug te voeren op Jezus. Zij duiden op de wederwaardigheden van de gemeente zelf. Ik wijs hier met nadruk op, omdat de neiging bestaat alles wat met de Q-gemeente te maken heeft, direct op Jezus te herleiden. Wij citeren:

Zalig gij die arm zijt, want aan u behoort het Rijk Gods. Zalig die nu honger lijdt, want gij zult verzadigd worden. Zalig die nu weent, want gij zult lachen. Zalig zijt gij, wanneer omwille van de Mensenzoon de mensen u haten, wanneer zij u uitstoten, u beschimpen en uw naam uit de samenleving bannen als iets verfoeilijks. Als die dag komt, springt dan op van blijdschap, want groot is uw loon in de hemel. Op dezelfde manier behandelden hun voorvaders de profeten (Lc 6,20-23).

Daarna vindt u het grote gebod van de naastenliefde en de consequenties die dit meebrengt voor het gedrag ten opzicht van de anderen:

Tot u die naar Mij luistert zeg ik: Bemint uw vijanden, doet wel aan die u haten, zegent hen die u vervloeken en bidt voor hen die u mishandelen (Lc 6,27-28). Geef aan ieder die u iets vraagt, en als iemand wegneemt wat u toebehoort, eist het niet terug (Lc 6,30). Wees barmhartig, zoals uw Vader barmhartig is (Lc 6,36).

Dat de leden van de gemeente erg ver gingen in de uitleg van Jezus' liefdesgebod zien wij in de tekst:

Als iemand u op de ene wang slaat, keert hem ook de andere toe; en als iemand uw bovenkleed van u afneemt, belet hem niet ook uw onderkleed te nemen (Lc 6,29).

En daarna, heel geestig en ook heel duidelijk:

Waarom kijkt ge naar de splinter in het oog van uw broeder en slaat ge geen acht op de balk in uw eigen oog? Hoe kunt ge tot uw broeder zeggen: Broeder, laat mij de splinter uit uw oog halen, terwijl ge de balk in uw eigen oog niet opmerkt? Huichelaar, haal eerst die balk uit uw eigen oog, en dan zult ge scherp genoeg zien om de splinter te kunnen verwijderen die in het oog van uw broeder zit (Lc 6,41-42).

Het liegt er niet om! Deze Jezus-gemeente is heel serieus bezig. In hoeverre zij hiermee altijd op de juiste wijze de woorden van Jezus uitlegt, is nog maar de vraag. Het is twijfelachtig, dat Jezus letterlijk heeft aangeraden behalve het bovenkleed ook het onderkleed af te staan. Zonder kleren was een longontsteking in koude nachten snel opgelopen. Maar het verschijnsel is bekend: in nieuwe bewegingen is fanatisme en een overtrokken aandacht voor de naleving van regels niet abnormaal. Lucas en ook Matteüs hebben zulke passages zonder commentaar overgenomen. Eenzelfde fanatieke toewijding van de ware aanhanger zien wij in de volgende verzen:

Tot een ander sprak Hij: 'Volg mij.' Deze vroeg: 'Heer, laat mij eerst teruggaan om mijn vader te begraven.' Jezus zei tot hem: 'Laat de doden hun doden begraven, maar jij, ga heen en verkondig het Rijk Gods' (Lc 9,59-60).

Als iemand naar Mij toekomt, die zijn vader en moeder, zijn vrouw en kinderen, zijn broers en zusters, ja zelfs zijn eigen leven niet haat, kan hij mijn leerling niet zijn (Lc 14,26).

In hoofdstuk 10 in de verzen 1-11 lezen wij bij Lucas het verhaal van de zending van de 72 leerlingen die door Jezus twee aan twee worden uitgezonden naar alle steden en plaatsen die hij van plan is zelf te bezoeken. In deze verzen heeft de *Q*-gemeente vastgelegd hoe leden zich dienen te gedragen bij de verkondiging van het Jezus-evangelie:

Neemt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel; en groet niemand onderweg. Laat in welk huis gij ook binnengaat uw eerste woord zijn: Vrede aan dit huis! Woont daar een vredelievend mens, dan zal uw vrede op hem rusten; zo niet, dan zal hij op u terugkeren. Blijft in dat huis en eet en drinkt wat zij u aanbieden; want de arbeider is zijn loon waard. Gaat niet van het ene huis naar het andere. In elke stad waar ge binnengaat en ontvangen wordt, eet wat u wordt voorgezet (Lc 10,4-8).

Alles heel doelgericht én met in het achterhoofd de angst, dat niet iedereen de verleiding zal kunnen weerstaan er zelf beter van te worden.

In hoofdstuk 11 lezen wij in de eerste verzen over de kracht van het gebed. Naast het Onze Vader, wordt de nadruk gelegd op het volhardend vragen en op de *zekerheid* verhoord te worden:

Hij sprak tot hen: 'Wanneer ge bidt, zegt dan: Vader, Uw naam worde geheiligd, Uw Rijk kome. Geef ons iedere dag ons dagelijks brood, en vergeef ons onze zonden, want ook wijzelf vergeven aan ieder die ons iets schuldig is, En leid ons niet in bekoring (Lc 11,2-4).

Tot u zeg ik hetzelfde: Vraagt en u zal gegeven worden; zoekt en gij zult vinden; klopt en er zal worden opengedaan. Want al wie vraagt, verkrijgt; wie zoekt, vindt; en voor wie klopt, wordt opengedaan (Lc 11, 9-10).

In Lc 12,22-28 lezen wij de bekende verzen waarin Jezus zijn leerlingen voorhoudt op God te vertrouwen. Hij zal voor alles zorgen. We memoreren enige verzen:

Daarom zeg Ik u: weest niet bezorgd voor uw leven, wat ge zult eten en ook niet voor uw lichaam, wat ge zult aantrekken. Het leven is meer dan het voedsel en het lichaam meer dan de kleding (Lc 12,22-23).

Als God nu het veldkruid, dat er vandaag nog staat en morgen in de oven wordt geworpen, zó kleedt, hoeveel te meer dan u, kleingelovigen (Lc 12,28).

In de hoofdstukken 9, 10 en 12 vindt u een aantal bekende parabellen van Jezus die in de *Q*-gemeente circuleerden. In deze parabellen staat de koninkrijksgedachte van Jezus centraal. Wij komen deze parabellen tegen als wij op zoek gaan naar de historische Jezus.

Het beeld dat Lucas schetst, is duidelijk. Een enthousiaste groep volgelingen probeert de ideeën van Jezus van Nazareth over het Rijk van God in praktijk te brengen. Zij investeren veel tijd en energie in het nadenken over wat dat voor hen betekent en wat er van hen verwacht mag worden. De eerste volgelingen van Jezus waren voornamelijk joden. Zij gaven richting aan de ontwikkeling. Zij begrepen wat Jezus bedoelde, want zij stonden in dezelfde traditie als hijzelf. De volgelingen van Jezus bleven deel uitmaken van de joodse gemeenschap waartoe zij behoorden en bezochten, zoals gebruikelijk was, op de sabbat de synagoge. Zij trokken blijkbaar van dorp naar dorp om ook elders mensen voor die Jezus warm te maken. Onder hen waren ook niet-joden. Maar langzamerhand kwamen er problemen. De missionering verliep niet altijd meer zoals gehoopt werd. In bepaalde dorpen en plaatsen was men niet meer welkom. Bovendien ontstonden er spanningen in gezinnen met verdeelde voorkeuren van de gezinsleden. Toen steeds meer niet-joden deel gingen uitmaken van de beweging, kwamen er geleidelijk problemen met de joden van buiten de groep. De niet-joodse leden maakten op voet van gelijkheid deel uit van de groep. Dit veroorzaakte strubbelingen omdat intieme omgang tus-

sen joden en niet-joden, zoals het gezamenlijk de maaltijd gebruiken, zeker volgens de strikte reinheidsregels van de farizeeën, verboden was. Joodse christenen liepen het risico dat zij niet meer in de synagoge welkom waren. Spanningen in gezinnen en de dreiging met verwijdering uit de synagoge stelden menigeen voor een moeilijke keuze: doorgaan of de beweging verlaten. Het voortbestaan van de gemeente kwam op het spel te staan. Was dan alle jarenlange investering ter wille van de koninkrijksgedachte voor niets geweest? En wat als men buiten de joodse gemeenschap werd geplaatst? Werd dan de joodse afkomst, de joodse traditie iets zonder waarde en betekenis in hun verdere leven? Dit was ondenkbaar!

Het verlies zou inderdaad voor de joodse leden van de Jezus-gemeente isolement betekenen, het uitgesloten worden van de gemeenschap waarin men was grootgebracht. Een ware tragedie. *En toen begon, zoals in de ontstaansgeschiedenis van ieder religie, de mythevorming.* Het proces van de mythevorming, zoals beschreven door Mack, begeleidde en ondersteunde het zoeken naar een eigen identiteit. Door een herwaardering van de plaats van Jezus in de joodse traditie, werd de band met die traditie niet verbroken maar kreeg het een nieuwe inhoud. Door mythevorming behield men wat als een kostbaar bezit werd beschouwd en legde men een basis voor het voortbestaan en een verdere ontwikkeling van de gemeente. De sporen van dit proces vinden wij terug in de latere uitbreiding van het *Q*-evangelie. De oudste laag is in de loop van de bewogen geschiedenis van de groep aangepast om te kunnen omgaan met de problemen. Deze aanpassing betekende niet een verandering van de oude teksten maar een inbouwen daarvan in een grotere context. De koninkrijksgedachte laat men niet los maar de definitieve vestiging van het Rijk van God, dat men eerst in de nabije toekomst verwachtte, wordt verschoven naar de verre toekomst. De realisering ziet men nu aan het einde der tijden als het laatste oordeel plaats vindt. Jezus wordt zo een apocalyptische figuur die aan het einde der tijden het gelijk van de beweging zal aantonen. De uitspraken van Jezus uit de vroegere periode van de beweging, worden daarna in deze zin aangevuld. Naast wijsheidsleraar is Jezus nu ook een apocalyptische profeet geworden die weet en voorspelt wat er in de toekomst gaat gebeuren.

De spreukenverzameling is daarom óók een uniek document omdat zij ons laat zien hoe mythevorming een fundamentele rol speelt in het zelfverstaan van een beweging. In één klap wordt de positie van Jezus opgewaardeerd en de basis van de beweging steviger verankerd in de joodse traditie.

In de aanvullingen treffen wij veroordelingen aan van degenen die verantwoordelijk geacht worden voor de problemen van de gemeente. Het zijn vooral de farizeeën tegen wie de schrijver ageert, een verschijnsel dat wij ook waarnemen bij de andere evangelisten. Om de kudde bij elkaar te houden spreekt Jezus hen bemoedigend en soms zelfs dreigend toe in geval men de moed verliest en de gemeente dreigt te verlaten. Wij citeren de volgende passage in Lc 10,12-15, direct volgend op de gedragsregels voor de missionering:

Ik zeg u: Op die dag zal het voor de mensen van Sodom draaglijker zijn dan voor die stad. Wee u, Chorazim, wee u Betsaida! Tyrus en Sidon zouden reeds lang, neerzittend in zak en as, zich bekeerd hebben, indien bij hen de wonderen waren gebeurd, die bij u hebben plaats gevonden. Ja, het lot van Tyrus en Sidon zal bij het oordeel beter te dragen zijn dan dat van u. En gij, Kafarnaüm, zult ge soms tot de hemel toe verheven worden? Tot in de onderwereld zult ge neerzinken.

Naast de bekende plaats Kafarnaüm nabij het gelijknamige meer, waren ook Chorazim en Betsaida in dezelfde omgeving gelegen. De auteur vervloekt deze steden en dreigt met de apocalyptische bestraffing bij het laatste oordeel. Hij laat Jezus deze vervloeking uitspreken. Blijkbaar hebben gemeenteleden zeer onaangename ervaringen opgedaan met de bewoners van deze plaatsen.

In Lucas, hoofdstuk 11, vindt u de bekende strafpredikatie tegen de schriftgeleerden en de farizeeën. Ik citeer enige passages:

Maar wee u, farizeeën! Gij betaalt wel tienden van munt en wijnruit en allerlei kruiden, maar bekommert u niet om de rechtvaardigheid en liefde tot God. Het ene moet men doen en het andere niet verwaarlozen. Wee u, farizeeën! Gij zijt belust op de voornaamste zetel in de synagoge en de begroetingen op de markt. Wee u! Gij zijt gelijk aan onzichtbare graven, waar mensen overheen wandelen zonder het te weten (Lc 11,42-44).

Wee u, wetgeleerden! Gij hebt de sleutel van de kennis weggenomen. Zelf zijt ge niet binnengegaan, en hun die het wilden, hebt ge het belet (Lc 11,52).

Voor de laatste uitspraak, door de schrijver in de mond van Jezus gelegd, spreekt boekdelen. Zelf wilden de wetgeleerden geen leerlingen van Jezus worden en zij, die het wel wilden, werden tegengehouden door dreiging met verwijdering uit de synagoge en de joodse gemeenschap. Dat de tekst op deze wijze gelezen moet worden, volgt uit een soortgelijke tekst in het evangelie van Thomas dat later be-

sproken wordt. In die tekst worden de farizeeën vergeleken met een hond die, slapend in de voederbak van een os, zelf niet eet en de os belet te eten.

In hoofdstuk 12 vindt u een tekst die eveneens wijst op de veranderde omstandigheden:

Meent gij, dat ik op aarde vrede ben komen brengen? Neen, zeg ik u, juist verdeeldheid. Want van nu af zullen er vijf in één huis verdeeld zijn; drie zullen er staan tegenover twee en twee tegenover drie; de vader tegenover de zoon en *de zoon tegenover de vader*; de moeder tegenover de dochter en *de dochter tegenover de moeder*; de schoonmoeder tegenover haar schoondochter en *de schoondochter tegenover de schoonmoeder* (Lc 12,51-53) (cursivering Willibrordvertaling).

Blijkbaar loopt de breuk langs de lijn die de generaties van elkaar scheidt. De jongere generatie is gegrepen door de nieuwe ideeën en komt in aanvaring met de oudere generatie die terugschrikt voor veranderingen. Geen onbekend verschijnsel.

De aanhangers van de gemeente krijgen het moeilijk en de verleiding om eruit te stappen kan voor menigeen te groot zijn geworden. Opbeurende woorden zijn nu op hun plaats en verkapte dreigementen aan het adres van hen die de beweging in de steek willen laten. Opbeurende maar tegelijk dreigende woorden leest u in:

Wie naar u luistert, luistert naar Mij, en wie u verstoot, verstoot Mij. Wie Mij verstoot, verstoot Hem die Mij gezonden heeft (Lc 10,16).

Ik zeg u: ieder die Mij bij de mensen belijdt, hem zal de Mensenzoon als de zijne erkennen bij Gods engelen. Maar wie Mij tegenover de mensen verloochend heeft, zal verloochend worden tegenover Gods engelen (Lc 12,8-9).

Als je voor Jezus kiest, moet je keuze onvoorwaardelijk zijn. Je kunt niet halfslachtig te werk gaan:

Geen knecht kan twee heren dienen, want hij zal de een haten en de ander liefhebben, ofwel de een aanhangen en de ander verachten. Gij kunt niet God dienen en de mammon (Lc 16,13).

Jezus waarschuwt de ongelovige joden wat hun lot zal zijn bij het laatste oordeel en stelt hier tegenover de roeping van de heidenen:

Als eenmaal de huisvader is opgestaan en de deur gesloten heeft en gij dan buiten op de deur begint te kloppen en te roepen: Heer, doe open! zal Hij u ant-

woorden: Ik weet niet waar gij vandaan komt. Dan zult ge opwerpen: In uw tegenwoordigheid hebben wij gegeten en gedronken, en in onze straten hebt Gij onderricht gegeven. Maar weer zal zijn antwoord zijn: Ik weet niet waar gij vandaan komt. *Gaat weg van Mij, gij allen, bedrivers van ongerechtigheid.* Daar zal geweest zijn en tandengeknars, wanneer gij Abraham, Isaäk en Jakob en al de profeten zult zien in het Rijk Gods, terwijl ge zelf buitengeworpen zult zijn. Zij zullen komen van het oosten en het westen, uit het noorden en het zuiden, en aanzitten in het Koninkrijk Gods (cursivering Willibrordvertaling) (Lc 13,25-29).

Een veelbewogen geschiedenis heeft deze Jezus-beweging gehad. Opzettelijk heb ik extra veel aandacht aan het wel en het wee van deze gemeente geschonken. Het is niet alleen de oudste gemeente van wie men de geschiedenis zo goed heeft kunnen reconstrueren, het is ook de gemeente die zijn oorsprong en werkterrein heeft gehad in hetzelfde gebied waar Jezus slechts korte tijd geleden zelf rondtrok. Wij kwamen al de plaats Kafarnaüm tegen, die, zoals bekend uit de evangeliën, de plaats wordt genoemd waar Jezus regelmatig terugkwam na zijn omzwervingen door Galilea.

De Didache of Leer der twaalf Apostelen

Dit document is uniek, omdat het informatie verschaft over het leven in de eerste eeuw van een kleine christelijke gemeenschap op het platte land, gegroeid rond een joodse kern, maar bovenal omdat het beschrijft hoe men moet handelen bij regelmatig contact met het gilde van de rondtrekkende predikers. Men moet deze apostelen ontvangen en naar hen luisteren maar wel met een kritische instelling: zijn ze oprecht of zijn het zgn. *rugzakchristenen*¹ die alleen willen profiteren van gratis onderdak en een maaltijd. Hier worden wij geconfronteerd met de problemen waarmee een gevestigde samenleving te maken krijgt in contact met maatschappijkritische groepen. Deze apostelen zullen zichzelf wel niet als zodanig beschouwen maar als de ware verkondigers van het komende Rijk Gods. In contact met een gesetelde gemeenschap van christenen kan dit wel wat anders overkomen. Wij zullen hier en daar wat teksten voor zich laten spreken.

De Didache bestaat uit twee delen die pas later samengevoegd zijn. Het eerste deel bevat "De Leer der Twee Wegen", een bekend Bijbels motief waarin beschreven worden de weg van de rechtvaardigen en de weg der zondaars en goddelozen. De tekst doet hier sterk denken aan wat men kan lezen bij de schrijvers van het Oude Testament. Het geheel weerspiegelt de joodse oorsprong van deze christelij-

¹ Ik kwam deze uitdrukking tegen in een boek van J.D.Crossan.

ke gemeente. Het eerste gedeelte van "De Leer der Twee Wegen" wijkt echter af van de rest en lijkt sterk op wat we bij Matteüs en Lucas vinden waar ze putten uit de *Q*-bron. Er is echter een duidelijke afwijking voor wat betreft de volgorde der spreuken die wij in *Q* vinden. Ook de formulering wijkt hier en daar af. Het lijkt erop dat hier een stukje tekst staat dat onafhankelijk is van wat *Q* geeft. Vergelijken we de strekking der spreuken in het eerste gedeelte met de rest van "De Leer der Twee Wegen", dan kunnen we niet anders concluderen dan dat hier de schriftelijke vastlegging te vinden is van wat de rondtrekkende predikers leerden¹. Wij citeren uit Didache 1,2-5:

De weg tot het leven nu is deze: vooreerst zult gij God beminnen. Die u gemaakt heeft, vervolgens uw naaste gelijk uzelf.

Alles nu wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.

Zegent hen die u vervloeken en bidt voor uw vijanden, ... voor die u vervolgen.

Immers wat is de verdienste, als gij hen bemint die u liefhebben? Doen dat soms ook de heidenen niet?

Gij echter bemint hen die u haten en wil niemand tot vijand hebben.

Als iemand u een klap geeft op uw rechterwang, keer hem dan ook de andere toe en gij zult volmaakt zijn; als iemand dwingt een mijl te gaan, ga er dan twee met hem; als iemand uw mantel wegneemt, geef hem dan ook uw onderkleed.

Als iemand het uwe van u wegpakt, vorder het niet terug.

Geef aan ieder die u vraagt en eis het niet terug, de Vader toch wil, dat aan allen wordt geschonken van zijn gaven.

Het tweede gedeelte bevat informatie over kerkelijke liturgie en over het gedrag ten aanzien van rondtrekkende predikers. Het spanningsveld tussen beide groepen christenen wordt in nuchtere bewoordingen weergegeven en regels worden gege-

¹ Ik heb de vrijheid genomen het Nederlands hier en daar wat aan te passen.

ven hoe ermee om te gaan. De rondtrekkende predikers, charismatici en apostelen (gezondenen), leefden zoals Jezus de laatste jaren van zijn leven had doorgebracht, rondtrekkend zonder vaste woon- of verblijfplaats, zonder vast inkomen en zonder bezittingen. Hun uitspraken en levenshouding weerspiegelden de status van hun bestaan. Door hun rechtlijnigheid en compromisloze opstelling waren de eisen die zij aan de bewoners van de plaatselijke gemeenschap stelden, niet realistisch te noemen en moeilijk in overeenstemming te brengen met een leven in een gevestigde samenleving. Deze predikers kregen de gelegenheid hun missionering vrij uit te oefenen op voorwaarde dat hun gedrag in overeenstemming was met wat zij pretendeerden te zijn. Ook tijdens de liturgische vieringen mochten zij afwijken van de gebruikelijke gebeden en vrij improviseren. Streng werd erop toegezien, dat hun gedrag in overeenstemming was met de door hen gekozen levenswijze. Ik geef enige citaten:

Iedere apostel die tot U komt moet gij ontvangen als de Heer; maar hij zal niet meer dan één dag blijven; doch als het nodig is ook nog de volgende. Indien hij echter drie dagen blijft, is hij een valse profeet.

Bij zijn vertrek moet de apostel niets meenemen dan brood, totdat hij terugkomt; maar als hij geld vraagt is hij een valse profeet.

Geen enkele profeet, die in de geest spreekt, moogt ge op de proef stellen of beoordelen.

Niet ieder die in de geest spreekt, is een profeet, doch slechts wanneer hij de levenswijze van de Heer volgt. Uit hun optreden zal men de valse en de ware profeet leren kennen.

Iedere profeet nu, die de waarheid leert, is toch een valse profeet, als hijzelf niet doet wat hij leert.

Een ieder echter, die komt in de naam van de Heer, moet gij ontvangen. Maar dan zult gij hem van alle kanten op de proef stellen.

Indien een profeet zich bij u wil vestigen en hij kent een vak, dan mag hij werken en daarvan eten. Maar als hij geen vak kent, dan zult gij naar uw inzicht zorgen, dat hij niet als een luie christen onder u leeft.

Wat de liturgie betreft wordt ieder gelovige opgedragen driemaal per dag het Onze Vader te bidden. De eucharistische maaltijd is een sociale gebeurtenis van de gemeenschap waarin gezamenlijk wordt gegeten en gedronken met gebeden vooraf en na de maaltijd. Hierin wordt Jezus herdacht en voor de kerk gebeden. Vergelijken met het misoffer in de katholieke eredienst mis ik het sacramentele karakter ervan met de consecratie van brood en wijn.

Het is interessant te merken, dat al in de jonge kerk het gedrag van de rondtrekkende predikers aanleiding geeft tot strubbelingen. Waar Jezus van Nazareth veel aanhangers vond en wij overal kunnen lezen, dat er voor hem en zijn metgezellen gezorgd werd, zien wij dat deze later met de nodige reserve bekeken worden. Misschien ontbrak bij hen de soepelheid om op de juiste wijze met de ideeën van Jezus om te gaan. Als ik bedenk dat uit de geschiedenis van menige orde en congregatie van monniken, broeders en zusters blijkt, dat vooral de eerste gezellen zeer fanatiek waren in de letterlijke navolging van hun stichter in alles wat zij hadden voorgedaan, dan moet het gedrag van deze apostelen me eigenlijk niet verbazen. Of om het wat anders uit te drukken: zij zijn zo overtuigd van hun eigen gelijk, dat het bij anderen wel eens vervelend kan overkomen. Opvallend is dat zulke predikers meestal gespeend zijn van enig gevoel voor relativiteit en dat humor hen vreemd is. Ieder die in contact komt met dergelijke fanatici, zij gewaarschuwd!

In ieder geval sterkt het boekje mij in de overtuiging, dat het zinvol is zorgvuldig na te gaan in hoeverre Jezus achter de ideeën stond die door zijn leerlingen werden verkondigd en die wij terugvinden bij *Q* en in de "Leer der twaalf Apostelen". Laten wij niet vergeten, dat tijdens de kerkdiensten deze uitspraken aan Jezus worden toegeschreven met een betekenis die de op de letterlijke tekst gebaseerd is!

Enkele voorlopige conclusies

De vier canonieke evangeliën beschrijven, in navolging van auteurs uit de klassieke literatuur, het leven van Jezus. Zij geven min of meer een lopend verhaal met episodes uit zijn leven. Iedere evangelist heeft zijn eigen benadering en laat duidelijk merken wat zijn persoonlijke visie is. De tijd waarin de evangelist leefde, drukt eveneens zijn stempel op het resultaat. Marcus staat het dichtst bij de tijd van Jezus. In zijn visie is Jezus de verwachte Messias, die komen moest en ontbreekt iedere verwijzing naar een mogelijke goddelijke afkomst. Bij Johannes, die pas veel later schreef, zweeft Jezus als het ware met zijn voeten boven de aarde, zo goddelijk gedraagt hij zich. Matteüs schildert Jezus echter als de joodse wetgeleerde die

zijn joodse collega's verre overtreft. Lucas is de visionair, de kunstenaar die in bloemrijke verzen zijn mening geeft.

Het zal duidelijk zijn, dat op die manier *de meeste verhalen* geen betrouwbare informatie kunnen opleveren die ons met een redelijke zekerheid iets over het leven van Jezus vertellen, afgezien van de grote lijnen en algemeenheden. De verhalen zijn gekleurd en met een bepaalde bedoeling geschreven.

Misschien is het u opgevallen, dat wij geen aandacht hebben gegeven aan de evangelist Johannes als bron voor ons historisch onderzoek. Zijn evangelie is van groot belang voor de theologische ontwikkeling van het christendom in de eeuwen na de dood van Jezus maar niet als een geschikte bron voor historisch onderzoek.

Hoe selecteren wij teksten die ons iets over Jezus kunnen zeggen

Wij weten, dat de kern van *Q*, ongeveer op schrift gesteld in het jaar vijftig, de oudste schriftelijke weergave bevat van de woorden, uitspraken, van Jezus. Omdat in de tekst van *Q* geen verhalen over het optreden van Jezus voorkomen, zijn we hiervoor vooral aangewezen op Marcus, wiens evangelie echter van latere datum is. Matteüs en Lucas hebben de verhalen van Marcus op hun eigen manier bewerkt en grotendeels overgenomen. In de canonieke evangeliën zijn de uitspraken van Jezus vaak onderdeel van vertellingen waarin hijzelf de hoofdrol vervult. Hij is soms in een twistgesprek gewikkeld met zijn tegenstanders of hij treed op als genezer. Niet alleen wat Jezus gezegd maar ook wat hij gedaan heeft, kan bijdragen aan een beeld van hem.

Waarom zijn wij ervan overtuigd, dat bepaalde tekstgedeelten ons wel iets over Jezus kunnen leren en andere weer niet? Hoe nemen wij zo'n beslissing? Het is waar, dat de evangelisten de hele tekst door, Jezus voor het voetlicht brengen. Maar het beeld dat zij ons tonen is gekleurd door de geschiedenis van de groep die aan de basis heeft gestaan van de tekst én door de persoonlijke visie van de evangelist. Wij moeten door die gekleurde laag heendringen en de echte Jezus leren kennen. Wij zullen moeten zoeken naar plaatsen in de tekst waar iets van zijn *karakter* en zijn *opvattingen* naar voren komt zonder dat de evangelist er bewust op uit is om Jezus in een gunstig daglicht te zetten.

Het meeste vertrouwen hebben wij in teksten die wijzen op een oude orale traditie: korte verhaaltjes, uitspraken en vertellingen, die tijdens de eerste fase van het christendom ontstonden en mondeling werden doorgegeven. Onder zulke uitspraken en verhalen zitten er een aantal die langs meer dan één weg tot ons gekomen zijn en, *onafhankelijk van elkaar*, schriftelijk werden vastgelegd. *Hiervan is sprake bij een vermelding in minstens twee van de drie volgende teksten: de spreukenverzameling Q, het evangelie*

van Thomas en het evangelie van Marcus. Een dergelijke extra bevestiging is een waardevolle ondersteuning van de overtuiging, dat hier Jezus zelf aan het woord is (kan zijn). In de tekstgedeelten die wij zullen aanhalen, zullen de verwijzingen naar andere plaatsen van voorkomen expliciet door ons vermeld worden.

Ook zijn er bepaalde tekstgedeelten aan te wijzen waarin iets over Jezus staat, dat niet strookt met de opvattingen van de evangelist zelf, omdat het Jezus in een ongunstig daglicht plaatst. Als in dit geval de evangelist het feit of de woorden desondanks vermeldt, dan gaat het over iets dat echt gebeurd is en voelt de evangelist zich verplicht het te vermelden. Laten wij enkele voorbeelden geven. In het evangelie van Matteüs komt in hoofdstuk 11 een passage voor waarin over Jezus wordt gezegd: 'kijk die gulzigaard en wijndrinker, die vriend van tollenaars en zondaars', vers 19. Matteüs zal deze uitspraak, zeker niet in deze bewoordingen, voor zijn rekening durven nemen maar vermeldt het toch. Een aanwijzing, dat het gaat over iets dat echt over Jezus is beweerd en waarin een kern van waarheid schuilt. Blijkbaar hield Jezus van een goede maaltijd en een goed glas, als de gelegenheid zich voordeed, en liet hij zich in met mensen van een besproken gedrag.

Laat ik een ander voorbeeld geven. In de jonge zich vormende traditie uit de eerste eeuw komt duidelijk naar voren, dat de wijd verbreide verwachting onder de volgelingen van Jezus was, dat het *apocalyptisch* einde van de wereld¹, een einde door een goddelijke ingreep, niet lang op zich zou laten wachten. *Het Rijk van God is aanstaande*, in de betekenis van het naderende einde, lezen wij in het evangelie van Marcus en ook in de brieven van Paulus. Als nu in een tekst door Jezus gezegd wordt, dat de komst van het Rijk van God aanstaande is, dan moet dit ons tot voorzichtigheid manen. Wie is hier aan het woord, de evangelist of Jezus zelf? Maar als antwoord op een vraag van de farizeeën aan Jezus wanneer het Rijk van God zou komen, leest u in Lucas 17,20-21, afkomstig uit *Q* en ook vermeld in Th 113,2-4:

De komst van het Rijk Gods kunt gij niet waarnemen. Men kan niet zeggen: kijk, hier is het, of daar is het. Want het Rijk Gods is midden onder u'.

Dit antwoord sluit niet aan bij de verwachtingen onder de volgelingen uit de eerste eeuw en is dus bijna zeker van Jezus zelf afkomstig.

Het laatste voorbeeld brengt het optreden van Jezus in direct verband met de prediking van Johannes de Doper. Volgens de vier evangelisten liet Jezus zich in de

¹ Hierbij moet u niet direct denken aan de ondergang van deze wereld maar eerder aan het begin van een nieuwe wereldorde waarin alles volgens Gods wensen zou plaats vinden.

rivier de Jordaan dopen door Johannes. Dit bevat de suggestie dat Jezus deel nam aan een schuldbelijdenis die door Johannes met een doop werd bezegeld. Dit moest in de ogen van zijn latere volgelingen en evangelisten afbreuk doen aan de status van Jezus. Dat toch deze episode in het leven van Jezus vermeld wordt, wijst op de feitelijkheid van dit gebeuren en ook op het gemeenschappelijke dat aanwezig was in hun beider optreden, hoewel er duidelijke verschillen zijn aan te wijzen.

Maar er is nog een andere en zeer sterke aanwijzing, dat hier echt Jezus zelf aan het woord is. *Het is de aparte stijl van formuleren, afwijkend van die van de evangelist, die ons attent maakt op de persoon achter de tekst.* Iedere evangelist heeft zijn eigen gewoonten, laat iets van zijn eigen karakter zien. Zo is Matteüs een echte joodse wetgeleerde, altijd heel serieus en gespeend van ieder gevoel voor humor, voor zover ik dat hebben kunnen waarnemen. Maar Jezus heeft iets aparts. Alle onderzoekers zijn het erover eens, dat hij boeide door zijn humor, door zijn manier van overdrijven waardoor hij vaak zaken in het belachelijke trok, door zijn vermogen om dingen te zeggen die niemand verwachtte en door zijn rake en soms shockerende opmerkingen waarmee hij mensen tot nadenken probeerde te brengen. Wij zullen in de volgende paragraaf een flink aantal van dergelijke stukjes tekst tegenkomen en zo als het ware zijn persoonlijke handtekening leren kennen.

De karakteristieke handtekening van Jezus

Wij moeten leren de teksten op te sporen waarin de persoon van Jezus zich aan de oppervlakte vertoont, herkenbaar door zijn typische opmerkingen die zo karakteristiek voor hem zijn. Door een aantal voorbeelden te geven krijgt u een idee over welke soort teksten het gaat. Onze aandacht richt zich vooral op korte, kernachtige en puntige uitspraken, aforismen genaamd, waarvan Jezus zich graag bediende omdat zij simpel in het gehoor lagen en gemakkelijk te onthouden waren. Daarnaast richten wij onze aandacht op korte beeldende verhalen, vaak in de vorm van parabels. Een parabel, of gelijkenis zoals de Willibrordvertaling het noemt, is een kort verhaaltje waarin verschillende zaken met elkaar worden vergeleken en dat door zijn schildering de aandacht van de toehoorder trekt en vasthoudt. *Het zijn vooral de aforismen en de parabels die ons Jezus leren kennen.*

In Lc 9,59-60, afkomstig uit de oudste laag van *Q*, lezen wij een korte woordenwisseling tussen Jezus en iemand uit zijn gehoor:

Tot een ander sprak hij: 'Volg mij'. Deze vroeg: 'Heer, laat mij eerst teruggaan om mijn vader te begraven'. Jezus zei tot hem: 'Laat de doden hun doden begraven; maar gij ga heen en verkondig het Rijk Gods'.

Een dergelijke *shockerende opmerking* is typisch voor Jezus. Het was in die patriarchale tijd, waarin de vader *absolute zeggingsmacht* had in zijn gezin, ondenkbaar dat een zoon niet voor de begrafenis van zijn vader zou zorgen. Maar het onderstreept het belang dat Jezus hecht aan de verkondiging van het Rijk Gods.

In Lc 6,41-42, afkomstig uit de oudste laag van *Q*, en in Th 26,1-2 betrappen wij Jezus op *humor en een fantastische manier van overdrijven* als hij zegt:

Waarom kijkt ge naar de splinter in het oog van uw broeder en slaat ge geen acht op de balk in uw eigen oog? Hoe kunt ge tot uw broeder zeggen: Broeder, laat mij de splinter uit uw oog halen, terwijl ge de balk in uw eigen oog niet opmerkt? Huichelaar, haal eerst die balk uit uw eigen oog, en dan zult ge scherp genoeg zien om de splinter te kunnen verwijderen die in het oog van uw broeder zit (Lc 6,41-42).

Merk op, dat hier sprake is van twee onafhankelijke bronnen: Lucas en Thomas. In Mc 12, 13-17 en ook in Th 100,1-4 *geeft Jezus een ontwijkend en tevens gevat antwoord* als de farizeeën proberen hem te betrappen op een onvoorzichtige reactie op een vraag van hun kant:

'Meester, wij weten dat Gij oprecht zijt en U aan niemand stoort, want Gij ziet de mensen niet naar de ogen maar leert de weg van God in oprechtheid. Is het geoorloofd belasting te betalen aan de keizer of niet? Zullen we betalen of niet betalen?' Maar Jezus die hun huichelarij doorzag, antwoordde: 'Waarom probeert ge mij te vangen? Geef Mij een denarie, dan zal Ik eens zien'. Zij deden het. Jezus vroeg hen nu: 'Van wie is deze beeldenaar en het opschrift?'. Ze antwoordden: 'Van de keizer'. Daarop sprak Jezus tot hen: 'Geef aan de keizer wat de keizer toekomt en aan God wat God toekomt'.

De evangelist Matteüs is een ernstig man die spreekt zoals een wetgeleerde die vanuit de joodse traditie voor zijn jonge gemeente de nieuwe religie belicht. Zijn stijl is degelijk, niet lichtvoetig en wij kunnen hem maar zelden betrappen op humor. Zo begint hij in hoofdstuk 5 van zijn evangelie met de bekende zaligsprekingen en vervolgt met een aantal gedragsregels voor zijn gemeente. De meeste hier-

van zijn afkomstig uit de *Q*-gemeente en ademen de typische geest van deze groep met zijn strikte omgangsregels tussen de leden onderling. Onvertogen woorden, schelden en gebrek aan vergevingsgezindheid zijn uit den boze. Vanaf vers 27 stelt hij de houding van Jezus tegenover die van de wetgeleerden: 'Gij hebt gehoord dat er gezegd is ... maar ik zeg u' zo klinkt het. Voor Matteüs is Jezus een wetgeleerde met een groot gezag die zijn joodse collega's de les leest. En zo lezen wij in vers 38 e.v.:

Gij hebt gehoord dat er gezegd is: *Oog om oog, tand om tand*. Maar ik zeg u geen weerstand te bieden aan het onrecht, doch als iemand u op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de andere toe. En als iemand u voor het gerecht wil dagen en uw onderkleed afnemen, laat hem dan ook het bovenkleed. En als iemand u vordert één mijl met hem te gaan, ga er twee met hem (cursivering Wilibrordvertaling).

Hoe een dergelijk advies bij zijn toehoorders is overgekomen, hangt helemaal af van de manier waarop een en ander gezegd is. In ieder geval brengt Matteüs het, zeker gelet op de voorafgaande tekst in dit hoofdstuk, als een serieuze uitbreiding van de joodse wet. Heeft Jezus dit inderdaad zo naar voren gebracht? Zijn toehoorders zullen zeker onderzoekend en vol ongeloof naar hem gekeken hebben toen hij hun voorhield ook de andere wang aan de tegenstander aan te bieden. Dat kan hij niet echt menen, zullen zij gedacht hebben. Zo met je laten sollen zonder iets terug te doen, dat kan geen zinnig mens opbrengen. Een klap op de rechterwang kan door een rechtshandig persoon alleen met de rug van de rechterhand gedaan worden en werd daarom beschouwd als een grove belediging. Zo iets over je kant laten gaan, was ondenkbaar. Maar groot moet daarna de hilariteit (en opluchting?) onder zijn gehoor wel geweest zijn, toen Jezus vervolgens het advies gaf om voor de rechtbank behalve het onderkleed ook het bovenkleed af te geven. Zij zien het al voor zich: daar sta je dan voor de rechter, niet in je hemd maar helemaal naakt. Mensen hadden in die tijd nu eenmaal niet meer kleren aan hun lijf. Met deze opmerking van Jezus wordt de druk van de ketel gehaald en halen zijn toehoorders weer opgelucht adem. En daarna vraagt Jezus ook nog doodleuk van zijn toehoorders niet slechts één mijl maar zelfs twee mijl als lastdier te dienen voor de bezetter. In bezet gebied gold namelijk voor inwoners de verplichting om op bevel van de Romeinen een last te helpen dragen over een afstand van één mijl. Zijn toehoorders zullen wel genoten hebben van deze korte humoristische schets.

Maar wat was de bedoeling van Jezus? Eerlijk gezegd geloof ik, dat letterlijke naleving van Jezus' advies om ook de andere wang aan te bieden niet een geschikte

methode kan zijn om de agressie van een tegenstander af te remmen. Integendeel, het daagt uit en kan tot nog meer geweld leiden. Het doet absoluut niet denken aan geweldloos verzet zoals sommigen wel beweren. Naar mijn overtuiging heeft Jezus de vergeldingsregel uit de praktijk van het leven flink op de korrel willen nemen. Hij wilde de uitzichtloze weg van wederzijdse agressie aan de kaak stellen en deed dit op zijn karakteristieke wijze, *vol humor en spot*. Hij plaatste tegenover de vergeldingsregel een andere regel, al even heilloos, waarin men alles over zijn kant moet laten gaan en zelfs vriendelijk om nog meer moet vragen. Die regel letterlijk naleven leidt tot niets en kan eigenlijk alleen maar de lachlust opwekken. Door te appelleren op de lachlust en het gevoel voor humor van zijn toehoorders, wil Jezus de absurditeit van de gewoonte om kwaad met kwaad te vergelden onder hun aandacht brengen.

Zijn volgelingen hebben zijn woorden niet vergeten, getuige de neergeschreven herinnering daaraan. Het vraagt wel van de lezer een grote mate van oplettendheid om tussen de ernstige regels vol vermaningen, Bijbelschrijvers munten nu eenmaal niet uit door lichtvoetig taalgebruik, dit stukje spitse humor op te pikken, zeker als de lezer gewend geraakt is om door de bril van Matteüs naar het optreden van Jezus te kijken. Een evangelie lezen is niet gemakkelijk, zeker niet als men ook nog iets moet weten van gebruiken en gewoonten uit die tijd en de verplichtingen ten opzichte van de bezetter.

Nu ik alles nog eens rustig overlees, bekruipt mij het gevoel, dat er misschien onder de toehoorders en volgelingen van Jezus toch nog personen zijn geweest die niet goed wisten wat zij ervan moesten denken. Was hij nu serieus geweest of toch niet? Wanneer ik terugdenk aan de manier waarop Jezus reageerde tegen de man die hem wilde volgen maar eerst zijn gestorven vader wilde begraven, dan kan ik me voorstellen hoe mensen gemakkelijk in de war kunnen zijn gebracht. De woorden afkomstig uit *Q* passen precies bij de houding van de leden van de *Q*-gemeente om heel ver te gaan in het letterlijk navolgen van de woorden van Jezus zoals wij al eerder hebben geconstateerd. Het is duidelijk, dat Matteüs toen hij deze tekst overnam in het spoor van de *Q*-gemeente zat.

Het is van belang te weten, dat in de orale traditie dit drietal uitspraken altijd in deze combinatie voorkomen (zie ook de Didache). Dit geeft aan dat men de uitspraak over het slaan op de wang niet moet isoleren en zo proberen de betekenis te manipuleren! Alleen bij Lucas mist u de vermelding van de plicht om voor de Romeinen te dienen als lastdier. Voor zijn zwijgen kan men begrip opbrengen, vanuit zijn pogen zijn Romeinse patroon (Theofilus) niet voor het hoofd te stoten.

Het is de spot, de humor, het vermogen dingen in het belachelijke te trekken, het vermogen om te overdrijven en soms te shockeren met de bedoeling mensen aan het denken te zetten, die als typisch voor Jezus naar voren komen. Let op zulke sporen in de teksten en dan heb je kans daar de echte Jezus te ontdekken.

Een korte inleiding in het begrijpen van parabels

Het taalgebruik van Jezus was beeldend. In het dagelijks leven en in de natuur vond hij voorbeelden te over. Op deze manier sprak hij zijn toehoorders aan op een manier die paste bij hun belevingswereld. Parabellen lenen zich daar bij uitstek voor. Een parabel is een kort verhaaltje dat door zijn schildering de aandacht van de toehoorder trekt en vasthoudt. Het vergelijkt verschillende dingen met elkaar maar Jezus laat tegelijk de toehoorder in twijfel over de juiste betekenis van wat gezegd wordt. In bijna elk verhaal zit een dubbele bodem, want hij laat het niet bij een simpele conclusie. Integendeel, hij laat zijn toehoorders, en ons lezers, achter met het gevoel de pointe van het verhaal gemist te hebben. Zijn verhalen dwingen tot nadenken.

Laat ik een voorbeeld geven dat u allen kent. Het is de parabel over de farizeeër en de tollenaar die u vindt in Lc 18,9-14 (alleen bij deze evangelist te vinden). De tekst in de Willibrordvertaling luidt:

Twee mensen gingen op naar de tempel om te bidden; de een was een farizeeër en de ander een tollenaar. De farizeeër stond met opgeheven hoofd en bad bij zichzelf als volgt: God, ik dank u dat ik niet ben als de rest van de mensen, rovers, onrechtvaardigen, echtbrekers, of ook als die tollenaar daar. Ik vast tweemaal per week en geef tienden van al mijn inkomsten. Maar de tollenaar bleef op een afstand en wilde zelfs niet zijn ogen opheffen naar de hemel; maar hij klopte zich op de borst, en zei: God, wees mij, zondaar, genadig. Ik zeg u: deze ging gerechtvaardigd naar huis en niet die andere; want alwie zich verheft zal vernederd, maar wie zich vernedert zal verheven worden.

Voor de kerkgangers van vandaag is dit een verhaal over berouw en vergeving maar ook over zelfoverschatting. De slotzin 'alwie zich verheft zal vernederd, maar wie zich vernedert zal verheven worden', ziet men in de uitleg van deze parabel als de kern ervan en met nadruk zal deze zin vanaf de kansel worden uitgesproken, zo dikwijls men deze evangelietekst voorleest. Deze samenvatting van de parabel is waarschijnlijk op rekening van de evangelist te schrijven die zelf deze zin aan de parabel toegevoegd zal hebben.

Het verhaal, zoals Jezus het vertelt, past helemaal bij de manier waarop christenen geleerd hebben tegen farizeeën aan te kijken. Zij worden immers in de evangelieteksten afgeschilderd als de grote tegenstanders van Jezus, die hem naar het leven stonden en tenslotte ook daadwerkelijk voor zijn dood verantwoordelijk zouden zijn geweest. Maar laten we echter goed beseffen, dat voor ons tollenaars en farizeeën slechts 'romanfiguren' zijn die buiten de kerkdienst in ons leven van alledag geen rol spelen. De toehoorders van Jezus werden echter dagelijks met hen geconfronteerd. Laten wij de feiten eens nagaan en zien hoe zijn toehoorders op deze woorden van Jezus gereageerd zullen hebben.

Aan de ene kant van het verhaal staat de tollenaar, gehaat door het volk, een collaborateur, die heult met de vijand en zichzelf verrijkt door een oneerlijke belastingheffing. Aan de andere kant een farizeeër, iemand die de joodse wet zo stipt mogelijk probeert te onderhouden en zichzelf ziet als leermeester van het volk, wat hij in werkelijkheid ook is. De mensen kijken tegen hem op hoewel de zelfoverschatting, die in zijn handelen tot uitdrukking komt, hem tot mikpunt van spot en kritiek maakt. Het negatieve in zijn karakter wordt in de parabel door Jezus heel sterk overdreven naar voren gebracht door te stellen, dat de farizeeër zelfs tegenover God zijn arrogantie en zelfoverschatting durft uit te dragen. De woorden aan het slot van de parabel: 'ik zeg u deze, de tollenaar, ging gerechtvaardigd naar huis en niet die andere, de farizeeër', moeten de toehoorders wel geschokt hebben. Dat is de wereld op zijn kop zetten, zullen ze wel gedacht hebben. In hun ogen was dat een volledig verkeerde voorstelling van zaken. Deze reactie lijkt aannemelijk en wordt in de hand gewerkt door de overdreven woordkeuze van Jezus. Aan de ene kant wordt de tollenaar fraaier voorgesteld dan hij in werkelijkheid is en aan de andere kant is de houding van de farizeeër tegenover zijn schepper, hoe arrogant hij ook mag zijn, schromelijk overdreven. Jezus heeft zijn toehoorders bewust willen shockeren. Maar waarom? Wat was zijn bedoeling? Jezus plaatst het verhaal in een ander perspectief. Hij weet, dat mensen gewoon zijn over anderen te oordelen en hen veroordelen in overeenstemming met de gangbare opvattingen in de samenleving. Een tollenaar deugt niet en een farizeeër is een wetgetrouwe jood en zo is dat. Maar Jezus heeft geen boodschap aan deze stereotypen. Jezus zegt hen, dat Jahweh niet zwart-wit denkt en wel eens van het tegendeel overtuigd kan zijn. Hij schudt zijn toehoorders wakker en dwingt hen tot nadenken en dat geldt ook voor ons, de lezers en luisteraars van nu.

Dit is typisch een Jezus-verhaal, vol overdrijving en tegendraads en met, zoals gewoonlijk, een dubbele bodem die op het eerste gezicht niet direct zichtbaar is. Jammer genoeg kunt u dit verhaal niet in een ander evangelie terugvinden. Het is daarom verstandig, wegens het ontbreken van een soortgelijk verhaal in een onaf-

hankelijke bron, voorzichtig te zijn bij het trekken van conclusies. Het is trouwens opvallend dat in het evangelie van Lucas zovele mooie parabellen voorkomen die u niet terugvindt bij de andere evangelisten. Denk maar aan de parabellen van de barmhartige Samaritaan, de verloren zoon en de onrechtvaardige rentmeester. U zou Lucas ervan kunnen verdenken enige hiervan zelf verzonnen te hebben.

Een parabel staat nooit op zich maar krijgt mede zijn zin en betekenis door wat vooraf én nadien wordt gezegd: de context van de parabel. Parabellen circuleerden in de orale traditie waarschijnlijk los van de context waarin zij origineel verteld werden, waardoor het voor evangelisten en latere toehoorders (en ons lezers) moeilijk werd (en wordt) de juiste bedoeling te achterhalen. Juist het ontbreken van een context tijdens het doorvertellen van deze verhaaltjes, gaf evangelisten de gelegenheid voor een eigen context te zorgen en zodoende aan de parabel een eigen interpretatie te geven. Op deze wijze zijn vele parabellen omgevormd tot *allegorieën*, waarmee de evangelisten van een Jezus-verhaal een christelijk-verhaal gemaakt hebben. Door de toehoorders te laten begrijpen, dat met de personen en gebeurtenissen in de parabel in werkelijkheid andere, voor de toehoorders duidelijk herkenbare personen en gebeurtenissen, bedoeld zijn, wordt de parabel een allegorie.

Het bekendste voorbeeld van een aanpassing van de tekst door de evangelist vindt u in de parabel van de *misdadige wijnbouwers*, zo genoemd in de Willibrordvertaling, die u kunt vinden in Mc 12,1-8. Marcus maakte van deze allegorie gebruik om zijn volgelingen een verklaring te geven voor de verwoesting van Jeruzalem en de tempel door de Romeinen in de joodse oorlog in het jaar 70¹.

Toen Marcus zijn evangelie schreef, waren de tempel en de stad Jeruzalem nog pas kort geleden verwoest. Hij had daarom met een geheel andere situatie te maken dan de leden van de Q-gemeente. Voor hen was Jezus aanvankelijk alleen een wijsheidsleraar maar werd hij op de duur ook beschouwd als een apocalyptische profeet die aan het einde der tijden het oordeel over de wereld zou aankondigen. Deze ommezwaai had te maken met de problemen waarvoor de gemeente gesteld werd én met het besef dat het einde der tijden nog niet aanstaande was. Vóór de val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel was, ook in de ogen van de joodse volgelingen van Jezus, de positie van het traditionele jodendom met zijn tempel onaantastbaar. Daarom bleven pogingen om de plaats van Jezus binnen de joodse traditie te verankeren beperkt tot het opwaarderen van hem zonder de unieke posi-

¹ Dit is één van de argumenten voor een datering van het evangelie van Marcus na het jaar 70.

tie van de joodse religie aan te tasten. Wij zullen zien hoe Marcus en, na hem, Mattheüs en Lucas hebben gereageerd op de verwoesting van de tempel.

Door de verwoesting van de tempel en de stad Jeruzalem was er een einde gekomen aan de tempelstaat. Jahweh had zijn volk in de steek gelaten en gestraft voor het goddeloos gedrag, zo ervaarden de joden de catastrofe. Men moest redden wat er te redden viel uit de puinhopen van verloren gegaan erfgoed en gefrustreerde verwachtingen. Een toekomst los van Israël en Jeruzalem, de plaats waar Jahweh in de tempel zijn aanwezigheid op aarde tussen zijn volk had gekozen, leek ondenkbaar. De joden slaagden er echter in rond de diasporasynagogen, met de rabbijnen als de nieuwe leiders, een nieuwe visie te ontwikkelen op hun geschiedenis waarin voor de tempel geen centrale plaats meer was ingeruimd. De religieuze samenkomsten vonden voortaan plaats in de lokale synagogen en in kleiner kring werden de oude rituelen thuis gevierd. De wijze waarop men zich diende te gedragen, werd opnieuw gedefinieerd.

Hetzelfde gevoel van wanhoop en onbegrip was er niet alleen bij de joden maar óók bij de Jezus-mensen. In de gemeente van Marcus is men tot een zeer gewaagde en vermetele interpretatie van de dramatische gebeurtenissen gekomen¹. Joodse leden, onderlegd in de boeken van het Oude Testament, hebben daar gezocht naar teksten die een verklaring konden geven voor de dood van Jezus. Ze interpreteerden bepaalde teksten bij de profeten en in de psalmen als voorspellingen, geschreven met het oog op de vervulling in de persoon van Jezus. Ze zagen een verband tussen de verwoesting van Jeruzalem en de tempel én de dood van Jezus. *God heeft afgerekend met het traditionele jodendom als straf voor het vermoorden van Jezus en het niet willen aanvaarden van hem als de Messias*. Met dat idee voor ogen (her)schrijft Marcus in hoofdstuk 12 van zijn evangelie de beroemde parabel van de *misdadige wijnbouwers*, die de erfgenaam van een wijngaard doden om zelf in het bezit ervan te komen.

Een niet-allegorische weergave van dezelfde parabel vindt u bij Thomas in 65,1-7. De tekst bij Thomas, in de vertaling van Klijn luidt:

Een goede man had een wijngaard. Hij gaf die aan pachters opdat zij deze zouden bewerken en hij van hen zijn vrucht zou krijgen. Hij stuurde zijn dienaar opdat de pachters hem de vrucht van de wijngaard zouden geven. Zij grepen zijn dienaar, ze sloegen hem en hadden hem bijna gedood. De dienaar ging weg, hij zei het tegen zijn heer. De heer zei: Misschien hebben zij hem niet her-

¹ B.L.Mack, blz. 158-167.

kend. Hij stuurde een andere dienaar. De pachters sloegen ook die andere. Toen zond de heer zijn zoon. Hij zei: Misschien zullen ze eerbied hebben voor mijn zoon. Zodra de pachters wisten dat hij de erfgenaam van de wijngaard was, paktten ze hem en ze doodden hem.

Het was juist deze tekst die ons attent maakte op de bedoeling van de evangelist Marcus om de waarschijnlijk originele tekst zo aan te passen, dat Jezus *zelf* een veroordeling uitsprak over hen die hem verworpen hadden¹. U vindt de parabel ook in Mt 21,33-39 en Lc 20,9-15, beide afhankelijk van Marcus. De tekst die u bij Marcus leest, is zeker niet op die manier door Jezus verteld. Door enige kleine veranderingen aan te brengen, wordt het een aanklacht tegen de joodse overheid wegens het afwijzen van Jezus als de Messias. Marcus begint zijn verhaal aldus in hoofdstuk 12, vers 1:

Er was eens een man die een wijngaard aanlegde, er een omheining omheen zette, een wijnpers in uithakte en er een wachttorens in bouwde; daarna verpachtte hij hem aan wijnbouwers en vertrok naar den vreemde.

De cursivering in de Willibrordvertaling, verwijst naar *Het lied van de wijngaard* van de profeet Jesaja, zie de verzen 5,1-7. Marcus heeft zijn woordkeuze aan het begin van de parabel aangepast aan die tekst waarin sprake is van Jahweh die een wijngaard aanlegt en aan Israël toevertrouwt om hem te bewerken. De wijngaard staat daar voor het verbond dat Jahweh met de joden heeft gesloten. In Jesaja leest u wat Israël van die opdracht heeft gemaakt. Marcus interpreteert de tekst in Jesaja met het oog op Jezus. De tekst in Marcus gaat als volgt verder in de verzen 2 t/m 8:

Op de vastgestelde tijd zond hij een dienaar naar de wijnbouwers om zijn aandeel in de opbrengst van de wijngaard van hen in ontvangst te nemen. Maar ze grepen hem vast, mishandelden hem en stuurden hem met lege handen terug. Daarop zond hij een andere dienaar naar hen toe. Maar zij sloegen hem op zijn hoofd en beledigden hem. Weer stuurde hij er een, maar hem doodden zij; en

¹ Het is opvallend, dat in het evangelie van Thomas verschillende parabels voorkomen die geen allegorische bewerking hebben ondergaan én die bovendien eruit springen in de zin dat zij een heel ander karakter vertonen dan de overige tekst bij deze schrijver. Het zijn sobere verhalen die niet de gnostische geest ademen van het Thomas-evangelie. Ik veronderstel daarom, dat deze parabels juist zijn opgenomen omdat in de orale traditie deze verhalen zijn doorverteld als Jezus-verhalen. Zij zijn neergeschreven zonder dat de schrijver zich blijkbaar erg druk maakte over de bedoeling van de parabel.

nog zo verscheidene anderen die zij mishandelden en doodden. Hij had nu niemand meer dan zijn geliefde zoon. Die stuurde hij als laatste naar hen toe, in de veronderstelling: Mijn zoon zullen ze wel ontzien. Maar de wijnbouwers zeiden onder elkaar: Dit is de erfgenaam; vooruit, laten we hem vermoorden, dan zal de erfenis voor ons zijn. Zij grepen hem vast, doodden hem en wierpen hem buiten de wijngaard.

De dienaren die mishandeld werden, zijn volgens Marcus de profeten die door Jahweh naar Israël gezonden werden terwijl met de erfgenaam van de wijngaard Jezus bedoeld wordt, die door de joden ter dood werd gebracht. Wat de eigenaar van de wijngaard daarna zal doen leest u vervolgens in de conclusie:

Wat zal nu de eigenaar van de wijngaard doen? Hij zal komen, de wijnbouwers ter dood brengen en de wijngaard aan anderen geven. Hebt ge deze Schriftplaats niet gelezen: *De steen die de bouwlieden hebben afgekeurd, is juist de hoeksteen geworden, Op last van de Heer is dat gebeurd en het is wonderbaar in onze ogen* (cursivering Willibrordvertaling), Mc 12,9-11.

Voor de gemeenteleden van Marcus wordt nu alles duidelijk: God heeft de joden gestraft voor de dood van Jezus door Jeruzalem samen met de tempel te verwoesten en de wijngaard (zijn verbond) aan anderen (de heidenen) te geven. Hiermee werd door Marcus, zonder het uitdrukkelijk op te merken, de nieuwe beweging opgewaarderd tot het nieuwe Israël. In de versie van Matteüs en Lucas is de conclusie die volgt op de parabel in overeenstemming met die in Marcus. Dat de toehoorders, volgens Marcus, dit goed hebben begrepen, is duidelijk uit de reactie hierop van de priesters en de farizeeën die de parabel hebben opgevat als een aanval van Jezus op henzelf:

Zij zonnen nu op een middel om zich van Hem meester te maken, maar zij waren bang voor het volk, want ze begrepen dat de gelijkenis die hij vertelde, op hen sloeg. Zo lieten ze Hem met rust en verwijderden zich, Mc 12,12.

Dit verhaal van Marcus is een typisch voorbeeld van christelijke mythevorming. Als wij de tekst in Marcus nog eens rustig doorlezen moet dit ons opvallen. Het is Jezus die volgens Marcus dit verhaal vertelt tijdens zijn leven in Galilea. Zeker, als Jezus het verhaal zo verteld heeft, zullen zijn toehoorders de zinspeling op het 'Lied van de wijngaard' van Jesaja wel begrepen hebben. Maar het verband met de controverse tussen hem en de farizeeën en de priesters moet hen ontgaan zijn.

Jezus suggereert blijkbaar, dat de joden hem niet *zullen* accepteren als Messias en verwijt hen zijn *aanstaande* dood waarbij zij betrokken *zullen* zijn. Het lijkt mij uitermate onwaarschijnlijk, dat zijn toehoorders tot deze conclusie zouden zijn gekomen. Jezus was nog gezond en wel in hun midden, zijn terechtstelling had nog niet plaats gevonden. Maar in het verhaal en in de conclusie van Mc 12,12 wordt dit wel zo gesuggereerd. Het is dus duidelijk: Jezus kan dit zeker niet op deze manier hebben verteld en die vreemde reacties hebben opgeroepen. *Maar het is dan ook niet een verhaal van Jezus maar een verhaal van Marcus én de toehoorders zijn ook niet de toehoorders van Jezus maar de gemeenteleden van Marcus.* Zij weten wel wat er met Jezus gebeurd is. Maar dat niet alleen. Het verhaal wordt door Marcus zo gebracht, dat zij de stem van hun leermeester, Jezus, daarin beluisteren. Voor hen is de interpretatie van Marcus een realiteit geworden. Zo ontstaan mythen en worden mensen (hier de farizeeën) blijvend gestigmatiseerd. Laten wij Marcus hiervan geen verwijt maken. Iedere auteur uit die tijd beriep zich op een leermeester om zijn geschreven woord kracht bij te zetten: '*en Jezus zei: ...!!*'

Wat is het toch moeilijk met de ogen van vandaag de teksten van vroeger te lezen en te begrijpen! Deze omvorming door Marcus van een onschuldig verhaaltje tot een christelijke mythe, staat niet op zich zoals wij nog zullen ontdekken.

Het zal u misschien verbazen dat wij bij het aanhoren van deze parabel tijdens de liturgievieringen nooit op de gedachte zijn gekomen, dat hier iets niet klopte. De enige verklaring die mij invalt, moet wel de uitleg zijn die wij vanaf de kansel te horen kregen: Jezus wist alles wat er in de toekomst met hem zou gebeuren. Hij wist dus ook dat hij door zijn tegenstanders ter dood zou worden gebracht. Vanuit deze kennis beschuldigde hij op voorhand zijn tegenstanders. In de tijd van het *Rijke Roomse leven* paste een dergelijke redenering in de geest van de tijd.

Terwijl de allegorische omzetting van Marcus voor zich spreekt, kost het heel wat moeite een voorstelling te krijgen van de betekenis van het verhaal zoals Thomas dat vertelt. Het ontbreken van een context dwingt ons terug te vallen op de *natuurlijke context* die gegeven wordt door de toehoorders van Jezus, de sociale omstandigheden, de uitbuiting waaronder zij leefden en door de beelden die in het verhaal gebruikt worden. Het vereist fantasie en inlevingsvermogen van de lezer. Ik probeer me altijd voor te stellen welke indruk een verhaal op de toehoorders van Jezus gemaakt moet hebben. Als een verhaal mensen niet aanspreekt, niet appelleert aan zijn ervarings- en belevingswereld dan is het ook zeer onwaarschijnlijk, dat het lang in het geheugen blijft hangen. Nemen wij echter de bekende parabels uit Lucas zoals de parabel van de verloren zoon of die van de barmhartige Samaritaan, dan is het direct duidelijk, dat de evangelist weet wat hij neerschrijft.

Het is van belang, dat het evangelie van Thomas een aantal van de bekende parabels geeft maar dan zonder een allegorische strekking. Dit is voor ons reden met de nodige reserve de parabels bij de synoptici te lezen, ook als geen versie bij Thomas beschikbaar is.

In de Willibrordvertaling staat onder de naam *De onwillige genodigden* in de oudste laag van *Q*, zie Lc 14,16-24 en Mt 22,1-14, en ook in Th 64,1-12 een parabel die zich weer uitstekend leent voor een allegorische omzetting in christelijke stijl. In de versie van Thomas, die hieronder staat, klinkt alles veel neutraler:

Jezus zei: Een man had gastvrienden. En toen hij de maaltijd had klaargemaakt, stuurde hij zijn dienaar weg om de gasten uit te nodigen. Deze ging naar de eerste, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei: Ik heb schulden uitstaan bij enige kooplieden. Zij zullen vanavond bij mij komen. Ik zal gaan en hun opdracht geven. Ik verontschuldig mij voor de maaltijd. Hij ging naar een ander, hij zei hem: Mijn meester heeft u uitgenodigd. Hij zei hem: Ik heb een huis gekocht en ik ben de hele dag nodig. Ik zal geen tijd hebben. Hij ging weer naar een ander, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei hem: Mijn vriend gaat trouwen en ik moet de maaltijd klaarmaken. Ik zal niet kunnen komen. Ik verontschuldig mij voor de maaltijd. Hij ging naar weer een ander, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei hem: Ik heb een boerderij gekocht. Ik ga de pacht ophalen. Ik zal niet kunnen komen. Ik verontschuldig mij. De dienaar kwam terug, hij zei tegen zijn heer: Die u hebt uitgenodigd voor de maaltijd hebben zich verontschuldigd. De heer zei tegen de knecht: Ga weg op de wegen, breng hier die je zult vinden opdat ze maaltijd houden.

De versie in Lucas is ongeveer gelijk aan die bij Thomas. Matteüs heeft de parabel omgewerkt tot een allegorie en heeft van een Jezus-verhaal een christelijk verhaal gemaakt. Hij heeft van de maaltijd een bruiloftsfeest gemaakt die een koning, hier is duidelijk God bedoeld, geeft voor zijn zoon, Jezus. Wij geven de tekst vanaf vers 2:

Het Rijk der hemelen lijkt op een koning die een bruiloftsfeest gaf voor zijn zoon. Hij stuurde zijn dienaars uit om allen te roepen die hij tot de bruiloft had uitgenodigd, maar zij wilden niet komen. Daarop zond hij andere dienaars met de opdracht: Zegt aan de genodigden: Zie ik heb mijn maaltijd klaar, mijn ossen en het gemeste vee zijn geslacht; alles staat gereed. Komt dus naar de bruiloft. Maar zonder er zich om te bekommeren gingen zij weg, de een naar zijn akker,

de ander naar zijn zaken. De overigen grepen zijn dienaars vast, mishandelden en doodden hen. Nu ontstak de koning in toorn, stuurde zijn troepen en liet de moordenaars ombrengen en hun stad in brand steken. Toen sprak hij tot zijn dienaars: Het bruiloftsmaal staat klaar, maar de genodigden waren het niet waard. Gaat dus naar de drukke verkeerswegen en nodig wie ge er maar vindt tot de bruiloft. Zijn dienaars gingen naar de wegen en brachten allen mee die zij er aantroffen, slechten zowel als goeden, en de bruiloftszaal liep vol met gasten. Toen de koning binnenkwam om de aanliggenden te bezoeken, merkte hij daar iemand op die niet voor een bruiloft gekleed was. En hij sprak tot hem: Vriend, hoe zijt gij hier binnengekomen zonder bruiloftskleed? Maar de man bleef het antwoord schuldig. Toen sprak de koning tot de bedienden: Bindt hem aan handen en voeten en werp hem buiten in de duisternis. Daar zal geweest zijn en tandengeknars. Velen zijn geroepen maar weinigen uitverkoren.

Vanaf vers 11 verandert het thema van de parabel (allegorie) geleidelijk en wordt het een beschrijving van het laatste oordeel. De zin: 'daar zal geweest zijn en tandengeknars' in vers 13 past typisch daarbij. Door de juiste woordkeuze maakt Matteüs het de lezer, of toehoorder, wel heel gemakkelijk om te begrijpen, dat hier weer sprake is van een veroordeling van degenen die Jezus als de Messias afwijzen. Dit blijkt ook uit de tekst, de context, die voorafgaat aan deze parabel. In die tekst vertelt de evangelist de parabel van de misdadige wijnbouwers, die wij zojuist hebben besproken.

Een ander voorbeeld, bekend aan iedere kerkganger, is de parabel van de zaaier in Mc 4,3-8 die in de Willibrordvertaling als volgt luidt:

Luistert. Eens ging een zaaier uit om te zaaien. Toen hij aan het zaaien was, viel een gedeelte op de weg en de vogels kwamen het opeten. Een ander gedeelte viel op de rotsachtige plekken, waar het niet veel aarde had; het schoot snel op, omdat het in ondiepe grond lag. Maar toen de zon was opgekomen, kreeg het te lijden van de hitte, zodat het verdorde bij gebrek aan wortel. Weer een ander gedeelte viel onder de distels en deze schoten op zodat het verstikte en geen vrucht opleverde. Een ander gedeelte tenslotte viel op goede grond en doordat het opschoot en zich ontwikkelde, leverde het vrucht op en bracht het dertig-, zestig-, en honderdvoudige voort.

Deze parabel vindt u ook in Mt 13,3-8 en Lc 8,5-8, overgenomen uit Marcus, maar is ook te vinden in Th 9,1-5. In de versie van Thomas, die wat soberder is dan die bij Marcus, is het een parabel zonder context die luidt als volgt:

Jezus zei: Kijk, de zaaier ging uit, hij vulde zijn hand, hij zaaide. Een deel van het zaad viel op de weg. De vogels kwamen en verzamelden het. Een ander deel viel op de rots en maakte geen wortel in de aarde en bracht geen aren voort. Een ander deel viel tussen de dorren. Zij verstikten het zaad en de worm at het op. Een ander deel viel in goede aarde. En dat schoot op en bracht goede vrucht voort. Het bracht zestigvoud per maat op en hondertwintigvoud per maat.

Maar Marcus maakt van de parabel, die op het eerste gezicht als een parabel leest, een allegorie door de verklarende tekst in de verzen 14-20, waarin Jezus de betekenis van de parabel aan zijn leerlingen uitlegt. In de uitleg van Marcus staat het zaad voor het woord van God, dat op slechte bodem of goede bodem valt, dwz. door de mensen niét of wél wordt aanvaard. Hij laat Jezus een relatie leggen tussen het zaad en het woord van God, tussen het vrucht voortbrengen en de aanvaarding van het woord van God. De allegorische strekking van de parabel wordt bovendien door de evangelist overgebracht op een manier die het verhaal met een waas van geheimzinnigheid omgeeft. In de verzen 11-12 legt Jezus aan de leerlingen uit waarom hij in tegenwoordigheid van anderen, bedoeld zijn waarschijnlijk de farizeeën en schriftgeleerden, over het Rijk Gods alleen spreekt met gebruikmaking van parabellen. Alleen de leerlingen mogen het geheim van het Rijk Gods leren kennen, maar aan de anderen, zijn tegenstanders?, zal alles in parabellen worden verteld, waarbij de evangelist een citaat uit Jesaja 6,9-10 aanhaalt:

Aan u is het geheim van het Rijk Gods geschonken, maar zij die erbuiten staan krijgen alles in gelijkenissen, *opdat zij wel scherp kijken met hun ogen maar niet zien, en wel luisteren met hun oren maar niet verstaan, opdat zij zich niet zonden bekeren en vergeffenis krijgen* (Mc 4, 11-12) (cursivering Willibrordvertaling).

Deze woorden bevatten impliciet een veroordeling van de tegenstanders van de gemeente van Marcus. De achtergrond is vermoedelijk de lastige situatie waarin de jonge Markaanse gemeente verkeert na de verwoesting van de tempel terwijl ook zal meespelen de bittere teleurstelling, dat de leiders van het joodse volk Jezus blijven afwijzen. Dit is een voorbeeld van misleidende informatie, omdat de evan-

gesteld bewust deze bittere opmerking in de mond van Jezus legt en hem zo in een kwaad daglicht zet.

Een voorlopige conclusie

Steeds meer ben ik ervan overtuigd, dat de stem van Jezus gebruikt en misbruikt werd, *en nog steeds wordt*, om eigen overtuigingen extra zeggingskracht te geven. Regelmatig werd er een beroep op Jezus gedaan om eigen opvattingen te ondersteunen maar ook om frustraties af te reageren. Niet alleen de evangelisten hebben zich hieraan bezondigd maar ook latere kerkleiders hebben in hun voetspoor hetzelfde gedaan. Dit dwingt ons nog voorzichtiger te zijn om te voor de hand liggende conclusies tijdens ons onderzoek te trekken. Het zullen de goudkorreltjes zijn die wij tussen het gele zand moeten opsporen. Het lijkt een onmogelijke taak. Wij zullen tevreden moeten zijn met een schets die de contouren van een unieke mens vastlegt.

Ik zie gelovige christenen al hun hoofd schudden. Waar bent u mee bezig? Al dat geploeter leidt tot niets. U moet de Schrift alleen vanuit een gelovige instelling lezen en begrijpen. Door de Schrift spreekt God tot u, dat moet u tocht weten! Maar ik kan toch niet accepteren, dat men Jezus zo maar vervloekingen laat uitspreken over mensen die dat niet verdienen. Jezus lijkt voor mij ook niet op een heiligenplaatje dat wij vroeger op school kregen, als we goed ons best hadden gedaan. Ik ben er zeker van dat een objectief en integer onderzoek een eerlijker beeld kan geven dat de realiteit geen geweld aandoet.

Wij zijn nu zover, dat, na een ruime introductie in het lezen en begrijpen van de bronnen die ons ter beschikking staan, een voorlopige balans kan worden opgemaakt. De *Q*-bron en het Thomas evangelie zijn louter verzamelingen van spreuken die ons geen informatie geven over hoe het leven van Jezus zich heeft afgespeeld. De spreuken alleen, zonder de achtergrond van een begeleidend verhaal, geven onvoldoende inzicht in een juiste interpretatie ervan. We missen een context! Daarom kunnen wij niet zonder de verhalen van de evangelisten, omdat zij ons dichterbij de tijd en de persoon van Jezus kunnen brengen, hoe groot ook onze reserve is bij de beoordeling ten aanzien van wat zij schrijven.

De evangelisten Matteüs en Lucas hebben voor hun verhalen gebruik gemaakt van Marcus. Er zijn slechts enkele teksten aan te wijzen die zowel bij de synoptici als bij Johannes voorkomen. Al met al een zeer karig resultaat. De trieste conclusie die getrokken moet worden is, dat de verhalen over Jezus wel van belang kunnen zijn voor een gelovige maar niet voor historisch betrouwbare uitspraken. Dit zal

waarschijnlijk onaangenaam overkomen bij hen die tot dusver in de teksten van de evangeliën vooral gesticht zijn door de talrijke wonderen die daar vermeld staan. Vooral Marcus munt in dit opzicht uit. Ik ben mij ervan bewust dat velen in de wonderen van Jezus het ultieme bewijs zien van zijn goddelijke zending. Door bij het onderzoek slechts zijdelings aandacht te schenken aan Jezus als wonderdoener, zal ik deze personen moeten teleurstellen. Maar waar uit de tekst en/of de context naar voren zal komen hoe bijzonder Jezus overkomt bij zijn volgelingen, zal ik dat zeker met nadruk vermelden, omdat ook dit als een reële bijdrage aan een historisch onderzoek gezien kan worden. Ook indirecte aanwijzingen tellen terdege mee!

Zoals al eerder is opgemerkt, is het noodzakelijk voor een objectieve benadering steeds te zoeken naar feiten die ondersteund worden door vermeldingen in minstens twee onafhankelijke bronnen. Dit betekent, dat regelmatig citaten uit de bekende bronnen *Q* en Thomas zullen worden vermeld om de strekking van de verhalen bij de synoptici te bevestigen.

Ook waar de lezer de wenkbrauwen moet fronsen bij het door mij vermelden van onwaarschijnlijke gebeurtenissen, moet hij beseffen, dat dit geen afbreuk doet aan de grote lijnen van het geheel. Evangelisten zijn nu eenmaal geen historici maar leraren van hun gemeente en vermelden niet voor niets deze, in historisch opzicht onwaarschijnlijke, gebeurtenissen omdat zij in hun visie de betekenis en de positie van Jezus nader toelichten. U kunt zelf oordelen of ik op een verantwoorde manier te werk ga.

Onderzoek vanuit gezichtspunten

In de teksten van de evangelisten zijn vele plaatsen aan te wijzen waar wij de echo van de stem van Jezus menen waar te nemen. Om in de weergave van deze teksten enige lijn aan te brengen, zullen wij een grove indeling in klassen moeten maken. Wij kunnen op verschillende manieren naar Jezus kijken en vanuit een gekozen gezichtspunt op zoek gaan naar relevante teksten. Het zijn vooral vier benaderingen die Jezus goed kunnen karakteriseren. Deze zijn: *Jezus als jood tussen de joden*, *Jezus en het Rijk Gods*, het uitgangspunt van alle Jezus-gemeenten, *Jezus en de sociale mistoestanden*, waarin het gaat over de houding van Jezus tegenover armoede, onderdrukking en uitbuiting, *Jezus en het liefdesgebod* en tenslotte *de laatste dagen van Jezus*.

Niet alle uitspraken die mogelijk van Jezus afkomstig zijn, zullen wij in de opsomming opnemen. Ik geef er de voorkeur aan mij te beperken tot een aantal uitspraken waar sprake is van een grotere kans om daar de echte stem van Jezus te

beluisteren. Ook wil ik aandacht besteden aan wat met de term 'misleidende informatie' kan worden aangeduid. Bedoeld is informatie die de evangelist ons geeft en waarmee een beeld van Jezus wordt geschetst dat niet strookt met de werkelijkheid. Met dergelijke teksten hebben wij al kennis gemaakt. Het is zinvol op bepaalde plaatsen in het onderzoek opmerkingen in deze zin te maken omdat men zulke teksten vaak ontmoet tijdens de liturgievieringen.

PALESTINA: HET TONEEL VOOR HET OPTREDEN VAN JEZUS
EEN KORTE SCHETS

Om enig inzicht te krijgen in het leven in Palestina in de tijd van Jezus, zullen wij enkele topics de revue laten passeren.

Israël: volk in de verdrukking

Palestina vormt van oudsher een natuurlijke brug tussen Klein-Azië en Noord-Afrika. Reeds de farao's van Egypte en de koningen van Assyrië en Babylonië hebben voortdurend geprobeerd Palestina binnen hun directe invloedssfeer te brengen en te houden en hebben zondig met kracht van wapens hun wil opgelegd aan de bewoners. Het land heeft maar sporadisch tijden van rust gekend. Wij memoreren de vernietiging van het noordelijk koninkrijk Israël met de hoofdstad Samaria door de Assyriërs en later de verwoesting in het zuidelijk koninkrijk van de stad Jeruzalem en de tempel in 586 v.Chr. door de Babyloniërs. Zoals vaak werd ook toen het middel van de deportatie gebruikt om een land blijvend onder controle te houden.

De betekenis van de verbanning van een deel van de bevolking, de bovenlaag, naar Babylon is van groot belang geweest voor de geschiedenis van de joden. De Babylonische ballingschap markeert het ontstaan van grote joodse gemeenschappen buiten Palestina, de zgn. diaspora. De joden hebben zich in de loop der eeuwen verspreid over een uitgestrekt gebied, met in het zuiden in Egypte een concentratie in Alexandrië, de plaats waar de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuagint, het licht zag, en via Klein-Azië tot in Rome, de hoofdstad van het Romeinse rijk. Het ontstaan van het christendom is niet los te zien van deze joodse kernen waarom heen later de eerste christengemeenten ontstonden. Na de Babylonische gevangenschap keerden vele joden niet terug maar bleven achter in hun nieuwe vaderland.

In 332 v.Chr. veroverde Alexander de Grote Palestina en brak het tijdperk aan, dat in het gehele Middellandse zeegebied de cultuur van Griekenland, het Hellenisme, toonaangevend zou worden. Grieks werd de handelstaal, de Griekse manier van leven had een toenemende invloed op het joodse volk en hun godsdienst. Vooral de rijken gingen zich Grieks kleden en namen Griekse gebruiken over. De oorspronkelijke bewoners maakten kennis met de Hellenistische cultuur in de zgn. Griekse stadstaten, gebouwd naar het Griekse voorbeeld, de *polis*. Ten tijde van Jezus lag binnen een straal van enkele tientallen kilometers rond Nazareth een tiental steden naar Grieks model, voornamelijk in de buurt van het meer van Gali-

lea. Het is dus zo goed als zeker, dat Jezus in dergelijke steden in aanraking is gekomen met de Hellenistische cultuur. De groeiende invloed van deze cultuur werd door velen als een bedreiging voor de eigen identiteit gezien, zeker toen de overheerser zich ging bemoeien met de uitoefening van de godsdienst. Als reactie daarop vond onder Judas de Makabeeër in 167 v.Chr. een opstand plaats en werd tijdelijk een zekere onafhankelijkheid herwonnen.

Na de komst van de Romeinen maakte Palestina vanaf de eerste eeuw v. Chr. deel uit van het Romeinse wereldrijk, met Herodes de Grote als vazalkoning en Jeruzalem als hoofdstad. Hij bouwde de stad Caesarea in de buurt van het meer van Galilea, verbouwde de stad Jeruzalem en begon in het jaar 19 v.Chr. met de bouw van een geheel nieuwe tempel. Na de dood van Herodes de Grote kwam Judea onder direct Romeins bestuur te staan van een procurator. Pontius Pilatus was procurator tijdens de laatste periode van Jezus' leven, terwijl Herodes Antipas bestuurder was van Galilea, het noordelijk gedeelte van Palestina.

Galilea was een gebied met een gemengde bevolking. Na de verovering door Assyrië werden vele joden weggevoerd en vervangen door bewoners van elders. De geschiedenis van Galilea is er een van overheersing door vreemde volkeren. Het heeft slechts gedurende korte tijd deel uitgemaakt van het zuidelijk koninkrijk onder de koningen David en Salomon. Pas tijdens het bewind van koning Herodes werden de gebieden tussen Galilea en Judea (o.a. Samaria) veroverd zodat Galilea niet langer een geïsoleerde joodse enclave was. De joden in Judea keken met de nodige reserve naar hun geloofsgenoten in Galilea: *het district van de niet-joden* werd het door de rabbijnen genoemd. In dit deel van Palestina, in de stad Nazareth, is Jezus geboren en opgegroeid.

De levensomstandigheden in de omgeving van de Middellandse zee

Men mag ervan uitgaan, dat de levensomstandigheden van de bevolking in Palestina niet wezenlijk verschilden van die van de andere volkeren in het Middellandse zeegebied. Er is een wereld van verschil tussen de wereld van toen en die van nu. In een boek van J.D.Crossan¹ vindt men een korte beschrijving, overgenomen uit een cultureel-antropologisch werk van Gerhard Lenski, waarin de Romeinse samenleving wordt getypeerd als een agrarische samenleving waarvan de bevolking deels in steden, de bovenlaag, deels op het land, de boerenbevolking, leefde. Het was een samenleving met slechts twee sociale klassen en met een enorme kloof

¹ John Dominic Crossan, Jezus: Een revolutionaire biografie, Prometheus Amsterdam 1994, blz. 42.

tussen de heersende klasse en alles wat daaronder kwam. Het grondbezit was voornamelijk in handen van een zeer kleine groep. In een dergelijke vóór-industriële samenleving kwamen de inkomsten uit de opbrengsten van het land, verdiend door de boerenbevolking die ongeveer 90% van de bevolking uitmaakte. De boeren moesten ieder jaar een groot deel van hun oogst afdragen als pacht aan de grondeigenaren, terwijl zij bovendien belastingen op hun producten moesten betalen. Het kwam erop neer, dat slechts ongeveer 30% van de opbrengst voor de bewoners van het platte land overbleef. De boeren konden daarom maar ternauwernood hun gezinnen onderhouden. Als zij pech hadden door ziekte of mislukte oogsten, werden zij van hun land verdreven. Landarbeiders moesten hun arbeid tegen een hongerloontje verrichten. Een gedeelte van de bevolking bestond uit handwerklieden die meestal gerekruteerd werden uit de verarmde boeren. Daarnaast waren er zeer velen die geen vaste bronnen van bestaan hadden of op bedelen waren aangewezen. Lenski gebruikt voor de laagste categorie de navrante benaming *overbodige standen*. Die uitdrukking drukt overduidelijk uit, dat men deze mensen eigenlijk niet nodig had, zij waren te veel, hadden geen middelen van bestaan en moesten maar zien hoe zij in leven konden blijven. Banditisme was daarom soms de enige manier om te overleven. *In een dergelijke samenleving was onderdrukking en uitbuiting van de bevolking door een kleine elite een normale zaak.*

In Palestina waren de omstandigheden niet veel anders. De agrarische samenleving werd uitgebuit en onderdrukt door een zeer kleine bovenlaag die bijna alle welvaartsbronnen in bezit had. De heersende aristocratische elite en de hogepriesterlijke families met hun verwanten en bedienden zetelden in Jeruzalem, de hoofdstad van Judea. De tempel was het religieuze centrum van Israël maar tegelijk een symbool van de onderdrukkende priesterklasse. In Galilea had Herodes tesamen met zijn hofhouding en de grote landeigenaren het voor het zeggen. Slechts een klein deel van de producten die jaarlijks door de boerenbevolking werden geoogst, kwam de plaatselijke bevolking ten goede. Daarnaast zijn er nog een paar factoren die apart vermeld moeten worden. Palestina was een bezet land en zoals altijd gaat overheersing gepaard met onderdrukking en uitbuiting. De belastingdruk was heel hoog omdat vertegenwoordigers van de bezetter en zij, die de inning van de belastingen van de overheid pachtten, de gelegenheid benutten in korte tijd een vermogen op te bouwen. In de evangeliën kan men lezen, dat het beroep van inner van belastingen, tollenaar, in een zeer kwade reuk stond. Daarnaast moest er ook nog belasting worden betaald voor het onderhoud van de tempel.

Om een idee te geven hoe de situatie was in de omringende landen van Palestina volgt nu een korte inleiding in het politieke, sociale en culturele leven in Klein-Azië in de tijd dat het christendom zich ontwikkelde, anders is het moeilijk enig begrip te krijgen van wat er zich daar heeft afgespeeld in de jaren volgend op de dood van Jezus.

Klein-Azië was in de eerste eeuwen een smeltkroes van verschillende culturen en juist dit gebied is de bakermat geworden van de *nieuwe religie in de vorm die uiteindelijk bepalend is geweest voor het tegenwoordige christendom*. Wij verwijzen weer naar het standaardwerk van Mack met daarin een indringende beschrijving van de botsende culturen in de Grieks-Romeinse tijd¹. Door de Romeinse overheersing verloren de volken hun zelfstandigheid en was daarmee hun politieke vrijheid verdwenen. Zij leerden de meedogenloze onderdrukking kennen en de snelheid waarmee de Romeinen zonder aarzelen optraden om mogelijk verzet de kop in te drukken. Bekend waren de wrede executies die de bezetter gebruikte wegens de afschrikwekkende werking die ervan uitging. De eigen cultuur van de onderdrukte bevolking moest het afleggen tegen de Griekse cultuur, het Hellenisme, dat in de periode voorafgaand aan de Romeinse overheersing, in geheel Klein-Azië de bestaande cultuur geleidelijk had overvleugeld. Het Grieks was de voertaal van de elite geworden en bovendien de handelstaal in het Romeinse rijk. De bekoringen die uitgingen van het Hellenisme met zijn schoonheid in kunstuitingen, met zijn verfijnde levenswijze en zijn ideeënwereld vol uitdagingen voor het intellect, waren voor vele primitieve samenlevingen te veel. Vaak betekende dit het verlies van de eigen cultuur met desastreuze gevolgen voor de eigen identiteit. Als de band met het verleden, met wat typisch voor een gemeenschap is, onder spanning komt te staan, ontstaat er onrust en onzekerheid. Men probeert een nieuw houvast te vinden, hetzij door opnieuw op zoek te gaan *naar én* het benadrukken *van* wat verloren dreigt te gaan, hetzij door op zoek te gaan naar nieuwe zingeving. Men kwam open te staan voor sociale experimenten, voor pogingen om binnen een kleine groep van gelijkgezinden een basis te vinden voor een zinvol bestaan. Dit bleek een voortreffelijke voedingsbodem voor een nieuwe religie te zijn: het christendom.

Israël: een patriarchale samenleving

Evenals in de andere delen van het Romeinse rijk, was ook in Palestina de samenleving patriarchaal gestructureerd d.w.z. was er een hiërarchische structuur gedomineerd door mannen. Dit gold voor alle geledingen, zowel voor de maatschappij in zijn totaliteit als voor het gezin. De heersers hadden totale zeggingsmacht en dit

¹ Burton L.Mack, blz. 25-47.

zette zich door naar onder toe tot in de kleinste eenheid, het gezin, waar de vader de dienst uitmaakte. Vrouwen speelden een zeer ondergeschikte rol en werden op vele punten achtergesteld bij mannen, een toestand vergelijkbaar met wat men heden ten dage nog waarneemt in ontwikkelingslanden. Joodse vrouwen werden b.v. niet onderwezen in de Thora en hadden slechts beperkte rechten op religieus gebied. Het gezin en breder gezien de familie, was een afspiegeling van de maatschappij en speelde in alle opzichten een centrale rol voor de familieleden, waarin trouw en eer, en het tegendeel daarvan: de schaamte, wezenlijke zaken waren. In het gezin vond men zijn identiteit en geborgenheid. Kwesties van eer en schaamte beheersten de onderlinge relaties in de samenleving, zoals ook thans nog in vele landen. Alles werd bekeken vanuit het oogpunt van mannen. Het persoonlijk handelen moest afgestemd zijn óp en in overeenstemming zijn mét wat de gemeenschap, waartoe men behoorde, betamelijk achtte. Dit op straffe van het verlies van zijn eer, wat het ergste was dat iemand kon overkomen. Zeker voor vrouwen was het in het patriarchale gezin bijna niet mogelijk aan de onderdrukkende invloed van de mannelijke familieleden te ontsnappen.

Het uitverkoren volk en de joodse wet

De Bijbelse definitie, dat joden door Jahweh zijn uitverkoren en een speciale bestemming hebben, vormt de kern van het beeld dat de joden van zichzelf hebben. 'De leer van de uitverkiezing is zo diep geworteld in de ziel van joden, dat zij ook voortleeft onder degenen die niet meer delen in het geloof van hun vadersen', zo lezen wij op blz. 49 bij Arthur Hertzberg en Aron Hirt-Manheimer¹. In hetzelfde boek lezen wij op blz. 20: 'het anderszijn is karakteristiek voor de joden' én op blz. 35: 'uitverkiezing is het eeuwig aanwezig en onontkoombare ongemak van het geweten'. Op vele plaatsen in de boeken van het Oude Testament wordt over de bijzondere uitverkiezing van de joden gesproken.

Zo lezen wij in Exodus 19,5 e.v.:

Als gij aan mijn woord gehoorzaamt en mijn verbond onderhoudt, dan zult ge van alle volken op bijzondere wijze mijn eigendom zijn. Gij zult mijn priesterlijk koninkrijk en mijn heilig volk zijn.

¹ Arthur Hertzberg and Aron Hirt-Manheimer, Joden. Identiteit en karakter van een volk, Ambo Amsterdam en Icarus Antwerpen 1998.

en in Deuteronomium 7,7:

Niet omdat gij talrijker zijt dan de andere volken heeft Jahwe zich aan u verbonden en u uitverkoren, want gij zijt het kleinste van alle volken.

Heel het leven van een jood werd beheerst door de wet die op alle gebieden zijn leven reguleerde. Centraal daarin stonden de begrippen *reinheid* en *onreinheid*. Nuchtere westerlingen hebben altijd met onbegrip en een spottende glimlach neergekeken op het gedrag van joden als het over reinheid en onreinheid ging. Wij vonden hun gedrag in deze materie maar dwaas en formalistisch en soms zelfs hypocriet. Reinheid heeft echter niets te maken met wat wij gewoonlijk daaronder verstaan. Het heeft niets te maken met hygiëne, met properheid. In de joodse samenleving ten tijde van Jezus had het begrip reinheid te maken met het sociale gedrag van mensen. Reinheid bepaalde in hoeverre men echt lid van de joodse samenleving was, bepaalde dus de grenzen van de samenleving. Een buitenstaander, een niet-jood was onrein. Door je niets van de regels aan te trekken plaatste je jezelf buiten de gemeenschap. Er waren regels die aangaven welke spijzen gegeten mochten worden en welke niet, regels over het reinigen van het vaatwerk en het wassen van de handen voor de maaltijd, regels voor het sociale contact tussen de mensen onderling. Men leerde hoe men verontreiniging moest vermijden en hoe men moest handelen in geval er tegen de reinheidsregels was gezondigd.

In de wet werd ook uitvoerig vastgelegd hoe men zich gedragen moest op de sabbat, wat op die dag geoorloofd was en wat niet. Een belangrijk deel van de wet ging over de wijze waarop men met de naaste moest omgaan. Uit het optreden van de sociale profeten in de geschiedenis van Israël kan men afleiden, dat wetgeving op dit gebied hard nodig was, omdat sociale mistoestanden eerder regel dan uitzondering zijn geweest.

Jezus en de farizeeën

In de tijd van Jezus werd aan het leven van het gewone joodse volk leiding gegeven door de farizeeën en de schriftgeleerden. Zij kunnen beschouwd worden als de vertegenwoordigers van het volk als het gaat over wereldbeschouwing en religieuze beleving en zij representeren dus het algemene jodendom. De oorsprong van de farizeeën ligt in de 2^e eeuw v. Chr., in de tijd van het Maccabeese vorstenhuis. Volgens de joodse geleerde David Flusser¹ waren er ten tijde van Jezus ongeveer 6000

¹ David Flusser, Jezus de levensgeschiedenis van een religieus genie, De Haan Bussum 2de druk 1969, blz. 50 e.v..

farizeeën. Zij vormden een gemeenschap die vrijwillig bepaalde reinheidsvoorschriften en andere verplichtingen op zich had genomen. Het moet wel verbazing wekken dat, ondanks de positie als leraren van het volk, de farizeeën er zo bekaaid vanaf komen in de vier evangeliën. Zij worden voor ons afgeschilderd als de grote tegenstanders van Jezus, als degenen die hem naar het leven staan. Zij worden geportretteerd als huichelaars die alleen het eigen belang op het oog hebben.

Letten wij op de eerste indruk die wij van Jezus hebben gekregen, dan zien wij voor ons een mens vol spitse humor. Maar hij ziet er ook niet tegenop woorden te gebruiken die als schokkend en zelfs stuitend worden ervaren om het belang van iets te benadrukken. Hij heeft een heel aparte manier om mensen tot nadenken te brengen. Hij neemt blijkbaar geen blad voor de mond. En als wij dan denken aan de problemen die Jezus volgens de evangelisten heeft gehad met de farizeeën en de schriftgeleerden, dan verwachten wij dat zij er ongezouten van langs zullen krijgen, En dat zien wij dan ook in de hoofdstukken 23 bij Matteüs en 11 bij Lucas. Maar de manier waarop komt vreemd over, het lijkt niet op de gebruikelijke manier waarmee Jezus mensen tegemoet treedt. Het is te bot! De woorden die de evangelist in de mond neemt, liegen er niet om. Zo komt het in ieder geval bij mij over. Is dit nu echt Jezus? Of geven de evangelisten ons een vertekend beeld? Laten we er niet omheen draaien: het zijn de evangelisten die ons voor de gek houden en hier van Jezus een karikatuur maken.

Ten tijde van Jezus waren de farizeeën hoofdzakelijk te vinden in Judea, zodat wij ons kunnen afvragen of Jezus wel geregeld contact met hen heeft gehad. Maar de joodse geleerde David Flusser tilt daar niet zo zwaar aan. Hij maakt in de praktijk geen onderscheid tussen farizeeën, schriftgeleerden en rabbijnen, hoewel hij opmerkt dat zij onderling niet gelijk te stellen zijn. Stappen wij over dit kleine probleem heen, dan blijven wij geconfronteerd met de vraag hoe wij de smaadteksten in de Bijbel in overeenstemming kunnen brengen met het gegeven, dat de geloofsovertuiging van Jezus niet wezenlijk verschilde van die van de farizeeën. Wat was er in het optreden van de farizeeën, dat aanleiding kon zijn voor een dergelijke scheldkanonnade?

De uitdrukking farizeeër had al in de tijd van Jezus meestal een negatieve inhoud, zo lezen wij bij Flusser. Men dacht hierbij al gauw aan een godsdienstige huichelaar. Door hun meer dan stipte naleving van de wet, voelden zij zich ver verheven boven de gewone mensen; zij zagen zichzelf als rechtvaardig in het oog van God. Hun uiterlijk gedrag kwam echter niet overeen met wat zij pretendeerden te zijn. De anti-farizeese polemiek wordt ook aangetroffen in de rabbijnse literatuur. Maar

dit lijkt mij geen afdoende verklaring voor de afkeer die wij constateren bij de evangelisten.

Na de verwoesting van de tempel en de stad Jeruzalem in het jaar 70, kwam er een einde aan het godsdienstige leven met Jeruzalem en de tempel als de centrale plaats voor eredienst en verzoening. Het godsdienstig leven werd gereorganiseerd maar nu rond de synagogen in de diaspora en de rabbijnen werden de geestelijke leiders van het verstrooide volk. De nieuwe Jezus-gemeenten kwamen daar in aanvaring met de rabbijnen en de farizeeën die de confrontatie zochten met de joodse christenen en het niet acceptabel vonden, dat joden op voet van gelijkheid optrokken met niet-joden. Men begon hen daarom uit de synagogen te weren en dit veroorzaakte een breuk die voor velen uitliep op een drama, met welke woorden ik deze trieste fase in de geschiedenis van de nieuwe religie het beste kan omschrijven. Met deze kennis in ons achterhoofd, worden de teksten in hoofdstuk 23 voor ons een getuigenis van deze moeilijke tijd voor de nieuwe religie. Meer dan bij Marcus en Lucas weerspiegelt het evangelie van Matteüs de grote problemen die men gehad heeft met de joodse samenleving waarvan men eerder deel had uitemaakt. Heel hoofdstuk 23 ademt de geest van een volledig uit de hand gelopen relatie met de joodse gemeenschap uit de omgeving.

Als wij de tekst in hoofdstuk 23 van Matteüs doorlezen, dan komen wij op slechts drie plaatsen teksten tegen die ook op andere plaatsen voorkomen in een onafhankelijke versie. De eerste tekst staat in Mt 23,5-7, zie ook Lc 11,43 afkomstig uit *Q*, maar ook in Mc 12,38-39, zie eveneens Lc 20,45-46 afkomstig van Marcus. De tekst is als volgt:

Alles wat zij doen, doen zij om bij de mensen op te vallen; zij maken immers hun gebedsriemen breed en hun kwasten groot, zij zijn belust op de ereplaats bij de maaltijden en de voornaamste zetels in de synagogen, zij laten zich graag groeten op de markt en willen door de mensen rabbi genoemd worden (Mt 23,5-7).

Bij zijn onderricht gaf Hij ook deze waarschuwing: Wacht u voor de schriftgeleerden, die graag in lange gewaden rondlopen, zich laten groeten op de markt, belust zijn op de voornaamste zetels in de synagogen en op de ereplaatsen bij de maaltijden (Mc 12,28-39).

Ook een dubbele verwijzing vinden wij in Mt 23,13, afkomstig uit *Q*, zie ook Lc 11,52, en in Th 39,1-2 en Th 102. Deze teksten, *duidelijk niet uitgesproken door Jezus*, verwijzen naar de moeilijke keuze waarvoor joodse christenen geplaatst werden door hun uitsluiting uit de synagoge:

Wee u, schriftgeleerden en farizeeën, huichelaars! Gij sluit het Rijk der hemelen af voor de mensen. Zelf gaat gij er niet binnen, terwijl gij hun die dit wel willen, de toegang verspert (Mt 23,13).

Jezus zei: De Farizeeën en de schriftgeleerden hebben de sleutels van de kennis gekregen en die verborgen. Zij zijn niet binnengegaan en die dat wilden, lieten ze niet toe (Th 39,1-2).

Wee de Farizeeën want zij zijn gelijk aan een hond die slaapt op de voederbak van de ossen. Immers, hij eet niet en hij laat de ossen niet eten (Th 102).

De laatste tekst staat in Mt 23,25-26 en ook in Lc 11,39-41 afkomstig uit *Q*, en in Th 89,1-2. De tekst is als volgt:

Wee u, schriftgeleerden en farizeeën, huichelaars! De buitenkant van beker en schotel maakt ge schoon, maar van binnen zijn ze gevuld met roof en genotzucht. Blinde farizeeër, reinig eerst de beker van binnen, dan wordt de buitenkant van zelf rein (Mt 23,25-26).

Maar de Heer sprak tot hem: En gij dan, farizeeën, gij maakt wel de buitenkant van beker en schotel schoon, maar van binnen zijt ge vol roof en slechtheid. Dwazen! Heeft hij die de buitenkant maakte ook niet de binnenkant gemaakt? Geef liever wat erin is als aalmoes; dan is voor u alles rein (Lc 11,39-41).

Jezus zei: Waarom wassen jullie de buitenkant van de beker? Begrijpen jullie niet dat hij die de buitenkant gemaakt heeft dezelfde is die de binnenkant gemaakt heeft (Th 89,1-2)?

De overige teksten in hoofdstuk 23 zijn afkomstig uit de latere periode van de *Q*-gemeente. De verwijten die Jezus maakte komen overeen met hoe men in zijn tijd over de farizeeën dacht. De toon vol bitterheid en wrok schrijven wij op rekening van de evangelisten die alle redenen hadden verbitterd te zijn. Dat de toonzetting door de eeuwen heen aan Jezus zelf werd toegeschreven, heeft bijgedragen aan de negatieve houding van de kerk tegenover het jodendom.

De sadduceeën

De priesteraristocratie van een kleine groep sadduceeën bezat de politieke macht in Jeruzalem en controleerde de eredienst in de tempel. Uit hun midden werd de hogepriester aangewezen. De sadduceeën stonden in hun geloofsbeleving aan de zijlijn, want voor hen was leven na de dood kletspraat en was ook de mondelinge

overlevering in hun ogen van geen enkele waarde. Door de bevolking werden zij als collaborateurs beschouwd omdat zij met de bezetter samenwerkten. Deze samenwerking was inderdaad van belang met het oog op de veiligheid in Jeruzalem en de integriteit van de tempel.

Voor kennis over de joodse geschiedenis en vooral van de situatie na het optreden van Jezus kan men terugvallen op een boek over de joodse oorlog van Flavius Josephus¹ die deze oorlog van nabij meemaakte. De oorlog tegen de Romeinse bezetter begon in het jaar 66 na Chr. en duurde tot het jaar 73. Tijdens deze oorlog werd in het jaar 70 de stad Jeruzalem samen met de tempel verwoest en nadien is de tempel nooit meer herbouwd.

Het leven in de grote stad

In een beschrijving over de levensomstandigheden in het Midden-Oosten mag een korte beschrijving van de omstandigheden in een stad niet ontbreken. In een boek van Stark² vinden wij een beschrijving van Antiochië, een stad met ongeveer 150.000 inwoners, waar meer opvalt wat je er niet dan wat je er wel kunt vinden.

Laten wij beginnen met wat er wel te vinden was in een grote stad en wat zelfs nu nog in overgebleven ruïnes te bewonderen valt. Steden waren ommuurd vanwege de veiligheid en meestal gebouwd op strategische plaatsen. De ruimte in een stad was zeer beperkt en een flink deel daarvan was bovendien gereserveerd voor de officiële gebouwen: zoals de tempels, de badhuizen en de ontmoetingsplaatsen voor de elite van de stad. Als er al stromend water en afvoer te vinden was, dan alleen in dit gedeelte van de stad en niet in de woningen voor de grote massa. Aan de smalle straten vindt u de huurkazernes van enkele lagen hoog, waar, in kleine hokjes, de gezinnen gehuisvest waren. In een dergelijke kleine ruimte moest geleefd, gekookt en geslapen worden door het hele gezin. Er was geen sanitair beschikbaar, geen stromend water, geen afvoer. De straten waren niet meer dan smalle paden. Omdat de riolering ontbrak, waren greppels gegraven voor de dagelijkse stoelgang en het afval. Water moest men halen in kruiken bij de centrale fontein. Hygiëne ontbrak en was ook niet te verwachten omdat er geen voldoende water aanwezig was. De stank die in de stad hing, was al van veraf waar te nemen.

De samenstelling van de bevolking in Antiochië vertoonde een grote schakering met wel een vijftiental verschillende bevolkingsgroepen, elk in een eigen wijk, met

¹ Flavius Josephus, *De joodse Oorlog & Uit mijn leven*, Ambo Baarn 1992.

² Rodney Stark, *De eerste eeuwen. Een sociologische visie op het ontstaan van het christendom*, Ten Have Baarn 1998, blz. 139 e.v. en blz. 157 e.v.

eigen taal en cultuur en vaak ook met eigen goden en religieuze gebruiken. Omdat de strategische ligging van Antiochië vereiste, dat de bevolking steeds op peil bleef, was het een komen en gaan van steeds andere mensen. Op ieder moment waren er meer nieuwkomers dan mensen die er reeds lang woonden. De gemiddelde leeftijd kwam niet hoger uit dan dertig jaar en vaak nog daaronder. Omdat de huizen van hout waren en zeer dicht opeen stonden, betekende brand vaak de totale verwoesting van alle woningen in een groot gebied. In geval van een besmettelijke ziekte was de ramp niet te overzien. In zulke steden ontbrak de stabiliteit, was er sociale onrust en geen saamhorigheid. De kans op onconventioneel gedrag in een dergelijke samenleving ligt meer voor de hand dan in een geordende maatschappij.

JEZUS ALS JOOD TUSSEN DE JODEN

Jezus en de joodse wet

De acceptatie van Jezus door zijn leerlingen en later door de eerste joodse christenen toont aan, dat zijn leven in overeenstemming geweest moet zijn met de voorschriften waaraan iedere jood gehouden was. Ook David Flusser¹ beschrijft Jezus als een wetgetrouwe jood die leefde vanuit de joodse ethiek. Dit betekent ook, dat hij sprak zoals van een jood verwacht mocht worden. In de teksten van de evangeliën zult u regelmatig Jezus horen spreken over *geloven*. Kijken we in de Concordantie op de Bijbel² dan zien we slechts enkele verwijzingen naar het woord *geloven* in het gedeelte dat gaat over het Oude Testament en heel veel in het Nieuwe Testament. Voor een jood was geloven niet een gebruikelijk woord. Hij leefde niet uit het geloof maar als iemand behorend tot het door Jahweh uitverkoren volk. Het zijn de evangelisten die, vanuit hun geloof in Christus, Jezus veelvuldig dit werkwoord in de mond leggen. Het is maar dat u het weet!

In de christelijke kerken heeft men er altijd moeite mee gehad aan te nemen, dat Jezus zich inderdaad als een wetsetrouwe jood heeft gedragen. De verklaring hiervoor is, dat in een latere fase, tijdens de Grieks-Romeinse ontwikkeling van de nieuwe religie, de joodse wet met zijn rituele en andere aspecten van het leven terzijde is geschoven. Zelfs het onderhouden van de wet werd toen voor christenen verboden, terwijl wij in hoofdstuk 5 bij Matteüs nog lezen, dat de evangelist het jood-zijn van Jezus benadrukt door hem te portretteren als een wetgeleerde van uniek formaat.

Hoe keek Jezus aan tegen de wijze waarop in de praktijk met de voorschriften werd omgegaan en hoe was zijn persoonlijke houding bij de naleving van die voorschriften? Wij zullen zien, dat Jezus, hoewel hij zich heeft gedragen zoals van een jood verwacht mag worden, duidelijk eigen opvattingen blijkt te hebben over wetsregels. Hij spreekt zich uit over wat werkelijk van belang is als het gaat over reinheid, over wat echte rechtvaardigheid betekent, over formalisme dat de liefde frustreert. Duidelijk komt naar voren, dat in zijn visie bij het naleven van de wet altijd de liefde en de zorg voor anderen voorop moet staan. Praktische naleving van regels mag nooit een belemmering zijn voor de zorg voor anderen. *Hij wijst op het risico, dat men loopt bij een te strikte naleving van regels omdat dan de aandacht verkeerd gericht*

¹ David Flusser, blz. 41 e.v.

² Concordantie op de Bijbel in de Nieuwe Vertaling, Kok Kampen, 1992.

is en men gemakkelijk uit het oog verliest wat de belangrijke dingen in het leven zijn. Hiervan getuigen vele uitspraken en parabels. We bespreken kort twee bekende parabels die karakteristiek zijn voor de houding van Jezus.

De parabel van *de barmhartige Samaritaan* in Lc 10,30-35 (alleen bij deze evangelist te vinden) volgt in de tekst van deze evangelist op het antwoord dat Jezus gaf op een vraag van een schriftgeleerde: 'wat moet ik doen om het eeuwig leven te verwerven?':

Gij zult de Heer uw God beminnen met geheel uw hart en met geheel uw ziel, met al uw krachten en geheel uw verstand; en uw naaste gelijk uzelf (Lc 10,27, cursivering Willibrordvertaling).

De cursivering geeft aan, dat de tekst is overgenomen uit Deuteronomium 6,4-5 en Leviticus 19,18 uit het Oude Testament. De schriftgeleerde vroeg daarna 'En wie is dan mijn naaste?' Daarna vertelt Jezus deze bekende parabel waarvan de inhoud kort samengevat het volgende is:

Een man die op weg is van Jeruzalem naar Jericho, valt in handen van rovers die hem beroven en zwaargewond achterlaten. Een priester die voorbijkomt, loopt met een bocht om hem heen. Dat doet ook een leviet. Maar een Samaritaan op weg naar Jericho heeft medelijden met hem. Hij verzorgt zijn wonden en zet hem op zijn rijdier en levert hem af bij een herberg langs de weg. Hij geeft de herbergier twee denariën en verzoekt hem voor de man te zorgen en belooft hem op de terugweg de extra onkosten te vergoeden.

Het is duidelijk, dat op de vraag wie zich als de echte naaste heeft gedragen, het antwoord voor de hand ligt. Maar dat is niet de kern van de parabel. Waarom liepen de priester en de leviet met een boog om de gewonde man heen? Door zijn fysieke toestand was de man volgens de strenge reinheidswetten voor priesters en levieten onrein. En lichamelijk contact met een onreine betekende zelf onrein worden. Een priester en een leviet die onrein waren, mochten geen dienst doen in de tempel aler de onreinheid door de voorgeschreven rituele handelingen was opgeheven. Jezus wilde met de parabel uitdrukken, dat het optreden van de priester en de leviet formeel volgens de letter van de wet correct lijkt maar in werkelijkheid liefdeloos is en als zodanig in strijd met de wet van God. Door in het verhaal een Samaritaan, op wie de joden gewend waren neer te kijken, ten tonele te voeren als degene die weet wat echte naastenliefde betekent, prikkelde Jezus zijn toehoorders.

Iemand van wie je alleen maar vijandschap zou verwachten, biedt hier belangeloos zijn hulp aan zonder zich af te vragen wie de ongelukkige is. Jezus kon provoceren om mensen tot nadenken te brengen.

Heel duidelijk blijkt hoe Jezus de naleving van de spijswetten relateert met het oog op wat de mens werkelijk bezoedelt. Hij formuleert dit in zijn uitspraak in Mc 7,14-15, zie ook Mt 15,10-11, en in Th 14,5:

Daarop riep Hij het volk weer bij zich en sprak tot hen: 'Luistert allen naar Mij en wilt verstaan: niets kan de mens bezoedelen wat van buiten af in hem komt. Maar wat uit de mens komt, dat bezoedelt de mens' (Mc 7,14-15).

Want wat door jullie mond naar binnen gaat zal jullie niet bezoedelen maar wat jullie mond uitgaat, dat is wat jullie zal bezoedelen (Th 14,5).

In Mt 23,25-26, ook in Lc 11,39-41 afkomstig uit *Q*, verwijt Jezus de farizeeën louter oog te hebben voor de reiniging van de buitenkant van het vaatwerk en de ongerechtigheid die in hun eigen hart aanwezig is over het hoofd te zien. Zie ook Th 89,1-2:

Wee u, schriftgeleerden en farizeeën, huichelaars! De buitenkant van beker en schotel maakt ge schoon, maar van binnen zijn ze gevuld met roof en genot-zucht. Blinde farizeeër, reinig eerst de beker van binnen, dan wordt de buitenkant van zelf rein (Mt 23,25-26).

Maar de Heer sprak tot hem: En gij dan, farizeeën, gij maakt wel de buitenkant van beker en schotel schoon, maar van binnen zijt ge vol roof en slechtheid. Dwazen! Heeft hij die de buitenkant maakte ook niet de binnenkant gemaakt? Geef liever wat erin is als aalmoes; dan is voor u alles rein (Lc 11,39-41).

Jezus zei: Waarom wassen jullie de buitenkant van de beker? Begrijpen jullie niet dat hij die de buitenkant gemaakt heeft dezelfde is die de binnenkant gemaakt heeft? (Th 89,1-2).

Dat Jezus wars was van conventies, toonde hij duidelijk aan door de vrijheid die hij nam in het omgaan met anderen. Hierin liet hij zich niet de wet voorschrijven door wie dan ook. Hij maakte geen onderscheid naar rang, stand of sekse. Zijn voorkeur voor armen belette hem niet om ook met rijken om te gaan. Ook zondaars en overtreders van de wet konden zeker zijn van zijn menselijke warmte. *Ook met hen die volgens de gangbare opvatting onrein waren of zondig, at en dronk hij, terwijl volgens een strenge wetsinterpretatie degene die dit deed daardoor ook zelf onrein werd.*

In Marcus staat in hfdst 2,14-17, zie eveneens Mt 9,9-11 en Lc 5,27-28, het verhaal van de roeping van de tollenaar Levi, waarschijnlijk dezelfde persoon als Matteüs, die door Jezus wordt gevraagd een leerling van hem te worden. Zoals u weet waren tollenaars gehaat vanwege hun beroep maar vooral om hun oneerlijke wijze van belastinginning. Levi was zo verheugd, dat hij daarna Jezus en zijn leerlingen uitnodigde om bij hem thuis te komen eten samen met andere vrienden van hem. In vers 16 staat te lezen hoe de farizeeën reageerden:

De farizeese schriftgeleerden die zagen dat hij at met zondaars en tollenaars, zeiden tot zijn leerlingen: 'Hoe kan hij eten en drinken met tollenaars en zondaars?' (Mc 2,16).

In Lc 7,33-34, ook in Mt 11,16-19 afkomstig uit *Q*, wordt Jezus vergeleken met Johannes de Doper en zegt Jezus over zichzelf:

Immers: Johannes de Doper is gekomen, eet geen brood en drinkt geen wijn en gij zegt: Hij is van de duivel bezeten! De mensenzoon is gekomen, eet en drinkt wel, en gij zegt: Kijk die gulzigaard en wijndrinker, die vriend van tollenaars en zondaars!

In een mannenmaatschappij, karakteristiek voor die tijd en ook thans nog in vele ontwikkelingslanden, is de positie van de vrouw niet te benijden. De vrijheid om te gaan met personen van het andere geslacht, is alleen mogelijk onder strenge begeleiding van mannelijke familieleden. Sinds wij in onze samenleving geregeld geconfronteerd worden met de problemen, die ontstaan als vrouwen uit een andere culturele achtergrond proberen zich te ontworstelen aan de mannelijke bevoogding, beseffen wij, dat Bijbelse scènes waarin Jezus omgaat met vrouwen, niet zo vanzelfsprekend zijn als wij vroeger dachten. Op verschillende plaatsen in de teksten lezen we, dat Jezus vrouwelijke volgelingen had, die blijkbaar een belangrijke rol speelden in het onderhoud van hem en van degenen die met hem optrokken. Ook zien we, dat vrouwen met problemen de moed hadden zich tot Jezus te wenden. Wij kennen het bekende verhaal van een vrouw die de voeten van Jezus tijdens een maaltijd zalfde. Zijn zulke vermeldingen in de evangelieteksten beperkt en historisch moeilijk bewijsbaar, belangrijker zijn de historische aanwijzingen, dat de positie van de vrouw in de *jonge* christengemeenten duidelijk afweek van wat gebruikelijk was in de samenleving van die dagen. Maar deze tijdelijke verbetering, die wel samen moet hangen met de houding van Jezus tegenover vrouwen en het belang dat hij blijkbaar hechtte aan de inbreng van hen in het realiseren van het Rijk

Gods, werd snel weer teruggedraaid. Maria Magdalena, die vaak naar voren wordt geschoven als een vrouwelijke apostel en de opponent van de vrouwelijke vertegenwoordiging in de leiding van de jonge kerk, is later, postuum, op haar juiste plaats teruggezet, toen mannelijke kerkleiders tot de ontdekking kwamen, dat zij niet meer dan een prostituee moest zijn geweest.

Zoals eerder door ons opgemerkt, was Galilea een streek met een zeer gemengde bevolking. *Het land van de heidenen* werd het door de rabbijnen genoemd. Sociale contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen zullen, ongeacht bezwaren van joodse geestelijke leiders, daarom heel normaal zijn geweest. Zeker waren er dus ook niet-joden onder de toehoorders van Jezus. Gezien de vrijheid die Jezus voor zich opeiste om te gaan met ieder ongeacht de achtergrond, zal hij ook hen ongetwijfeld in zijn kring hebben opgenomen. Dit moet wel van invloed zijn geweest op de houding van de latere leden van de *Q*-gemeente tijdens hun missieeringsactiviteiten.

JEZUS EN HET RIJK GODS

Inleiding

Alle exegeten zijn het erover eens, dat het *Rijk Gods* als thema centraal stond in het leven van Jezus en ook de drijvende kracht was bij het handelen van de eerste Jezus-gemeenten. Maar vragen wij wát het Rijk Gods nu precies is én waar én wanneer wij het mogen verwachten, dan spreken de teksten elkaar tegen. De teksten van de evangelisten weerspiegelen op vele plaatsen de verwachting, die leefde onder de volgelingen van Jezus in de eerste eeuw, dat het *apocalyptisch* einde van de wereld, een einde door een ingreep van God, niet lang op zich zou laten wachten. *Het einde is nabij* lezen wij b.v. in het evangelie van Marcus in hoofdstuk 13, waar, in een opeenvolging van door elkaar heenlopende beelden, de evangelist de vervolgingen schetst waarmee de leerlingen van Jezus te maken zullen krijgen én tegelijk spreekt over natuurrampen en oorlogen die het einde van de wereld zullen inleiden. Maar ook Paulus leefde in de overtuiging van een naderend einde, getuige o.a. zijn eerste brief aan de Tessalonicenzen waarin hij de verwachting van een snelle wederkomst van de Heer uitspreekt, zie 1Thess 4,15-17.

Deze apocalyptische opvatting leefde ook in het Palestina ten tijde van Jezus. De onderdrukking en uitbuiting, tezamen met de armelijke omstandigheden van het merendeel van de bevolking, veroorzaakten spanningen die een uitweg zochten. Met verwachting werd uitgezien naar het moment dat de gehate bezetter het veld zou ruimen. Sommigen wilden via een gewapende opstand de bezetter verdrijven, anderen waren ervan overtuigd, dat de redding door een persoonlijk ingrijpen van Jahweh zou komen. Na de dood van Herodes de Grote in het jaar 6 v.Chr. braken er ernstige ongeregelheden uit die met geweld door de Romeinen werden onderdrukt. Het was altijd onrustig in Palestina en ook in de tijd van Jezus was er regelmatig sprake van ongeregelheden, vooral Galilea had bij de Romeinen een slechte naam. Het optreden van Johannes de Doper in de woestijn aan de overkant van de rivier de Jordaan, paste precies bij de verwachting van de komst van een wrekende God, zie Mt 3,7-10.

Vanuit deze apocalyptische opvatting wordt door de evangelisten gesproken over het komend karakter van het Rijk Gods, of anders gezegd de Heerschappij van God; wij zullen deze termen naast elkaar gebruiken. Maar in Lc 17,20-21, afkomstig uit *Q*, en ook vermeld in Th 113, leest u als antwoord op een vraag van de farizeeën aan Jezus over wanneer het Rijk van God zou komen:

De komst van het Rijk Gods kunt gij niet waarnemen. Men kan niet zeggen: kijk, hier is het, of daar is het. Want het Rijk Gods is midden onder u, aldus Lc 7,20-21.

Zijn leerlingen zeiden hem: Wanneer zal het koninkrijk komen? Jezus zei: Het zal niet komen wanneer je het verwacht. Ze zullen niet zeggen: Kijk hier of kijk daar. Maar het koninkrijk van de Vader is over de aarde uitgebreid en de mensen zien het niet (Th 113).

Dit antwoord spreekt duidelijk de verwachting tegen die onder de volgelingen uit de eerste eeuw leefde. Het antwoord heeft duidelijk de signatuur van Jezus: *het klinkt raadselachtig en tegelijk tegenstrijdig, het prikkelt tot nadenken*. Maar hoe moeten wij nu begrijpen wat Jezus op het oog had als de evangelisten blijkbaar van een andere agenda uitgingen? Dit zullen wij moeten afleiden uit de woorden en daden van Jezus tijdens zijn optreden in Galilea én uit wat wij kunnen leren van de leden van de Q-gemeente die zo kort na de dood van Jezus in dezelfde streek hun missionering begonnen.

Jezus als rondtrekkende prediker

Het lijkt me nuttig nu eerst aandacht te schenken aan de wijze waarop Jezus de laatste periode van zijn aardse bestaan heeft doorgebracht. Hij was geen leraar die onderricht gaf op een vaste plaats waar hij met zijn leerlingen en andere toehoorders samenkwam. Zijn ouderlijk huis had hij verlaten en hij trok rond door Galilea om het Rijk Gods te verkondigen. Hij leidde dus een zwervend bestaan, al had hij blijkbaar de gewoonte regelmatig terug te keren naar Kafarnaüm (zie ook de vermeldingen in de Q-bron). Wat een overgang moet het geweest zijn van een leven in Nazareth in de familiekring naar een zwervend leven waarin geen plaats meer was voor zekerheid. Deze wijze van leven is in verschillende opzichten van groot belang geweest, niet alleen voor hemzelf maar ook voor zijn toehoorders en latere verkondigers. Het heeft een stempel op zijn onderricht gedrukt. Tijdens zijn omzwervingen kwam hij in aanraking met de armelijke omstandigheden waaronder velen leefden, zonder een vast inkomen en zonder een vaste woon of verblijfplaats. Zijn ervaring klinkt door in zijn parabels en pittige uitspraken. Hij deelde voortaan het leven van hen die aan de rand van de samenleving verkeerden. Zwervend, levend van wat de voorzienigheid hem onderweg bood. Samen optrekken met zijn volgelingen, samen delen, samen eten, samen zoeken naar een slaapplek. Wij

lezen in Mt 8,19-20, ook in Lc 9,58 afkomstig uit *Q*, en in Th 86 een tekst die hierover gaat:

Een schriftgeleerde trad op hem toe en zei: 'Meester ik zal U volgen, waar Gij ook heen gaat'. Jezus sprak tot hem: 'De vossen hebben hun holen en de vogels uit de lucht hun nesten, maar de Mensenzoon heeft niets waar Hij zijn hoofd op kan laten rusten' (Mt 8,19-20).

Jezus zei: De vossen hebben hun holen en de vogels hebben hun nest, maar de zoon van de mens heeft geen plaats om zijn hoofd neer te leggen en te rusten (Th 87).

Het gebruik van de hoofdletters in de Willibrordvertaling maakt duidelijk dat men aanneemt, dat met de Mensenzoon Jezus zichzelf bedoeld heeft. Met deze interpretatie wordt de nadruk gelegd op het zwervende karakter van Jezus' leven waarbij hij evenals zijn leerlingen vaak was aangewezen op overnachten in de open lucht. Want samen met een vaste groep leerlingen en belangstellenden, was het niet eenvoudig steeds onderdak te vinden voor de nacht. Ook de maaltijden zullen wel niet altijd beschikbaar zijn geweest op momenten dat honger en dorst zich aandienen. Uit Lc 8,1 weten we, dat bepaalde vrouwen bijdroegen aan zijn onderhoud. Verder was natuurlijk elke gastvrijheid die onderweg werd aangeboden, welkom. Jezus nam blijkbaar het leven zoals het kwam en probeerde deze houding ook op zijn volgelingen over te brengen. Zijn vertrouwen in de voorzienigheid blijkt duidelijk uit een aantal uitspraken zoals die te vinden zijn in Lc 12,22 e.v., ook in Mt 6,25 e.v. afkomstig uit *Q*, en in Th 36. Wij citeren:

Hij sprak nu tot zijn leerlingen: Daarom zeg ik u: weest niet bezorgd voor uw leven, wat ge zult eten en ook niet voor uw lichaam, wat ge zult aantrekken. Het leven is meer dan het voedsel en het lichaam meer dan de kleding (Lc 12,22-23).

Let eens op de bloemen, hoe zij groeien; zij spinnen noch weven. Toch zeg ik u: zelfs Salomo in al zijn pracht was niet gekleed als een van hen. Als God nu het veldkruid, dat er vandaag nog staat en morgen in de oven wordt geworpen, zó kleedt, hoeveel te meer dan u, kleingelovigen (Lc 12,27-28)?

Jezus zei: Weest niet bezorgd van 's morgens tot 's avonds en van 's avonds tot 's morgens wat jullie zullen aantrekken (Th 36).

Even terzijde: als dit citaat geen bewijs is, dat vrouwen zich onder Jezus' toehoorders bevonden, dan weet ik het niet meer, zult u denken. Het lijkt zo voor de hand te liggen om dit citaat als argument hiervoor te gebruiken maar dat zou getuigen van weinig begrip voor de feitelijke situatie in de tijd van Jezus. Vrouwen waren het jaloerse bezit van mannen die hen zo veel mogelijk aan het oog van anderen onttrokken. Het blijft altijd riskant een oordeel te geven over gewoonten en gebruiken van vroeger zonder een gedegen kennis van de cultuur uit die tijd.

De evangelisten hebben het rondzwervend leven van Jezus met zijn volgelingen vergeleken met de omzwervingen van de joden door de woestijn na hun uittocht uit Egypte. Zoals de joden in de woestijn werden gevoed met het manna uit de hemel, zo werden ook de volgelingen van Jezus door hem op wonderbaarlijke wijze te eten gegeven. Daarover lezen wij in Mc 6,35-44, zie ook Mt 14,15-21 en Lc 9,12-17 afkomstig uit Marcus, maar eveneens in Joh 6,1-15. In de Willibrordvertaling wordt dit de *eerste wonderbare spijziging genoemd*. In Mc 8,1-9, en Mt 15,32-39 afkomstig uit Marcus, is de *tweede wonderbare spijziging* te lezen. Maar ging in het Oude Testament de overtocht door de Rode Zee vooraf aan de spijziging met het manna, Jezus liep echter pas droogvoets over het water van het meer (Mc 6,45-51), ná zijn volgelingen te eten hebben gegeven. Met deze wonderverhalen geven de evangelisten uitdrukking aan hun overtuiging, dat de eerste volgelingen van Jezus hun vorming op dezelfde wijze kregen als het joodse volk tijdens de omzwervingen door de woestijn. Zij kregen als het ware les in de toekomstige missionering. De evangelist Marcus roept dit beeld voor de lezer op in Mc 6,7-13 als hij spreekt over het uitzenden van 12 leerlingen. Bij de evangelist Lucas is er sprake van het zenden van 72 leerlingen naar de dorpen die Jezus van plan was later te bezoeken. In Lc 10,4-12 somt de evangelist de voorschriften op die in de *Q*-gemeente van kracht waren bij de missionering. Ook in Mc 6,8-10 zijn deze te vinden en in Th 14,4. Zij echoën de wijze waarop Jezus zich blijkbaar gedroeg tijdens zijn omzwervingen door Galilea:

Neemt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel; en groet niemand onderweg. Laat in welk huis gij ook binnengaat uw eerste woord zijn: Vrede aan dit huis! Woont daar een vredelievend mens, dan zal uw vrede op hem rusten; zo niet, dan zal hij op u terugkeren. Blijft in dat huis en eet en drinkt wat zij u aanbieden; want de arbeider is zijn loon waard. Gaat niet van het ene huis naar het andere. In elke stad waar ge binnengaat en ontvangen wordt, eet wat u wordt voorgezet (Lc 10,4-8).

En als jullie naar het een of andere land gaan en door de streken reist: als ze jullie opnemen, eet wat ze jullie voorzetten. Geneest de zieken onder hen. Want wat door jullie mond naar binnen gaat zal jullie niet bezoedelen maar wat jullie mond uitgaat, dat is wat jullie zal bezoedelen (Th 14,2-4).

In een dergelijk leven vol ontberingen, in onzekerheid wat de volgende dag zal brengen, past geen vasten of andere, zich zelf opgelegde, onthoudingen. In Mc 2,19 en ook in Mt 9,15 en Lc 5,34 afkomstig van Marcus, lezen wij een kort intermezzo dat waarschijnlijk verband houdt met een bruiloft waarbij Jezus en zijn leerlingen aanwezig zijn geweest. De farizeeën vragen Jezus waarom zijn leerlingen niet vasten en de leerlingen van Johannes (de dooper) en die van de farizeeën wel. Herinneren wij ons, dat in Lc 7,33-34 de farizeeën Jezus uitschelden voor iemand die een gulzigaard is en een dronkenlap en een vriend van tollenaars en zondaars, dan is het duidelijk, dat *geregeld vasten, uit vrije keuze, niet een van Jezus' eigenschappen was*. Het antwoord van Jezus aan de vragenstellers is zowel ontwijkend als gevat:

'Kunnen dan de vrienden van de bruidegom vasten, terwijl de bruidegom bij hen is? Zolang zij de bruidegom in hun midden hebben, kunnen zij niet vasten'. (Daarna vult Marcus de tekst als volgt aan). Er zullen echter dagen komen dat de bruidegom van hen is weggenomen en dan, in die tijd, zullen zij vasten.

Marcus vult de tekst dusdanig aan, dat er geen misverstand kan bestaan voor zijn lezers over *zijn* interpretatie van wat Jezus hier zegt. Deze interpretatie ligt geheel in de lijn van zijn visie op Jezus als de Messias. *Na het heengaan van de bruidegom*, in de ogen van Marcus is hier Jezus mee bedoeld, *zullen de leerlingen pas vasten*. Het was bij de joden gebruikelijk regelmatig te vasten en deze praktijk is later ook door de christenen overgenomen, hoewel men, om zich te onderscheiden van de joden, de keuze liet vallen op andere dagen.

Het Rijk Gods als opdracht

Jezus leefde in een tijd waarin verlangend werd uitgezien naar bevrijding uit vreemde overheersing. Hij was bekend met de levende Messiasverwachting en ook met het apocalyptisch visioen. Maar in hoeverre hij zelf deze verwachtingen deelde is niet bekend. Wel weten wij, dat verschillende onderzoekers van mening zijn, dat ook Jezus een apocalyptisch ingrijpen van Jahweh verwachtte en dat zijn prediking hierop gericht was. Dit is louter speculatie en van weinig praktische betekenis, omdat wij zullen zien, dat bij hem de nadruk ligt op het *Rijk Gods hier en nu* maar

ook op de *groei van het Rijk Gods* én op de *opdracht om met dat Rijk Gods aan de slag te gaan*. Voor Jezus blijkt de heerschappij van God niet iets te zijn dat pas later een realiteit zal worden. Zoals wij al lezen in Lc 17,20-21, afkomstig uit *Q* en ook vermeld in Th 113,2-4, houdt Jezus zijn leerlingen voor: 'De komst van het Rijk Gods kunt gij niet waarnemen. Men kan niet zeggen: 'kijk, hier is het, of daar is het. Want het Rijk Gods is midden onder u'. Hij ervaart al tijdens zijn leven de aanwezigheid van God als een levende realiteit die in de schepping werkzaam is. Hoewel het Rijk Gods al aanwezig is, moet het groeien zoals blijkt uit de gelijkenis die u vindt in Lc 13,20-21, afkomstig uit *Q* en eveneens in Th 96,1-2:

Waarmee zal Ik het Rijk Gods vergelijken? Het lijkt op gist, dat een vrouw in drie maten bloem verwerkte, totdat deze in hun geheel gegist waren (Lc 13,20-21).

Jezus zei: Het koninkrijk van de Vader is gelijk aan een vrouw die een weinig zuurdesem nam en het in meel verborg en er grote koeken van maakte (Th 96,1-2).

Zie ook de parabel van het mosterdzaadje, dat u vindt in drie van elkaar onafhankelijke bronnen, respectievelijk Mc 4,31-32; Lc 13,18-19 en Mt 13,31-32, beide afkomstig uit *Q*, en ook in Th 20. De tekst in Marcus luidt:

Het (Rijk Gods) lijkt op een mosterdzaadje. Wanneer dat gezaaid wordt in de grond, is het wel het allerkleinste zaadje op aarde; maar eenmaal gezaaid, schiet het op en wordt groter dan alle tuingewassen, en het krijgt grote takken, *zodat de vogels in zijn schaduw kunnen nestelen* (cursivering Willibrordvertaling) (Mc 4,31-32).

Hij zeide: 'Waarop lijkt het Koninkrijk Gods, waarmee zal Ik het vergelijken? Het lijkt op een mosterdzaadje, dat iemand in zijn tuin zaaide; het groeide en werd een grote boom en *de vogels uit de lucht nestelden in zijn takken*' (cursivering Willibrordvertaling) (Lc 13,18-19).

De leerlingen zeiden tot Jezus: Zeg ons waaraan het koninkrijk der hemelen gelijk is. Hij zei tegen hen: Het is gelijk aan een mosterdzaad, kleiner dan alle zaden. Maar wanneer het op bewerkte aarde valt, brengt het een grote tak voort en wordt deze een beschutting voor de vogels in de hemel (Th 20).

In Mt 13,44 en in Th 109,1-3 staat een gelijkenis waarin Het Rijk Gods wordt vergeleken met een schat die verborgen in een akker ligt. De tekst van Matteüs luidt als volgt:

Het Rijk der hemelen lijkt op een schat, verborgen in een akker. Toen iemand hem vond, verborg hij hem weer, en in zijn blijdschap ging hij alles te gelde maken wat hij bezat en kocht die akker.

Jezus zei: Het koninkrijk is gelijk aan een man die een verborgen schat in zijn akker had zonder het te weten. En nadat hij gestorven was liet hij die aan zijn zoon na. De zoon wist het niet, hij aanvaardde de akker, hij verkocht deze. En hij die hem gekocht had, ging op weg en vond de schat terwijl hij aan het ploegen was (Th19,1-3).

Wanneer iemand een schat vindt en hem daarna weer haastig in de grond verbergt met de bedoeling daarna de akker te kopen, dan is hij blijkbaar ook van plan dit voor de eigenaar van de akker verborgen te houden. Dit is niet zo fraai. Wat je allemaal niet moet doen om het Rijk Gods te verwerven. Wij zullen maar zeggen, dat het doel hier de middelen heiligt. Ik kan een rechtschapen wetgeleerde als Matteüs er niet van verdenken *zelf* op dit idee gekomen te zijn. *Het is typisch voor Jezus op een dergelijke provocerende wijze het belang van het Rijk Gods te benadrukken.*

In Lc 9,59-60 eveneens in Mt 8,22, afkomstig uit de oudste laag van *Q*, lezen wij een korte woordenwisseling tussen Jezus en iemand uit zijn gehoor:

Tot een ander sprak hij: 'Volg mij'. Deze vroeg: 'Heer, laat mij eerst teruggaan om mijn vader te begraven'. Jezus zei tot hem: 'Laat de doden hun doden begraven; maar gij ga heen en verkondig het Rijk Gods' (Lc 9,59-60).

Een dergelijk advies aan iemand die eerst zijn vader wilde begraven en dan Jezus wilde volgen, druiste, zeker in die patriarchale tijd, in tegen de sociale plicht van een zoon ten opzichte van zijn ouders. *Maar het onderstreept wel het belang dat Jezus hecht aan de verkondiging van het Rijk Gods en tegelijk is het typisch voor Jezus om dit op zo'n shockerende manier duidelijk te maken.* Eerlijk gezegd geloof ik, dat Jezus vreemd opgekeken zou hebben als zijn advies letterlijk opgevolgd was.

In Lc 14,26 en Mt10,37 afkomstig uit *Q*, en in Th 55,1 en Th 101,1-3 staat een tekst die typisch is voor de houding van de *Q*-gemeente:

Als iemand naar Mij toekomt, die zijn vader en moeder, zijn vrouw en kinderen, zijn broers en zusters, ja zelfs zijn eigen leven niet haat, kan hij mijn leerling niet zijn.

Het is begrijpelijk, dat men altijd gepoogd heeft de draagwijdte van deze tekst af te zwakken. Zó absurd als het klinkt, zóveel weerstand als het oproept, lijkt het me bijna zeker, dat, in elk geval in de kern, Jezus zelf hiervoor verantwoordelijk is. De overdreven wijze van uitdrukken van Jezus wordt nog versterkt door de neiging van de Q-gemeente op overtrokken wijze te reageren op uitspraken van hem. De overeenkomst met de eerder geciteerde uitspraak 'laat de doden hun doden begraven' dringt zich aan ons op. Jezus heeft duidelijk weinig op met de wijze waarop het gezinsverband in zijn tijd een bijna wurgende greep op de gezinsleden had. Jezus zag de familieband als een belemmering voor een vrije keuze van de afzonderlijke familieleden. Jezus doet hier een aanval op de bestaande sociale structuur in de samenleving, die de eigen individualiteit in de kiem smooort. Bovendien benadrukt de woordkeuze weer de onvoorwaardelijke inzet die Jezus van zijn volgelingen vraagt.

Maar nog weten wij niet wat Jezus bedoelt met het Rijk Gods. Het Rijk Gods heeft te maken met *hier én nu* maar ook *met iets dat komend is én moet groeien én verkondigd moet worden*. Jezus maakt door zijn gelijkenissen duidelijk, dat zijn leerlingen en toehoorders bij de realisering van dat rijk betrokken zijn en hierbij een belangrijke rol moeten spelen. Blijkbaar ervaart Jezus de Heerschappij van God reeds tijdens zijn leven als een realiteit, maar wel als een realiteit die zijn volheid in de schepping nog moet krijgen. Merk op, dat ik bewust alles in de tegenwoordige tijd heb geschreven om te benadrukken, dat het ook onszelf aangaat. De Heerschappij van God op zich, is van alle tijden. Als Jezus dan ons mensen betreft in de vestiging van Gods Heerschappij, dan bedoelt hij, dat in onze mensengemeenschap een groei en ontwikkeling moet plaats vinden die beantwoordt aan hoe God de mensengemeenschap heeft bedoeld. Het Rijk Gods op aarde moet in zekere zin God zichtbaar maken hier op aarde. Als jood was Jezus zich sterk bewust van de opdracht, die vastzit aan het behoren tot het uitverkoren volk: mee te helpen aan de ontplooiing van de schepping. *Deze ontplooiing van de schepping zag hij als een herscheppen in overeenstemming met de wil van God*. Jezus probeerde zijn toehoorders duidelijk te maken, dat zij zich hiervoor dienden in te zetten. Het leven en optreden van Jezus moeten wij zien als volledig in dienst van deze opdracht. Uit het ontstaan van de Jezusgemeenten rond het centrale thema van het Rijk Gods kan men afleiden, dat de toehoorders en de eerste volgelingen Jezus in één opzicht heel goed begrepen heb-

ben: het Rijk Gods betekende *actie* en was niet een kwestie van werkeloos afwachten. Jezus heeft blijkbaar in zijn spreken over het Rijk Gods een beweging in gang gezet maar geen structuur en duidelijke voorschriften gegeven. De vele gemeenten die na zijn dood ontstonden, hebben wel het centrale thema overgenomen maar zijn in ontwikkeling en zelfverstaan elk een eigen weg gegaan en hebben daarbij de persoon van Jezus op eigen wijze ingeschat.

In de volgende paragraaf zullen wij zien hoe Jezus reageerde óp en stelling nam tégen de onderdrukking en uitbuiting van de boerenbevolking, maar ook zullen wij merken, dat hij zich niet beperkte tot kritiek alleen maar ook zicht gaf op een samenleving waar nieuwe regels het sociale leven beheersen.

Rijk en arm: een niet te overbruggen afstand

In de tijd dat de Romeinen Palestina overheersten, bestond er een grote sociale ongelijkheid. De agrarische samenleving werd uitgebuit en onderdrukt door een zeer kleine bovenlaag die bijna alle welvaartsbronnen in handen had. De heersende aristocratische elite en de hogepriesterlijke families met hun verwanten en bedienden en de priesterklasse zetelden in Jeruzalem, de hoofdstad van Judea. In Galilea had Herodes tesamen met zijn hofhouding en de grote landeigenaren het voor het zeggen. Willen wij in ons rijke westen een idee krijgen van de grote tegenstellingen in de maatschappij in de dagen van Jezus, dan moeten wij naar de ontwikkelingslanden gaan om thans nog een vergelijkbare situatie aan te treffen.

Wij zullen zien hoe Jezus reageerde op de sociale mistoestanden, waarmee hij trad in de voetsporen van de sociale profeten uit het Oude Testament. Hij wees niet alleen naar de armoede en de onderdrukking van de rechteloze bevolking maar hij wees ook met een beschuldigende vinger naar de rijken. Ontsnappen uit de armoede was uitzichtloos omdat de rijken de welvaart niet wilden delen met anderen. Vanuit de sociale optiek van uitbuiting en onderdrukking bezien, krijgen de woorden en uitspraken van Jezus een bijzonder geladen betekenis. In een dergelijke situatie partij kiezen, hoe omzichtig dan ook voor hen die niets bezaten, was altijd een daad met een politieke lading. Het werd als een uitdaging van de bestaande maatschappelijke orde beschouwd en was daarom verontrustend voor de leden van de bezittende klasse. Wetend, dat de overheden maar een kleine aanleiding nodig hadden iemand op te pakken en te veroordelen, was Jezus in zijn uitingen voorzichtig maar toch duidelijk. Wij zullen tevergeefs zoeken naar teksten waarin Jezus op heftige wijze fulmineert tegen sociale mistoestanden, maar het blijft een feit, dat zijn typische woordkeuze wel heel duidelijk maakt waar hij voor stond. De uitspraken waarin Jezus de rijken bekritiseert, liegen er niet om. Wij zijn gewend

geraakt aan *zijn vaak overtrokken en shockerende woordkeuze*. Maar het gevolg is wel, dat de woorden van Jezus erg hard kunnen aankomen. Door de eeuwen heen hebben exegeten getracht de uitspraken van Jezus van zijn scherpe kantjes te ontdoen, meestal een aanwijzing dat hier inderdaad Jezus zelf aan het woord is.

Iedere kerkganger weet waarover het gaat als wij spreken over de *zaligsprekingen* en de *Bergrede*. Slaan wij Matteüs op in hoofdstuk 5, dan laat hij Jezus zijn Bergrede beginnen in de verzen 3-6 met de uitspraken:

Zalig de armen van geest, want aan hen behoort het Rijk der hemelen.
Zalig de treurenden, want zij zullen getroost worden.
Zalig de zachtmoedigen, want zij zullen het land bezitten.
Zalig die honger en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden (cursivering Willibrordvertaling).

Dit heeft niets te maken met echte lichamelijke honger en armoede, zult u zeggen. Zo te zien hebben wij de verkeerde tekst geciteerd. Maar bij Lucas, evenals de tekst in Matteüs afkomstig uit de oudste laag van *Q*, en ook bij Thomas lezen wij een andere formulering:

Zalig gij die arm zijt, want aan u behoort het Rijk Gods.
Zalig die nu honger lijdt, want gij zult verzadigd worden.
Zalig die nu weent, want gij zult lachen (Lc 6,20-21).

Zalig zijn de armen, want van jullie is het koninkrijk der hemelen (Th 54).
Zalig zijn zij die honger hebben want hun maag die vraagt zal gevuld worden (Th 69,2).

Het feit, dat ook Thomas deze zaligsprekingen vermeldt is een ondersteuning van de tekst bij Lucas en toont aan wat Jezus in werkelijkheid gezegd heeft. Matteüs heeft de oorspronkelijke betekenis van de tekst gewijzigd door de toevoegingen *van geest* en *naar gerechtigheid*, waardoor de uitspraken terecht komen in een categorie van zedelijke vermaningen, wat beter past bij het karakter van deze evangelist. Het Griekse woord in Lucas, dat in de vertaling in het Nederlands wordt weergegeven met het woord arm, betekent eigenlijk meer dan arm en wel *berooïd*, een woord dat aangeeft dat je helemaal niets meer hebt. *Het komt uitermate vreemd over gelukgewenst te worden met het bezit van niets*. Wat moeten wij met zo'n uitspraak? Wij weten uit eigen ervaring, dat het juist gebruikelijk is om hen te prijzen, die succes in het leven heb-

ben. Zij hebben het gemaakt en worden met afgunst bekeken en ten voorbeeld gesteld. Ook kun je niet zeggen, dat armen rechtvaardiger in de ogen van God zouden zijn dan anderen. Jezus reageert tegendraads, hij verzet zich tegen de gangbare opvatting. *Hij verbindt God met de gelukwens en geeft hiermee duidelijk aan, dat God partij kiest voor hen die niets bezitten. Dat is een gelukwens waard!* Op het eerste gezicht onschuldig, bevatten de woorden van Jezus een duidelijke, politieke uitdaging gericht tegen de machthebbers: wat in onze samenleving gebeurt, is fout, ook in de ogen van God. Hij zal hen niet vergeten en een feestmaal voor hen bereiden in zijn Rijk.

In Lc 12,16-20, uit de oudste laag van Q, staat een korte parabel over een rijke landeigenaar die een buitengewoon grote oogst van zijn akkers heeft binnengehaald en zich afvraagt wat hem te doen staat. Ik zal mijn schuren afbreken en nieuwe en grotere bouwen om mijn oogst in op te slaan, zegt hij bij zich zelf. Dan heb ik voor jaren genoeg en kan ik van het leven gaan genieten en eten en drinken en plezier hebben. Maar God sprak tot hem:

Dwaas! Nog deze nacht komt men je leven van je opeisen; en al die voorzieningen die je getroffen hebt, voor wie zijn die dan? (Lc 12,20)

Uit deze parabel blijkt duidelijk hoe afwijzend Jezus staat tegenover het volledig opgaan in bezit.

In Th 63,1-3 heeft deze parabel een iets andere inhoud:

Jezus zei: Er was een rijk man die veel geld had. Hij zei: Ik zal mijn geld gebruiken om te zaaien en te oogsten en te planten en mijn voorraadkamers vullen met vruchten zodat ik aan niets gebrek heb. Dit was wat hij dacht in zijn hart. En in die nacht stierf hij (Th 63).

In Marcus in hoofdstuk 10, ook in Mt 19,23 en Lc 18,24 afkomstig van Marcus, is te lezen, dat een rijke jongman het moeilijk vindt afstand te doen van zijn bezittingen. In aansluiting daarop zegt Jezus in vers 25 hoe moeilijk het is voor een rijke het Rijk Gods binnen te gaan:

Voor een kameel is het gemakkelijker door het oog van een naald te gaan, dan voor een rijke in het Koninkrijk Gods te komen.

In deze humoristische beschrijving herkennen wij weer Jezus maar ook blijkt hoe weinig hij opheeft met de houding van degenen die rijk zijn. Zoals eerder vermeld, heeft men in de christelijke kerken altijd moeite gehad met dergelijke teksten.

In Lc 16,13 zegt Jezus:

Geen knecht kan twee heren dienen, want hij zal de een haten en de ander liefhebben, ofwel de een aanhangen en de ander verachten. Gij kunt niet God dienen en de mammon¹.

Deze uitspraak is ook te vinden in Mt 6,24, evenals in Lucas afkomstig uit *Q*, en in Th 47,1-2. Kiezen voor rijkdom betekent een breuk met God, zegt Jezus. Dit klinkt hard en is typisch de manier waarop hij mensen wil confronteren met een realiteit. *Deze uitspraak typeert de sociale toestand in die tijd. Rijken waren niet geneigd hun welvaart met de armen te delen. De uitspraak spreekt zich uit over een houding van volledig opgaan in bezit én van totale onverschilligheid ten opzichte van de slecht bedeedden.* Of anders gezegd: *Rijkdom zonder mededogen met de ander, sluit een relatie met God uit.*

Mensen die arm waren en door ziekte en tegenslag in de misère kwamen, staken zich in de schulden. En eenmaal in de schulden, was het einde te voorspellen. De schulden stapelden zich op en de laatste beproeving stond voor de deur: het verlies van de persoonlijke vrijheid door slavernij. Dat Jezus oog had voor een dergelijke uitzichtloze situatie van mensen blijkt uit de volgende teksten in Thomas, en in Matteüs en Lucas afkomstig uit *Q*:

Geef aan wie u vraagt, en wendt u niet af als iemand van u lenen wil (Mt 5,42).

Geef aan ieder die u iets vraagt, en als iemand wegneemt wat u toebehoort, eist het niet terug (Lc 6,30).

Als gij leent aan hen van wie ge hoopt terug te krijgen, wat voor recht op dank hebt ge dan (Lc 6,34) ?

Jezus zei: Als jullie geld hebben, leen het niet tegen rente maar geeft het aan hem van wie je het niet zult terugkrijgen (Th 95).

In het evangelie van Matteüs is een parabel te vinden die gaat over het kwijtschelden van een schuld. De evangelist vertelt het verhaal echter als een verhaal van vergeving. In hfdst. 18, de verzen 23-39, leest u, dat een dienaar weigert een kleine schuld kwijt te schelden aan een collega, terwijl zo pas aan hemzelf door zijn mees-

¹ In het boek 'The Five Gospels' wordt het woord *mammon* vertaald met: *bank account*.

ter een zeer grote schuld is kwijtgescholden. Van belang is de context van de parabel d.w.z. de tekst die Matteüs laat voorafgaan. In Mt 18, 21-22 vraagt Petrus aan Jezus hoe vaak hij iemand die hem onjuist heeft behandeld, moet vergeven (let op!, hier staat vergeven en niet kwijtschelden). Zeven keer, vraagt hij? Het antwoord van Jezus is dan: niet zeven keer maar zeventig maal zeven keer. Houdt u dit in gedachte en realiseer u dat Matteüs in hoofdstuk 18 zijn eigen gemeente op het oog heeft en de tekst in die, christelijke, zin heeft aangepast, d.w.z. hij heeft in gedachten het vergiffenis schenken aan iemand die een naaste wat aangedaan heeft. De inhoud van wat op het eerste gezicht op een parabel lijkt, is ongeveer als volgt:

Het Rijk Gods lijkt op een koning (*duidelijk is God bedoeld*) die rekenschap wilde vragen aan zijn dienaren. Men bracht iemand bij hem die hem tienduizend talenten schuldig was (*een krankzinnig groot bedrag*). De dienaar kon hem niet terugbetalen en de koning dreigde hem, tesamen met zijn gezin, als slaaf te verkopen om nog iets van het geld terug te zien. De dienaar smeekte om genade. De koning had medelijden met hem en schonk hem bovendien de gehele schuld kwijt. De dienaar ging weg en kwam een collega tegen die hem slechts een kleine som schuldig was (*iets meer dan een honderdste deel van een talent*). Deze dienaar, die hem niet kon betalen, werd door de ander in de gevangenis gegooid net zo lang tot de schuld betaald zou zijn (*tot zover is het verhaal een parabel*). Collega's die dit zagen werden verdrietig en vertelden alles aan de koning. Deze werd boos en zei tot de hardvochtige dienaar: waarom heb jij geen medelijden gehad met je collega zoals ik met jou medelijden had? Daarna leverde hij de hardvochtige dienaar over aan de beulen net zolang tot de gehele schuld betaald zou zijn.

Het was natuurlijk de bedoeling van Matteüs te benadrukken, dat de vergeving die God schenkt afhankelijk is van het gedrag ten opzichte van de medemens. God zal niet vergeven als je dat zelf niet doet ten opzichte van je naaste. Het is nu geen parabel meer maar het is duidelijk een allegorie geworden waarin een relatie wordt gelegd tussen vergeving door God en de verhouding van de mensen onder elkaar. Dit wordt benadrukt doordat vlak voor het vertellen van het verhaal de evangelist Jezus zich zo duidelijk heeft laten uitspreken over vergeven. Niet zeven keer zul je de naaste vergeven maar zeventig maal zeven keer. Het is Matteüs die zelf voor deze context heeft gezorgd en dus van de parabel een allegorie heeft gemaakt. Hoe de parabel er oorspronkelijk heeft uitgezien is niet te achterhalen. De kern van het verhaal heeft natuurlijk te maken met het kwijtschelden van schulden. Het is typisch voor Jezus speciaal oog te hebben voor de sociale noden van zijn landgenoten. Dat het verhaal op Jezus teruggaat, blijkt ook uit het overdrijven van het be-

drag dat de ene dienaar aan zijn meester schuldig is. Met dat geleende bedrag was hij niet bij zijn meester blijven werken maar had hij zo een eigen bedrijf kunnen opstarten of als rentenier van de rente van zijn 'schuld' kunnen gaan leven.

Ook in de tekst van het Onze Vader wordt over schulden gesproken, waarbij de gelovigen gewend zijn hierbij meteen aan zonden te denken en aan de blijvende gevolgen ervan. Bij Matteüs wordt twee keer het woord schuld gebruikt: 'En vergeef ons onze *schulden*, zoals ook wij vergeven hebben aan onze *schuldenaren*' (Mt 6,12). In Lc 11,4 lezen wij de mengvorm waar eerst wordt gesproken over het vergeven van zonden en daarna over het kwijtschelden van schulden: 'En *vergeef* ons onze zonden, want ook wijzelf vergeven aan ieder die ons iets *schuldig* is'. Dat Jezus nadrukkelijk de armen op het oog had volgt uit het gebruik van het woord *schuld* in de originele betekenis van *verplichting tot terugbetaling*.

Twee uitersten

Wij bespreken nu twee parabels die in combinatie met elkaar een navrant beeld schetsen van de twee kanten van de samenleving in die dagen. Aan de ene zijde de uitzichtloze situatie van de arme boerenbevolking en aan de andere kant de clan van de landeigenaars en de rijken die, zonder zich te bekommeren om de minderbedeelden, volledig opgaan in hun eigen bezigheden en daarbij niet vergeten goede onderlinge relaties te onderhouden met het oog op hun eigen belangen. Twee gescheiden werelden, behalve op de dag dat de pacht geïnd wordt. Op zo'n moment vindt de ontmoeting van de uitersten plaats in een zakelijke sfeer van 'geven en nemen'. Het is een gelukkige omstandigheid, dat van beide parabels een onopgesmukte versie in het evangelie van Thomas te vinden is.

Wij beginnen met de parabel die in de Willibrordvertaling de parabel van *de misdadige wijnbouwers* genoemd wordt. Wij hebben deze parabel al eerder besproken om te laten zien hoe de evangelist Marcus de tekst heeft aangepast om zijn gemeentelieden te onderrichten over de oorzaak van de verwoesting van de tempel. U vindt deze parabel in Mc 12,1-8 en in Th 65,1-7. Voor ons doel is het voldoende de versie in Thomas nogmaals weer te geven:

Een goede man had een wijngaard. Hij gaf die aan pachters opdat zij deze zouden bewerken en hij van hen zijn vrucht zou krijgen. Hij stuurde zijn dienaar opdat de pachters hem de vrucht van de wijngaard zouden geven. Zij grepen zijn dienaar, ze sloegen hem en hadden hem bijna gedood. De dienaar ging weg, hij zei het tegen zijn heer. De heer zei: Misschien hebben zij hem niet herkend. Hij stuurde een andere dienaar. De pachters sloegen ook die andere.

Toen zond de heer zijn zoon. Hij zei: Misschien zullen ze eerbied hebben voor mijn zoon. Zodra de pachters wisten dat hij de erfgenaam van de wijngaard was, pakten ze hem en ze doodden hem.

In Thomas ontbreekt de context en ook een conclusie. Zonder een context is het meestal moeilijk te achterhalen wat Jezus precies bedoelt met een parabel. De beste manier is je te verplaatsen in de gedachten van de toehoorders die toen naar hem hebben geluisterd. Voor hén was het verhaal oorspronkelijk bedoeld, niet voor de gemeenteleden van de evangelist en ook niet voor ons. Wij kunnen gevoelig aan-nemen, dat de meesten onder Jezus' toehoorders wisten, misschien uit eigen erva-ring, wat het betekende grond te pachten en de opbrengst na de oogst bijna geheel te moeten afdragen aan de eigenaar van de grond om vervolgens te proberen met het kleine beetje dat overbleef, na ook nog de verschuldigde belastingen te hebben betaald, de rest van het jaar door te komen. Maar dan gebeurt wat niemand had verwacht: de parabel krijgt een verrassend einde, het loopt uit op moord. Wanhopig neemt de pachter ten einde raad zijn toevlucht tot geweld om te pogen onder het juk van de uitbuiting uit te komen. Het is een triest verhaal over de uitzichtloze armoede waaruit geen ontsnappen mogelijk is. De toehoorders van Jezus zullen wel ademloos hebben toegeluisterd. De afloop van het verhaal is op zich niet be-langrijk. Het gaat om de boodschap die erin opgesloten ligt. *Jezus deinst er niet voor terug een schokkend verhaal te vertellen met een open einde. De conclusie moet je zelf maar trek-ken. Dit verhaal predikt geen revolutie maar wijst met een duidelijke vinger naar de uitbuiting van de boerenbevolking en het zal ook wel als zodanig begrepen zijn.*

In de Willibrordvertaling staat onder de naam *De onwillige genodigden* in de oudste laag van Q, Lc 14,16-24 en Mt 22,1-14, en in Th 64,1-12 een parabel die zich weer uitstekend leent voor een allegorische omzetting in christelijke stijl. De versie bij Matteüs hebben wij al eerder besproken. In de versie van Thomas, ook al eerder vermeld, klinkt alles veel neutraler:

Jezus zei: Een man had gastvrienden. En toen hij de maaltijd had klaargemaakt, stuurde hij zijn dienaar weg om de gasten uit te nodigen. Deze ging naar de eer-ste, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei: Ik heb schulden uitstaan bij enige kooplieden. Zij zullen vanavond bij mij komen. Ik zal gaan en hun op-dracht geven. Ik verontschuldig mij voor de maaltijd. Hij ging naar een ander, hij zei hem: Mijn meester heeft u uitgenodigd. Hij zei hem: Ik heb een huis ge-kocht en ik ben de hele dag nodig. Ik zal geen tijd hebben. Hij ging weer naar een ander, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei hem: Mijn vriend gaat

trouwen en ik moet de maaltijd klaarmaken. Ik zal niet kunnen komen. Ik verontschuldig mij voor de maaltijd. Hij ging naar weer een ander, hij zei hem: Mijn meester nodigt u uit. Hij zei hem: Ik heb een boerderij gekocht. Ik ga de pacht ophalen. Ik zal niet kunnen komen. Ik verontschuldig mij. De dienaar kwam terug, hij zei tegen zijn heer: Die u hebt uitgenodigd voor de maaltijd hebben zich verontschuldigd. De heer zei tegen zijn knecht: Ga weg op de wegen, breng hier die je zult vinden opdat ze maaltijd houden.

Jezus blijkt heel goed op de hoogte te zijn hoe het er aan toegaat in de kringen van de rijken. Zij zijn voortdurend bezig meer bezit te vergaren, zij kopen en verkopen en vieren feest met hun welvarende collega's uit eigen kring. Zij nodigen elkaar wederzijds uit en als zij niet kunnen komen, zijn hun excuses heel begrijpelijk voor hun gastheren. Maar in dit verhaal blijkt het een beetje te veel van het goede te zijn. Iedereen heeft blijkbaar een goed excuus. Dat lijkt vreemd want een dergelijke maaltijd was niet zomaar een simpel samenzijn. Het werd gewoonlijk niet overhaast gepland en de voorbereiding kostte heel wat tijd. Waarschijnlijk waren de genodigden al lang van te voren benaderd en hadden ruimschoots gelegenheid gehad tijd voor het feestmaal vrij te maken. De voorliggende tekst doet natuurlijk geen recht aan de wijze waarop Jezus het verhaal in werkelijkheid verteld zal hebben. Zijn vertelling zal ongetwijfeld gepaard zijn gegaan met een overdaad aan beelden en beschrijvingen die passen bij de oosterse uitbundigheid die voor ons westerlingen altijd vreemd zal blijven. Zijn toehoorders zien het duidelijk voor zich: al die lekkernijen en dan het onbegrijpelijke, niemand wil komen. Maar dan neemt de parabel een onverwachte wending. De gastheer gedraagt zich ineens heel anders dan verwacht. Hij heeft een menselijk gezicht gekregen. Want wat zegt de gastheer: niet de rijken zullen aanzitten aan de maaltijd maar de gewone man van de straat. Het is de wereld op zijn kop zetten, typisch voor Jezus. *Jezus heeft de parabel naar zijn hand gezet en geeft vanuit de bekende wereld van onderdrukking en uitbuiting zijn toehoorders zicht op een wereld waar het er anders aan toe zal gaan.* Zijn toehoorders zullen de humor in het verhaal wel aangevoeld hebben. Jezus drijft de spot met de rijken en wil zijn toehoorders duidelijk maken, dat *zij* het zijn die in het Rijk van God zullen worden uitgenodigd voor een feestmaal.

In het evangelie van Matteüs vindt u een parabel die in geen enkel ander evangelie voorkomt. Het is de bekende parabel van *de arbeiders in de wijngaard* in Mt 20,1-15 die begint met de woorden:

Met het Rijk der hemelen is het als met een landeigenaar die vroeg in de morgen uitging om arbeiders te huren voor zijn wijngaard. Hij werd het met de arbeiders eens voor één denarie per dag en stuurde ze naar zijn wijngaard.....

In deze parabel toont Jezus zich weer een meester in het overdrijven. Om de paar uur laat hij de eigenaar naar de marktplaats gaan om te kijken of er nog iemand te vinden is die voor hem wil werken. Hij belooft hen uit te betalen wat redelijk is. Met de eerste arbeiders was hij overeengekomen voor één denarie per dag. Uiteindelijk zal hij aan het einde van de dag aan ieder hetzelfde bedrag van één denarie uitbetalen, ongeacht het aantal uren dat men gewerkt heeft. Als de laatst aangekomenen, die maar één uur gewerkt heeft, één denarie krijgt, verwachten de arbeiders van het eerste uur, en terecht zouden wij zeggen, méér maar ook zij krijgen één denarie. En dan lezen wij in Mt 20,11-15:

Zij namen hem wel aan, maar begonnen te morren en zeiden: Deze hier, die het laatst gekomen zijn, hebben maar één uur gewerkt en gij stelt ze gelijk met ons die de last van de dag en de brandende hitte hebben gedragen. Maar hij antwoordde een van hen: Vriend, ik doe u toch geen onrecht? Zijt gij niet met mij overeengekomen voor één denarie? Neem wat u toekomt en ga heen. Ik wil aan degene die het laatst gekomen is evenveel geven als aan u. Mag ik soms met het mijne niet doen wat ik verkies of zijt ge kwaad, omdat ik goed ben?

Het is gebruikelijk om geheel in de traditie van de kerkelijke schriftverklaring deze tekst te beschouwen als een waarschuwing van Jezus, dat niet de tijdsduur en de inspanning ten dienste van de realisering van het Rijk Gods bepalend is voor de beloning na de dood. Het staat God vrij werkers van het elfde uur een bevoorrechte positie te geven. Deze schriftverklaring van de kerk heeft geen oog voor de erbarmelijke omstandigheden van de toehoorders van Jezus die maar weinig begrip zouden kunnen opbrengen voor zo'n uitleg. Deze interpretatie past echter bij de manier waarop Matteüs zich de prediking van Jezus heeft voorgesteld. Wij hebben dat al gezien bij de bekende zaligspreking: 'zalig de armen *van geest*, want hen behoort het rijk de hemelen'. Maar wat is de indruk die deze parabel op de toehoorders van Jezus gemaakt heeft? Ik denk, dat zij die Jezus beter hadden leren kennen tijdens zijn eerdere uitspraken, heel goed beseften, dat Jezus niet de toekomstige werkers in de kerk maar hén op het oog had. Zij voelden zich gesterkt in de overtuiging, dat in de visie van Jezus ook de *kanslozen*, de werkers van het elfde uur, echt meetelden. In zijn ogen waren zij niet minder waard dan anderen die meer kansen in het leven gekregen hadden. Maar Jezus richt niet alleen de aandacht op

de werkers van het elfde uur maar ook op het gedrag van de eigenaar. De eigenaar houdt zich niet aan de gangbare regels en normen in de samenleving. Hij doorbreekt de gebruikelijke afspraken, de conventies zoals wij vaak zeggen, die de relatie tussen werkgever en arbeiders vastleggen. In de ogen van Jezus moet een andere instelling aan het menselijk gedrag ten grondslag liggen: het is gebruikelijk over een *alternatieve wijsheid* te spreken. Bedoeld wordt: wat wijs en juist is in de ogen van God. *Jezus wil de ogen openen voor een andere realiteit die wij kunnen aanduiden met leven onder de Heerschappij van God, waarin niet alles zich afspeelt volgens gangbare maatstaven en conventies.* Hoewel van deze parabel geen tekst te vinden is in een onafhankelijke bron, beoordelen wij deze parabel als typisch voor wat we van Jezus mogen verwachten.

Een voorlopige conclusie

Verschillende bronnen hebben ons de nodige informatie verschaft om de figuur van Jezus duidelijker voor ons zichtbaar te maken. Het is de *onafhankelijkheid* van de informatiestromen en soms meer nog de *toonsetting* die in de bedoelde teksten naar voren komt, die ons de zekerheid geven goed te zitten. Vaak is woordkeus en toonzetting afwijkend van de stijl en woordkeus van de evangelist, wat zeker het geval is bij Matteüs. Dan ervaren we achter de tekst de schaduw van de mens Jezus. Waar bij de evangelist Matteüs de neiging bestaat uitlatingen van Jezus te ontcrachten door er een andere betekenis aan te geven, worden wij door Lucas en Thomas weer op het goede spoor gezet.

Het beeld dat wij van Jezus krijgen, wordt geleidelijk duidelijker. Hij gedroeg zich zoals een sociale profeet uit het Oude Testament, dat is wel zeker. Hij kwam op voor de onderdrukte bevolking van zijn land. Hierbij gedroeg hij zich niet als een politiek bevolgen mens maar handelde hij vanuit een religieuze overtuiging: het is God die wil dat wij mensen mededogen hebben met elkaar. Op zijn karakteristieke manier bracht hij zijn gedachten over: mensen prikkelen tot nadenken, spottend belachelijke situaties beschrijven om zaken te relativieren, soms shockerend om heel duidelijk het belang van iets te benadrukken.

Maar hij was meer dan een sociale profeet. Hij wees niet alleen op misstanden en sociale ongelijkheid. Alles wat hij zei en deed, had met God te maken. Het Rijk Gods was voor hem duidelijk meer dan een communistische heilstaat met gelijkheid voor allen. Mensen erop uitsturen om het Rijk Gods te verkondigen, heeft een diepere inhoud en betekenis dan sociale gerechtigheid alleen.

Laten we in het volgende hoofdstuk eens zien hoe Jezus de onderlinge verhouding van mensen nader formuleerde.

HET LIEFDESgebOD VAN JEZUS

Inleiding

Wij zijn nu aangekomen op een cruciaal punt in onze studie. De eerste kennismaking met Jezus van Nazareth bracht ons in aanraking met de missioneringsactiviteiten van de vroegste volgelingen van hem. De kernboodschap van de *Q*-gemeente, zoals we die ook zagen bij de jonge christengemeente beschreven in de Didache, kan als maatschappijondermijnend en schokkend worden ervaren. De korte spreuken liegen er niet om. De vorige hoofdstukken hebben ons wel geleerd niet meer verbaasd te zijn over de manier waarop Jezus zijn gedachten formuleerde. Het zijn dus blijkbaar niet alleen de rondtrekkende predikers van de jonge religie geweest die zich zo scherp hebben uitgedrukt. Wij mogen bijna zeker aannemen, dat de uitspraken die pas later na zijn dood aan het perkament zijn toevertrouwd, in overeenstemming met de opvattingen van Jezus zijn neergeschreven: sterk en krachtig, schokkend, soms provocerend en suggestief. Richten wij nu onze speciale aandacht op het 'liefdesgebod' uit *Q* in de formulering van Lucas en Matteüs:

Tot u die naar Mij luistert zeg ik: Bemint uw vijanden, doet wel aan die u haten, zegent hen die u vervloeken en bidt voor hen die u mishandelen. (Lc 6,27-28)

Maar ik zeg u: Bemint uw vijanden en bidt voor wie u vervolgen (Mt 5,44).

Als gij bemint wie u beminnen, wat voor recht op dank hebt ge dan? Ook de zondaars beminnen wie hen liefhebben (Lc 6, 32).

In de Didache leest u:

De weg tot het leven nu is deze: 'vooreerst zult gij God beminnen, die u gemaakt heeft, vervolgens uw naaste gelijk u zelf'; 'alles nu wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet'. 'Zegent hen die u vervloeken en bidt voor uw vijanden', .. 'voor die u vervolgen'....Gij echter 'bemint hen die u haten' (Didache 1,2-3).

Vergelijken we hiermee een formulering, zoals u die vindt bij Marcus. In hfdst. 12,29-30 geeft Jezus antwoord op een vraag van een schriftgeleerde, wat het allereerste gebod is.

Het eerste is: *Hoor, Israël! De Heer onze God is de enige Heer. Gij zult de Heer uw God beminnen met geheel uw hart, geheel uw ziel, geheel uw verstand en geheel uw kracht.* Het tweede is dit: *Gij zult uw naaste beminnen als uzelf.* Er is geen ander gebod voor-
namer dan deze twee (cursivering Willibrordvertaling).

De cursivering geeft aan, dat de tekst is overgenomen uit Deuteronomium 6,4-5 en Leviticus 19,18 uit het Oude Testament. Zie eveneens Lc 10,25-29 en Mt 22,34-40, afkomstig van Marcus. Door het tweede gebod *Gij zult uw naaste beminnen als uzelf* te plaatsen in het verlengde van het eerste gebod *Gij zult de Heer uw God beminnen met geheel uw hart*, wordt het tweede gebod op een niveau gebracht, vergelijkbaar met het eerste. *Uw naaste beminnen als uzelf* moet blijkbaar gezien worden in een directe relatie met het beminnen van God. Een goed verstaander heeft maar een half woord nodig, zouden we zeggen. Vergeet het maar! Ik zie het al voor me! Wie zijn mijn naasten? Mijn familie, mijn kennissenkring, mijn vrienden? Er wordt al snel onderscheid gemaakt tussen de een en de ander. Een alibi is gauw gevonden om iemand uit te sluiten die zich niet gedraagt zoals je van een naaste zou mogen verwachten. De evangelist Lucas was zich daar heel goed van bewust. Hij vertelt direct volgend op de uitspraak van Jezus de parabel van de barmhartige Samaritaan, waarin hij verduidelijkt dat ook een buitenstaander, iemand met wie men niet wenst om te gaan, als een naaste beschouwd moet worden, zie Lc 10,30-35.

Er zijn meerdere plaatsen, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament, te vinden waarin vermeld staat hoe men om moet gaan met de naaste. Een uitspraak als 'behandel een ander zoals jezelf behandeld wilt worden', of de uitspraak die wij lezen in Mt 7, 12: 'Alles wat gij wilt dat de mensen voor u doen, doe dat ook voor hen'. Zulke uitspraken maken thans deel uit van onze verzameling conventionele wijsheden en behoren tot de gangbare omgangsregels in een samenleving. Opvallend is, dat het woord *liefde* in deze formuleringen niet voorkomt. Het woord *liefde* veronderstelt blijkbaar de aanwezigheid van bepaalde emoties die maken dat de uitspraak *heb uw vijanden lief* als wezenlijk verschillend wordt ervaren. Het woord *liefde* in de uitspraak roept blijkbaar een sfeer op van affectie en genegenheid, gevoelens die we moeilijk voor vijanden kunnen opbrengen.

De opdracht voor een gelovige jood in de tijd van Jezus kan volgens David Flusser worden omschreven als: proberen God na te volgen in zijn barmhartigheid en liefde: 'Weest barmhartig zoals uw vader barmhartig is' lezen wij in Lc 6,36. Met deze uitspraak in de mond van Jezus wordt een rabbijnse uitspraak geciteerd. In de joodse ethiek werd het liefdevolle gedrag tegenover de naaste gezien als een voorwaarde voor de verzoening met God. Flusser wijst op de samenvatting van de

ethiek die te vinden is in het Bijbelboek *De wijsheid van Jezus Sirach* dat in 185 v. Chr. werd geschreven.

Uit deze samenvatting die u vindt in Jezus Sirach 28,1-7 (Willibrordvertaling) citeren wij:

Wie wraak neemt, zal de wraak van de Heer voelen:

Hij zal zijn zonden nooit uit het oog verliezen.

Vergeef uw naaste zijn onrecht:

dan worden, wanneer gij erom bidt,

uw eigen zonden kwijtgescholden.

Kan een mens, die tegenover een medemens

in zijn gramschap volhardt,

bij de Heer zijn heil komen zoeken?

Kan hij, die onverbiddelijk is voor zijn medemens,

om vergeving bidden voor zijn zonden?

Als iemand, die zelf maar een mens is,

in zijn wrok volhardt,

wie zal dan verzoening bewerken voor zijn zonden?

Jezus Sirach stelt, dat de betrekking tussen de mens en zijn naaste bepaald dient te worden door het feit dat hij zowel in zijn goede als in zijn slechte eigenschappen solidair met hem is.

Men beschouwt het liefdesgebod zoals dat door Jezus onder woorden is gebracht, als een wezenlijke karakteristiek van de christelijke kerken. Het wordt ons steeds voorgehouden, dat Jezus een extra dimensie aan het gebod van de naastenliefde heeft gegeven waarmee hij verder ging dan onder de joden gebruikelijk was. De christenen hebben zich afgezet tegen de religie waaruit het christendom is voortgekomen. Op zich een heel begrijpelijke zaak. Op de joden werd neergekeken als het volk dat vroeger Gods volk was maar wiens plaats nu door de christenen werd ingenomen. Als consequentie daarvan werd Jezus op een voetstuk geplaatst en werd het liefdesgebod, zoals door hem geformuleerd, beschouwd als volledig nieuw en afwijkend van wat tot dusver werd geleerd. Maar inhoudelijk lagen de gedachten van Jezus in de lijn van de joodse traditie.

Zuiver *objectief* kijkend naar de verschillende formuleringen die wij hebben neergeschreven, kan ik eigenlijk geen wezenlijk verschil zien. 'Je naaste behandelen zoals jezelf behandeld wilt worden', sluit eerlijk gezegd al alles in. Maar wat is dan het verschil? In de formulering van Jezus wordt men met zijn neus op de ultieme

consequenties van het gebod gewezen, terwijl in een min of meer slappe formulering je de ogen voor de werkelijkheid kunt sluiten, jezelf in slaap kunt sussen en een alibi voor afwijkend gedrag gemakkelijk te vinden is. Door zijn woordkeuze wordt door Jezus aan de joodse wet van de naastenliefde als het ware een extra dimensie gegeven. Van de mens wordt het onmogelijke gevraagd. Jezus schudt zijn landgenoten en ons wakker. Hij geeft met zijn uitspraak aan, dat naastenliefde verder gaat dan louter een uitwisseling van uitingen van genegenheid tussen mensen die tot eenzelfde gemeenschap behoren en het goed met elkaar menen. Het liefdesgebod van Jezus stelt nadrukkelijk, dat ook vijanden tot de naasten gerekend moeten worden. Jezus trekt dus de uiterste consequentie door in te zien, dat er geen beperking gegeven mag worden aan het begrip naaste. Door de liefde voor de vijand te benadrukken trekt Jezus ook de vijandige buitenstaander in de kring van de eigen gemeenschap en verheft de onderlinge verhoudingen tussen mensen tot een niveau dat het vermogen van een mens te boven gaat. Van de mens wordt nu verwacht zich te gedragen zoals God zich ten opzichte van ons gedraagt. Vanuit eigen kracht een onmogelijke opgave. Jezus plaatst hiermee een bouwsteen voor een ander soort wijsheid, voor een ander soort samenleving. *Jezus is blijikbaar in staat door de ogen van God naar de realiteit om hem heen te kijken.* Wij hebben dit al vermoed bij zijn spreken over het Rijk van God. Dit is een bijna dwingende conclusie die ik durf trekken uit zijn uitspraken.

Wat is de invloed van het liefdesgebod, zoals Jezus dat heeft geformuleerd, op zijn optreden geweest, kunnen we ons afvragen. En wat heeft het betekend voor de wijze waarop zijn leerlingen, tijdens zijn leven en kort daarna, hierop hebben gereageerd. Wij zullen aantonen, dat Jezus het niet bij woorden alleen gelaten heeft maar ook de daad bij het woord heeft gevoegd.

Geen woorden maar daden

Wetend hoe het volk zwaar gebukt ging onder de onderdrukking van de bezetter, is het niet moeilijk te begrijpen hoe sterk de gevoelens van vijandschap en haat van de bevolking waren tegenover de Romeinen en de met hen samenwerkende collaborateurs. In zulke omstandigheden het gebod van de liefde voor de naaste aan te scherpen door daarin nadrukkelijk de vijand te betrekken, kan bijna als een uitdaging worden gezien. Het moet een schok voor zijn gehoor zijn geweest. Het betekent een tijdbom onder de intermenselijke verhoudingen plaatsen door het uiterste van mensen te vragen. Hoe groot moet zijn overtuigingskracht wel geweest zijn, wil een dergelijke oproep enige kans van slagen hebben gehad. Bovendien, met een

dergelijke uitspraak stelde hij zichzelf, zoals men het tegenwoordig graag uitdrukt, uiterst kwetsbaar op. Hij moest het daarna ook zelf waarmaken. En heeft Jezus dat ook gedaan? Kom nu niet te snel met een antwoord. Besef, dat wij met een historisch onderzoek bezig zijn. Een antwoord vanuit het geloof komt pas in een latere fase. *Historisch* gezien, is een geloofsargument thans niet op zijn plaats. Het bewijs, dat Jezus inderdaad met zijn wijze van leven zijn woorden kracht heeft bijgezet, moet elders worden gevonden, moet waarneembaar, bewijsbaar zijn in de geschiedenis van zijn leven en in dat van zijn directe volgelingen. Het zijn juist zijn leerlingen en de eerste christenen, die door hun manier van leven kunnen aantonen, dat Jezus meer heeft gedaan dan alleen loze woorden spreken, maar dat hij ook daadwerkelijk aan zijn woorden kracht heeft bijgezet.

De leerlingen zullen het er wel moeilijk mee gehad hebben. De praktijk van het leven is zo heel anders. Hoe kun je nu tegelijk gevoelens van liefde opbrengen voor bezetters, terwijl je er alles voor over hebt hen, zonodig met geweld, uit je land te verjagen? Het lijkt zo tegenstrijdig. Leren omgaan met zulke tegenstrijdige gevoelens gaat niet vanzelf. De vijand niet haten maar liefhebben, is een complexe opdracht. Het betekent niet, dat je alles over je kant moet laten gaan. Het risico is echter groot, dat je geen maat kunt houden en op een verkrampde manier probeert de theorie in praktijk te brengen. Hoe je met het gebod van Jezus moet omgaan, is een kwestie van een leerproces. Zijn volgelingen waren in de gelukkige omstandigheid dag in dag uit in zijn directe omgeving te verkeren en lief en leed met hem te delen. Als je intiem met iemand omgaat op goede en ook op kwade momenten, dan pas leer je iemand kennen, is de algemene opvatting. Ook zal Jezus bijna zeker in een streek als Galilea, waar onrust eerder regel dan uitzondering was, regelmatig zijn geconfronteerd met momenten van vijandigheid en haat. Op zulke momenten was hij gedwongen door zijn gedrag kleur te bekennen. Afwijkend gedrag, niet in overeenstemming met het rigoureuze gebod door hemzelf geformuleerd, zou zijn geloofwaardigheid ernstig hebben ondermijnd. Zijn volgelingen hebben voortdurend naar hem gekeken en proberen te verwerken wat hij hun voorhield. Blijkbaar mag ik er redelijkernwijze van uitgaan, dat het gedrag van Jezus spoorde met zijn uitgesproken meningen. Zijn volgelingen hebben later, na zijn dood, door hun gedrag aangetoond het gebod van Jezus serieus genomen te hebben. Wij hebben dit kunnen waarnemen bij de leden van de Q-gemeente die in woord en daad op vaak *overtrokken* wijze de ideeën van Jezus in praktijk hebben gebracht. Hiervan hebben wij uitvoerig kennis kunnen nemen in de vorige hoofdstukken.

Het liefdesgebod moet extra kleur hebben gegeven aan de woorden en de activiteiten van Jezus en dit moet waarneembaar zijn geweest voor zijn leerlingen. In een

wereld vol vijandigheid en haat zich zo profileren door partij te kiezen voor de onderdrukten en tegelijk zich laten kennen als een mens die niet veroordeelt noch oproept tot haat, moet wel indruk gemaakt hebben, zelfs op zijn tegenstanders.

Ik realiseer me heel goed, dat zowel de joden in het Oude Testament als de christenen later aan het gebod van de naastenliefde in de praktijk van het leven maar een beperkte inhoud hebben gegeven. U kunt al in de tekst van de Didache lezen, dat de schrijver zich goed realiseerde hoe moeilijk, ik zou bijna zeggen onmogelijk, het was consequent het ideaal dat Jezus hen voorhield volledig tot werkelijkheid te brengen. De schrijver voegde daarom de zwakke formulering toe: 'alles nu wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet'. Hij bleef hiermee met beide benen op de grond staan. Dit neemt niet weg, dat het onbereikbare de mensen steeds wordt voorgehouden!

VERHALEN OVER JEZUS

Inleiding

Het is niet mogelijk net te doen alsof Jezus alleen maar verbaal zijn weg heeft gezocht in Galilea. Tot dusver hebben wij geen enkele aandacht besteed aan alles wat hij gedaan heeft. Niets is er terug te vinden van de vele wonderen: geen woord over de opwekking van Lazarus, de vele genezingen en duiveluitdrijvingen. Niets over doofstommen die weer kunnen spreken, niets over de reiniging van melaatsen, terwijl de vier evangelisten toch met zulke verhalen de bijzondere positie van Jezus benadrukken en deze verhalen door de eeuwen heen als ware gebeurtenissen zijn doorverteld en doorgegeven aan het nageslacht. Ik besef heel goed, dat de kracht van een evangelie gedeeltelijk in zulke verhalen ligt. Het is echter ondoenlijk aan te tonen wat in die verhalen authentiek is en wat niet, wat heeft waarschijnlijk een historische kern en wat is duidelijk mythisch van karakter.

Er is ook een duidelijk probleem dat vastzit aan al die wonderverhalen. Het stelt bepaalde uitspraken van Jezus, die van wezenlijk belang zijn voor ons onderzoek, ter discussie! Ga er eens rustig voor zitten en neem het evangelie van Marcus voor u. Neem de tijd om de tekst bij deze evangelist nog eens rustig door te lezen. Het is geen lang evangelie maar de schrijver voelt zich blijkbaar verplicht om in een moordend tempo vanaf het begin alle registers open te trekken. Wat een gejaagd verslag van het leven van Jezus. Het ene wonder is nog niet verricht of het andere kondigt zich al aan. In geen enkel ander evangelie vinden wij een dergelijke overdaad aan wonderverhalen! Dit roept zoveel irritatie bij de farizeeën op, dat zij al na een paar dagen, aan het begin van hoofdstuk 3, het plan beramen hem te vermoorden. Maar vreemd genoeg ontmoet Jezus ondanks de vele wonderen louter ongehoof bij zijn leerlingen. De verbazing hierover is in de tekst duidelijk te lezen. Pas tegen het einde van zijn leven dringt het eindelijk tot Petrus door: Jezus moet wel de gezalfde Gods zijn, de Messias. (De gemeenteleden van Marcus voor wie het evangelie veertig jaar later is geschreven, hadden zoveel tijd niet nodig!) Maar als Jezus zoveel tekenen heeft gedaan tijdens zijn leven, hoe moet ik dan bepaalde uitspraken over het Rijk Gods verstaan? In die uitspraken, vermeld in verschillende onafhankelijke bronnen, is Jezus veel eerder terughoudend dan uitbundig. Je kunt volgens hem niet zeggen: 'het Rijk Gods is hier of het Rijk Gods is daar'. Maar, zegt Jezus: 'het Rijk Gods is uitgestrekt over de wereld en de mensen zien het niet!' Als nu het optreden van Jezus zo geweest is als Marcus het ons voorhoudt, dan moet het voor zijn volgelingen, en ook voor iedere jood, zonneklaar geweest zijn:

deze Jezus is de Messias, met hem is het Rijk Gods op aarde gekomen. De tegenspraak die ik bij Marcus meen waar te nemen, dwingt me met de nodige terughoudendheid de *verhalen* bij de evangelisten te lezen. Evangelieverhalen zijn nu eenmaal geen verslagen van historische gebeurtenissen, al denken christenen dat vaak wel!

De schriftelijke vastlegging van verhalen over Jezus begon pas na het jaar zeventig met het verschijnen van het evangelie van Marcus. Toen, zo'n veertig jaar na de dood van Jezus, had zich al een zekere traditie gevormd waarin men niet meer onbevangen naar de mens Jezus keek maar er al bepaalde meningen over hem bij zijn volgelingen gemeengoed waren geworden. Marcus laat duidelijk merken, dat volgens hem Jezus de Messias was, de Gezalfde wiens komst in de boeken van het OT (Oude Testament) was voorspeld. Vanuit deze visie was het onvermijdelijk, dat alles wat Jezus gedaan en gezegd had, werd geplaatst in het licht van deze overtuiging. Hij was geen gewoon mens geweest en dit moest wel blijken uit zijn daden.

Dat zien wij al bij zijn doop in de Jordaan door Johannes. Na zijn doop trok Jezus zich volgens de evangelisten terug in de woestijn, waar hij gedurende veertig dagen vastte en bekoord werd door Satan. In Mc1,9-13 geeft de evangelist slechts een korte beschrijving maar heel uitvoering gaat Matteüs in op de bekeringen, zie Mt 4,1-11. Het is een bekend verschijnsel, dat hoe verder de oorsprong van verhalen verwijderd is van de feitelijke vastlegging ervan, des te bloemrijker en gedetailleerder de beschrijving wordt. Zoals Matteüs het vertelt, komt het heel overtuigend over maar het is pure fantasie. Laten wij eerlijk zijn: alles wat zich op die momenten van afzondering in de woestijn heeft afgespeeld, onttrok zich aan de menselijke waarneming. De evangelist wist echter, zoals iedere jood, heel goed, dat in de geschiedenis van Israël de woestijn de plaats was waar mensen met een religieuze missie zich terugtrokken om zich voor te bereiden op hun taak. De periode van veertig dagen herinnert aan de veertig jaar die het volk van Israël in de woestijn verbleef.

Er zijn meer van dergelijke verhalen waar de (vrome) fantasie van de schrijver invulling geeft aan wat zich in het verborgene heeft afgespeeld. Denk b.v. aan de scène van Jezus in het Hof van Olijven waar hij in doodangst tot zijn hemelse Vader bidt. Ook wat zich binnenskamers heeft afgespeeld na de arrestatie van Jezus tijdens de ondervraging door de hogepriester en het sanhedrin en daarna door Herodes, is niet te achterhalen. Niemand van zijn leerlingen was daarbij toegelaten. Bovendien waren zij allen gevlucht, aldus Mc 14,50, en deze bekentenis zal Marcus zeker met pijn aan het perkament hebben toevertrouwd. Voor de eerste christenen was het onbegrijpelijk, dat mensen die Jezus persoonlijk hadden gekend, hem in de steek hadden gelaten.

Al met al is het verbazingwekkend hoe gemakkelijk gelovigen over dergelijke problemen heen lezen en alles kritiekloos aannemen.

Omdat evangelisten vanuit hun eigen optiek vrij omgingen met de beschikbare gegevens uit de orale traditie, bevatten de gebeurtenissen die zij beschrijven maar weinig betrouwbare informatie die kan bijdragen aan een beter zicht op de mens Jezus. Hierbij moet men bedenken, dat bij de beoordeling van de verhalen vaak alleen de kern als betrouwbaar kan worden beschouwd maar het verhaal eromheen op rekening van de schrijver moet worden geplaatst. Stellen wij ons daarom niet te veel voor van wat de verhalen ons over Jezus kunnen leren. Er zijn natuurlijk verhalen die de context vormen voor de bekende uitspraken van Jezus die wij in de vorige hoofdstukken hebben ontmoet. De kern van zulke verhalen is dus al eerder beoordeeld op betrouwbaarheid. *Belangrijk is het te weten of wat Jezus deed en wat hij zei met elkaar sporen of niet, dus elkaar ondersteunen of tegenspreken.* Beschrijvingen van gebeurtenissen worden extra belangrijk als zij betrouwbare informatie zouden opleveren die de bevindingen van eerder onderzoek tegenspreken. Op zo'n moment hebben wij een probleem. Een bekend voorbeeld is natuurlijk de controverse tussen Jezus en de farizeeën die in de teksten heel sterk is aangedikt en, letterlijk genomen, van Jezus iemand maakt met vooroordelen voor wat betreft deze speciale bevolkingsgroep. Exegeten hebben om die reden deze problematiek grondig bestudeerd.

Hoe moeilijk het is een oordeel te geven over verhalen rond Jezus, zien wij aan het volgende voorbeeld. Het gaat over een gebeurtenis waarover in de orale periode een verhaal circuleerde dat langs drie verschillende wegen in de evangeliën is terechtgekomen. Uiteindelijk werd pas na meer dan veertig jaar dit verhaal voor het eerst schriftelijk vastgelegd en wel door Marcus. Het verhaal is de bekende vertelling over de zalving van Jezus door een vrouw. De twee andere versies zijn te vinden bij Lucas en Johannes. De kern van het verhaal is bekend: *tijdens een maaltijd kwam een vrouw binnen met een kruik met kostbare balsem waarmee zij Jezus zalfde.* Het verschil in de beschrijving van de gebeurtenis komt gedeeltelijk voor rekening van de evangelist, die zijn eigen bedoelingen had, maar wordt ook veroorzaakt doordat tijdens het doorvertellen van het verhaal de inhoud veranderd is.

Marcus plaats de gebeurtenis twee dagen voor het joodse Paasfeest en begint hoofdstuk 14 met de opmerking, dat de hogepriester en de schriftgeleerden een manier zochten om Jezus vast te nemen en ter dood te brengen. Dit geeft de evangelist de gelegenheid het verhaal in verband te brengen met de aanstaande dood van Jezus. Op dat moment bevond Jezus zich in Betanië en was de gast van Simon

de Melaatse. Toen hij aan tafel aanlag, kwam een vrouw naar hem toe met een albasten vaasje met kostbare nardusbalsem dat zij stuk brak en over zijn hoofd uitgoot. Sommigen van de aanwezigen waren verontwaardigd over de verspilling van de kostbare balsem die voor meer dan driehonderd denariën verkocht had kunnen worden ten bate van de armen. Toen men haar over de verkwisting aansprak, zei Jezus:

Laat haar met rust. Waarom valt ge haar lastig? Het is toch een goed werk wat zij aan Mij heeft gedaan. Armen hebt gij altijd in uw midden en gij kunt hen weldoen wanneer ge maar wilt; maar Mij hebt gij niet altijd. Zij heeft gedaan wat in haar macht was; *zij heeft mijn lichaam op voorhand gezalfd met het oog op mijn begrafenis*. Voorwaar, Ik zeg u: waar ook ter wereld de Blijde Boodschap verkondigd zal worden, zal tevens ter herinnering aan haar verhaald worden wat zij gedaan heeft (Mc 14,1-9).

Lucas plaatst de gebeurtenis *niet* aan de vooravond van Jezus' dood. Hij vertelt het als een verhaal over een boetvaardige zondares die bij Jezus vergeving krijgt voor wat zij verkeerd gedaan heeft. In de versie van Lucas is Jezus de gast van een fariizeër en toen hij aan tafel aanlag, kwam een publieke vrouw binnen met een albasten vaasje met balsem. Zij ging schreiend naar hem toe en ging bij zijn voeten staan. Haar tranen maakten zijn voeten nat en zij droogden ze met haar haren af. Zij kuste zijn voeten en zalfde ze met kostbare balsem. Daarna vergeleek Jezus het gedrag van de vrouw met dat van zijn gastheer. Hij verweet hem, dat deze hem niet naar behoren als gast had verwelkomd. Maar zij heeft mij gegeven wat u heeft nagelaten: u heeft mijn voeten niet gewassen maar zij heeft mijn voeten met haar tranen nat gemaakt en met haar haren afgedroogd; u heeft mij geen welkomskus gegeven maar zij hield niet op mijn voeten te kussen. Omdat zij mij veel liefde heeft betoond, zal haar ook veel vergeven worden. Daarop sprak hij tot haar: 'Uw zonden zijn vergeven'. U vindt de tekst in Lc 7,36-48.

Ook Johannes plaats de gebeurtenis van de zalving binnen de context van de aanstaande dood van Jezus. De joden zochten naar een gelegenheid hem gevangen te nemen. Op dat moment verbleef Jezus in Betanië in het huis van Lazarus. Het was Maria, de zuster van Lazarus, die de voeten van Jezus met balsem zalfde en met haar haren afdroogde. Verder loopt het verhaal zoals bij Marcus met het verschil, dat Johannes uitdrukkelijk vermeldt, dat het Judas was die bezwaar maakte tegen de verkwisting van de kostbare balsem. Hij was niet bezorgd voor de armen maar hij was uit op eigen gewin. Zoals bij Marcus wees Jezus op de betekenis van

de zalving als een balseming met het oog op zijn begrafenis. U vindt de tekst in Joh. 12,1-8.

Iedere evangelist heeft zijn eigen verhaal om de kern heen gemaakt. Waar Marcus en Johannes de zalving zien in verband met de aanstaande dood van Jezus, beschrijft Lucas het gebeurde met een verhaal over berouw en vergeving. Wat leren deze verhalen ons over Jezus? In ieder geval passen zij in het beeld dat wij van Jezus hebben als iemand die met vrouwen omging op een wijze die in die tijd niet gebruikelijk was. Hij stond voor hen open, benaderde hen en zij voelden zich blijkbaar niet geremd contact met hem te zoeken.

In de kerkelijke traditie heeft men het op een zeker moment nodig geoordeeld, zonder dat hiervoor in de teksten enige aanwijzing te vinden is, de vrouw te identificeren met Maria Magdalena die vanaf dat moment de facto werd beroofd van haar eretitel als de enige vrouwelijke apostel in de jonge kerk en die voortaan als publieke zondares de geschiedenis zou ingaan.

Een andere gebeurtenis die verhaald wordt in drie van elkaar onafhankelijke teksten, vinden wij bij Marcus, *Q*, dus in Lucas en Matteüs, en bij Johannes. Het betreft het vragen aan Jezus om een teken. De farizeeën verwachtten waarschijnlijk hemelse tekenen die de komst van het Rijk Gods zouden vergezellen. Ook de volgelingen van Jezus verwachtten dit. In Mc 8,11-12 luidt de tekst:

Toen daagden de Farizeeën op, die met Hem begonnen te redetwisten. Om Hem op de proef te stellen verlangden ze van Hem een teken uit de hemel. Hij slaakte een zucht uit het diepste van zijn hart en zei: 'Wat verlangt dit geslacht toch een teken? Voorwaar, ik zeg u: in geen geval zal aan dit geslacht een teken gegeven worden'.

Matteüs plaatst het antwoord van Jezus in de context van zijn dood, begrafenis en verrijzenis. De tekst in Mt 12,38-40 luidt:

Op zekere dag richtten enige schriftgeleerden en Farizeeën zich tot Hem met de woorden: 'Meester, wij willen een teken van U zien'. Maar hij gaf hun ten antwoord: 'Een slecht en overspelig geslacht verlangt een teken, maar geen ander teken zal hun gegeven worden dan dat van de profeet Jona. Zoals namelijk Jona *drie dagen en drie nachten verbleef in de buik van het zeemonster*, zo zal de Mensenzoon drie dagen en drie nachten verblijven in de schoot van de aarde (cursive-ring Willibrordvertaling).

In Lc 11,29-30 luidt de tekst:

Toen het volk samenstroomde, begon Hij te spreken: 'Dit geslacht is een verdorven geslacht; het verlangt een teken, maar geen ander teken zal het gegeven worden dan het teken van Jona. Zoals Jona namelijk een teken werd voor de Ninevieten, zo zal ook de Mensenzoon het zijn voor dit geslacht'.

In Joh 6,30 vragen de joden een teken aan Jezus zodat zij in hem kunnen geloven. De tekst luidt:

Zij zeiden tot Hem: 'Wat voor teken doet Gij dan wel, waardoor wij kunnen zien dat wij in U moeten geloven? Wat doet Gij eigenlijk?'

Wat leert ons de vraag aan Jezus om een teken? Gelet op de teksten waarin Jezus spreekt over het komende Rijk Gods, roept zijn optreden blijkbaar een sfeer op van verwachting. Misschien verwachtte men een persoonlijk ingrijpen van Jahweh om een einde te maken aan de onderdrukking? Sommigen dachten, dat Jezus hierin een rol zou kunnen spelen, anderen wisten niet wat zij ervan moesten denken. Maar Jezus wilde op geen enkele vraag of suggestie ingaan. Nergens kunnen wij teksten vinden waarin Jezus claimt, dat door hem het Rijk Gods gevestigd zal worden of dat hij de Gezalfde van Jahweh is.

Dat er problemen zijn geweest die verband houden met de houding van Jezus tegenover de tempel is zeker. Alle evangelisten getuigen hiervan. In het evangelie van Johannes wordt de bekende tempelcène geplaatst aan het begin van het openbare optreden van Jezus, wat alles wat daarna gebeurt, plaatst in het licht van het onvermijdbare, dramatische einde dat Jezus wacht. Bij de synoptici vindt de zgn. tempelreiniging plaats aan het begin van de laatste week van zijn leven en wordt dit de aanleiding voor zijn arrestatie en terechtstelling. Wat er precies gebeurd is, valt moeilijk te achterhalen. Dat de gebeurtenissen zich precies zo hebben afgespeeld als wij bij de synoptici lezen, valt te betwijfelen. In het evangelie van Marcus wordt de tempelreiniging als volgt in beeld gebracht:

Toen ze in Jeruzalem kwamen, ging hij naar de tempel en begon de kopers en verkopers het tempelplein af te jagen; Hij wierp de tafels van de geldwisselaars en de stoeltjes van de duivenverkopers omver en ook duldde hij niet dat nog iemand enig voorwerp over het tempelplein droeg. En hij gaf hun als verklaring: Staat er niet geschreven: *Mijn huis zal een huis van gebed worden genoemd voor al-*

le volkeren? Maar gij hebt er *een rovershol* van gemaakt, Mc 11,15-17 (cursivering Willibrordvertaling).

De aankoop van offerdieren door de joden mocht alleen betaald worden met speciale muntstukken die alleen voor de eredienst in de tempel bedoeld waren. Zonder verkopers van offerdieren en de noodzakelijke geldwisselaars was er geen offerdienst in de tempel mogelijk. In dit licht bezien, is de beschrijving in Marcus weinig realistisch. Het probleem dat Jezus met de tempel had, lag dieper en speelde zich niet af aan de oppervlakte van de bedrijvigheid op het tempelplein. Dat Jezus op een of ander wijze een daad gesteld heeft die de politieke leiding in de stad, zowel de Romeinse als de joodse overheden, verontrustte lijkt zeker. Angst voor mogelijke ongeregelheden was, gelet op het aanstaande paasfeest met de vele bedevaartgangers afkomstig uit alle delen van het land en van ver daarbuiten, niet onterecht. De autoriteiten wisten uit ervaring, opgedaan in het verleden, dat zij altijd beducht moesten zijn voor problemen tijdens de grote feestdagen. Het is zeker ook waar, dat Jeruzalem met de tempel en zijn priesterklasse als een symbool van onderdrukking en uitbuiting beschouwd kon worden. Hier was het centrum van de politieke overheersing door de bezetter en het centrum van de collaborerende joodse leiders. Zij hadden het ook voor het zeggen in alles wat met de tempel te maken had. De armoede van de gewone bevolking contrasteerde hier fel met de welvaart van de joodse aristocratie en de priesterklasse die teerde op wat de boerenbevolking verplicht was op te brengen.

Marcus was zich heel goed bewust, dat het optreden van Jezus de joodse en Romeinse overheid angst had ingeboezemd. In de drukke paastijd was de stad overvol en was men altijd oplettend en bevreesd voor ongeregelheden. Hij besepte heel goed, dat de tempelreiniging oorzaak van de arrestatie van Jezus was. Maar Marcus had de bedoeling de Romeinse overheid zoveel mogelijk vrij te pleiten van wat met Jezus gebeurd was. De schuld moest duidelijk zichtbaar bij de joodse overheid komen te liggen. Daarom schreef hij, direct volgend op de tekst van de tempelscène, in vers 18:

De hogepriesters en schriftgeleerden ... zochten een mogelijkheid om Hem ter dood te brengen. Zij vreesden Hem namelijk, omdat heel het volk verrukt was over zijn leer.

De tempelreiniging werd zo door Marcus als reden voor de aanstaande arrestatie van Jezus terzijde geschoven. Het zijn de joden die schuld aan de dood van Jezus hebben. Waar zou toch het antisemitisme vandaan komen, vraag je je af?

De wonderen van Jezus

Waar de gemeente van de *Q*-mensen, die nog zo dicht bij Jezus stond, de wonderverhalen over Jezus blijkbaar niet kende of niet van belang achtte, heeft Marcus, een jaar of veertig na de dood van Jezus, vele wonderverhalen in zijn evangelie verwerkt. Maar wat is de historiciteit ervan? Algemeen wordt wel aangenomen, dat Jezus een bijzondere gave had genezingen te verrichten. Het is echter moeilijk te beoordelen waar sprake is van gebeurtenissen die echt hebben plaats gevonden en waar niet. Maar ik vraag mij af wat een bevestiging zou kunnen bijdragen aan een juist beeld van hem. Wel van belang is te weten hoe Jezus omging met mensen die door hun ziekte als paria's buiten de gemeenschap werden geplaatst. Dit was zeker het geval bij melaatsen die uit de maatschappij werden verbannen en een treurig bestaan moesten lijden. In die tijd werd onder melaatsheid een heel scala aan huidziekten gerekend. Gelet op de gebrekkige hygiëne en het ontbreken van een juiste diagnose en medicamenten, was het aantal melaatsen erg groot. In de verhalen over de genezingen valt het op, dat Jezus bijna altijd de zieke aanraakte. Maar aanraking van een melaatse maakte iemand onrein, terwijl het de melaatse zelf streng verboden was in de nabijheid te komen van andere mensen. Dit was uitdrukkelijk vastgelegd in de joodse wet. De aanraking alleen al betekende, dat Jezus de verbanning van deze mensen maar met moeite kon accepteren en hen in zijn nabijheid toeliet.

Een feit is het, dat wonderen die aan Jezus worden toegeschreven zoals genezingen van melaatsen en het opwekken van doden ook in de boeken van het Oude Testament te vinden zijn, zoals de reiniging van de Syriër Naaman die melaats was, beschreven in 2Kon 5, en de opwekking van de zoon van een weduwe in Serafat door de profeet Elia, beschreven in 1Kon 17. De overeenkomst met wat plaats vond in het Oude Testament zien wij ook bij de spijzigingverhalen en het wonderbaarlijk lopen over het water van het meer van Galilea. Het zijn herhalingen van wat na de uittocht uit Egypte in de geschiedenis van het joodse volk heeft plaats gevonden. Droogvoets liepen de joden over de bodem van de Rode Zee en werden met het hemelse manna gevoed in de woestijn. De evangelisten hebben op die manier een verband gelegd tussen het langdurige verblijf van het joodse volk in de woestijn en het rondtrekkend leven van Jezus. Bovendien is het gebruikelijk, zoals blijkt uit de klassieke literatuur, om wonderverhalen te verbinden met het leven van belangrijke personen uit de geschiedenis van een volk.

De terechtstelling van Jezus

Door de kerk worden de gebeurtenissen die in de Goede Week (de lijdensweek) hebben plaats gevonden, geplaatst in een raamwerk van verzoening, verlossing en verrijzenis, de kern van het christelijk geloof. Aan de historiciteit van arrestatie en terechtstelling van Jezus onder het bewind van de landvoogd Pontius Pilatus kan niet getwijfeld worden. Maar de historiciteit van de lijdensverhalen zoals wij die lezen bij de evangelisten, is zeer twijfelachtig. Bij alle evangelisten vormt het lijdensverhaal een centraal deel van de tekst. Het lijkt alsof, in wat voorafgaat, naar dit gedeelte wordt toegewerkt. Dit idee heb ik in ieder geval bij Marcus. Vreemd is het te weten, dat men geen sporen heeft gevonden van verhalen die in de orale periode circuleerden over de dood van Jezus. De lijdensverhalen zijn blijkbaar pas in een latere fase ontstaan. Het is een nog niet opgelost probleem voor de exegeten of het Marcus was die de eerste beschrijving van het lijdensverhaal heeft gegeven of dat de oorsprong eerder ligt. Zoals het beschreven staat, roept het een beeld op van een ooggetuigenverslag van personen die alles van nabij hebben meegemaakt en aanwezig zijn geweest tot het bittere einde toe. Maar wie waren die ooggetuigen? Het is uitermate onwaarschijnlijk, dat leerlingen van Jezus bij zijn terechtstelling en wat eraan voorafging, aanwezig zijn geweest. Waren zij bij hem gebleven, arrestatie en hetzelfde lot zou hun deel zijn geworden, 'Toen lieten allen Hem in de steek en namen de vlucht' lezen wij bij Mc 14,50. Zo'n bittere, verwijtende opmerking van de evangelist met betrekking tot de eerste bestuurders van de kerk maakt sterk de indruk een historische achtergrond te hebben. Zijn vrouwelijke leerlingen liepen minder gevaar en zullen wel vanaf een afstand hebben toegezien.

De lijdensverslagen zijn sterk gestileerd en verraden een nauwgezet speuren naar passende teksten in de geschriften van de profeten en in de psalmen. Men probeerde blijkbaar een verklaring te vinden voor alles wat met Jezus gebeurd was¹. Uitgangspunt is de gedachte geweest, dat wat met Jezus was gebeurd, paste in het raadsbesluit van Jahweh en dus voorspeld moest zijn én dus terug te vinden in de tekst van de Bijbel. Baanbrekend werk is gedaan door geleerden personen, door kenners van de joodse geschriften. Om ons tot Marcus te beperken, hij vond alles wat hij nodig had bij de profeten, zoals bij Jesaja 53, de lijdende dienstknecht des Heren, en in de psalmen zoals psalm 22. Wat in de teksten werd gevonden, vormden de bouwstenen voor het verhaal dat hiermee gemaakt werd.

¹ Robert W. Funk and The Jesus Seminar, *The acts of Jesus. The search for the authentic deeds of Jesus*, Harper San Francisco 1998.

Het Jesus Seminar geeft hierin een uitgebreid verslag van een onderzoek naar relevante teksten uit 1 en 2 Samuel, de Psalmen en de Profeten.

Om een idee te geven welke delen van het lijdensverhaal uit welke teksten stammen, geven wij enige van die bouwstenen:

De bespottung van Jezus door de Romeinse soldaten uit Mc 15,16 e.v. wordt beschreven in Jesaja 50,6: 'Mijn rug heb ik prijsgegeven aan hen die mij wilden slaan, en mijn wangen aan hen, die mij de baard uitrukten; mijn gezicht heb ik niet onttrokken aan beschimping en bespuwing'.

Jezus werd bij de bespottung voorzien van een (doornen)kroon, een staf en een purperen mantel, zoals in die tijden gebruikelijk was bij de investituur (installatie) van een koning.

Als Jezus van zijn kleren wordt ontdaan, is de tekst in Mc 15,24 afkomstig uit Psalm 22,19: 'zij verdelen samen mijn kleren: er wordt om mijn mantel geloot'.

De bespottung onder het kruis in Mc 15,29a is afkomstig uit Psalm 22,8: 'Die mij zien treffen mij met hun hoon, grijnzen smadelijk, schudden het hoofd'.

En toen men Jezus zure wijn te drinken gaf, in Mc 15,36, werd de profetie in Psalm 69,2 vervuld: 'Zo mengden zij gif in mijn spijs, gaven mij azijn toen ik verdorste'.

En voordat Jezus sterft, spreekt hij de woorden vermeld in Mc 15,34b en afkomstig uit Psalm 22,2: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten'.

De andere evangelisten baseerden zich op het verhaal bij Marcus en voegden eigen details toe. De verslagen vertonen onderling grote verschillen die samenhangen met de wijze waarop de evangelisten zich de gebeurtenissen hebben voorgesteld. Eensgezind echter geven de evangelisten zo'n voorstelling van zaken, dat de beantwoording van de schuldvraag eenduidig in de richting van de joden wees.

Marcus wist echter heel goed hoe de werkelijke feiten lagen. Met de bedoeling de Romeinse overheid zoveel mogelijk vrij te pleiten van wat met Jezus gebeurd was gebeurd, moest de beschuldiging tegen Jezus daarom niets te maken hebben met de tempelreiniging. Hij moest schuldig bevonden worden aan iets waaraan de Romeinen part noch deel hadden. De schuld moest duidelijk zichtbaar bij de joodse overheid komen te liggen. Hoe Marcus dat klaar speelde leest u in Mc 14,61 e.v. dat handelt over de rechtzaak van Jezus voor de hogepriester en het sanhedrin:

Daarop stelde de Hogepriester Hem nog een vraag: 'Zijt Gij de Christus, de Zoon van de Gezegende?' Jezus antwoordde: 'Ja, dat ben Ik; en gij zult *de Mensenzoon zien zitten aan de rechterhand van de Macht en komen met de wolken des hemels.*' Toen scheurde de hogepriester zijn gewaad en riep uit: 'Waartoe hebben wij

nog getuigen nodig? Ge hebt de godslastering gehoord. Wat dunkt u? Allen spraken het vonnis uit, dat Hij de dood verdiende.

Waar de godslastering uit bestaan heeft, is mij onduidelijk. Suggereert Marcus hier, dat de hogepriester de uitdrukking 'Zoon van de Gezegende' verstaat in de betekenis die in de latere theologie eraan is gegeven? Dan heeft Marcus zich blijkbaar niet goed meer kunnen verplaatsen in de gedachten van joden van zo'n veertig jaar terug. *Het is voor een jood ondenkbaar te veronderstellen dat een andere jood zou durven beveren de zoon van God te zijn.* Hun godsbegrip sluit dit ten ene maal uit. Zo'n idee zou niet bij hen *kunnen* opkomen. Zo beschouwd, slaat deze beschuldiging dus nergens op. De argumentatie van de hogepriester komt heel gekunsteld over, dat durf ik wel te stellen!

Het kunstmatige van het lijdensverhaal openbaart zich in de uitvoerige beschrijvingen van alles wat naar de mening van de evangelist gebeurd moest zijn. Dit wordt zichtbaar in de volgorde van de handelingen die plaats vonden. Eerst de arrestatie van Jezus door een bende, gewapend met zwaarden en knuppels, gestuurd door de hogepriesters, schriftgeleerden en oudsten, om Mc 15,43 te citeren. Daarna de rechtzaak bij de hoge priester en het sanhedrin waar Jezus schuldig bevonden werd aan godslastering. En als sluitstuk Pilatus die in het geheel de rol moest spelen van iemand die tegen zijn zin het vonnis bekrachtigde en liet uitvoeren. Het bleef uiteindelijk onvermijdelijk, dat de Romeinse overheid de verantwoordelijkheid hiervoor nam. Ondertussen speelde zich de scène af van de verloochening van Jezus door Petrus, terwijl in het verhaal voortdurend wordt teruggesproken op teksten en beelden uit de bijbel die de aandacht van de lezer afleiden van de gruwelijke realiteit van het gebeurde. Misschien is het maar beter dat de gruwelijke werkelijkheid niet te duidelijk tot de lezers doordringt. Wij zijn gewend naar het kruis te kijken waar een verstilde Jezus, geduldig lijdend, aan het hout hangt. De gruwelijke realiteit wordt pas duidelijk als u in een klinische uiteenzetting hoort wat er in werkelijkheid plaats vond. Een voortdurende worsteling van een lichaam dat snakt naar adem en in zijn pogingen zich te verzetten tegen de dreigende verstikking, gefrustreerd wordt door de onmogelijkheid om langer dan enkele seconden achtereen een andere lichaamshouding aan te nemen om zo enige verlichting te vinden. Wat een sadisme! Dit schouwspel was een gruwel om gade te slaan en kon uren duren. En dan het ergste voor de nabestaanden: bewaakt door wachters bleven de lichamen aan het kruis hangen ten prooi aan aaseters in de nacht of, *misschien toch ?* een ondiep graf in de directe nabijheid?

Hoe(on)waarschijnlijk is Jozef van Arimatea en Nicodemus als wij weten, dat door de eerste christengeneraties geen poging is gedaan het graf terug te vinden. Dit gebeurde pas enige eeuwen later en blijkbaar met succes!

Vermelden wij nog een werk van J.D.Crossan¹ die een vergelijking trekt met wat op de Grote Verzoendag van de joden gebeurde.

¹ John Dominic Crossan, *Wie vermoordde Jezus? Over antisemitisme in de evangeliën*, Ten Have b.v Baarn 1997.

EEN BEELD VAN JEZUS

Samenvatting van het onderzoek

Verschillende bronnen hebben ons de nodige informatie verschaft om de figuur van Jezus duidelijker voor ons zichtbaar te maken. Deze informatie was voornamelijk te vinden in de spreuken en parabels die circuleerden en werden doorverteld in de vroegste periode na de dood van Jezus en die later werden opgenomen in de geschreven bronnen. Het Q-document en het Thomas evangelie, die alleen spreuken en parabels bevatten, geven ons echter geen informatie over hoe het leven van Jezus zich heeft afgespeeld.

De evangelieteksten van de canonieke schrijvers vormen het kader waarbinnen de meeste informatie tot ons is gekomen. De schriftelijke vastlegging van de verhalen over Jezus begon pas na het jaar zeventig met het verschijnen van het evangelie van Marcus. Toen, zo'n veertig jaar na de dood van Jezus, had zich al een zekere traditie gevormd waarin men niet meer onbevangen naar de mens Jezus keek maar er al bepaalde meningen over hem bij zijn volgelingen gemeengoed waren geworden. Hij was geen gewoon mens geweest en dit moest wel blijken uit zijn daden. We zien dit terug in de manier waarop de evangelisten over hem spreken. Terwijl bij voorbeeld Jezus voor Marcus de komende Messias is, de Gezalfde wiens komst in de boeken van het OT (Oude Testament) was voorspeld, beschouwt Matteüs hem vooral als een joods wetgeleerde van uniek formaat. Johannes beschrijft Jezus echter zelfs als de mens geworden zoon van God. Bij hem zien we reeds duidelijk de eerste aanwijzingen van de aanstaande theologische ontwikkeling rond de persoon van Jezus. De aanpassing van de gegevens uit de orale periode geschiedde in overeenstemming met de persoonlijke visie van de evangelist waardoor een gekleurd beeld van Jezus ontstond. Voor een objectief onderzoeker wordt het zo moeilijk door het mistgordijn de echte historische Jezus te ontdekken. Aan de andere kant blijft het kader van de verhalen van de evangelisten echter noodzakelijk om de onderzoeker inzicht te geven in de context die node gemist kan worden. De verhalen brengen ons dicht bij de tijd en de persoon van Jezus. Ze brengen in beeld hoe de volgelingen van Jezus hem ervaarden, hoe zijn woorden en daden bij hen overkwamen. De evangelisten stonden in dezelfde joodse traditie als Jezus zelf, begrepen, beter dan wij nu doen, wat hij bedoelde als hij sprak over het Rijk Gods. Zonder evangelieverhalen zouden de spreuken en parabels van Jezus min of meer in de lucht komen te hangen, ons minder over hem vertellen dan ze nu doen.

Dat wij steeds met de nodige reserve de verhalen van de evangelisten hebben gelezen en beoordeeld hangt samen met het feit, dat de historiciteit van de gebeurtenissen die zij beschrijven meestal niet aan te tonen is. Wij missen onafhankelijke beschrijvingen en dit is de reden geweest ook weinig aandacht te besteden aan de talrijke wonderen die in de evangeliën vermeld staan.

Tijdens het onderzoek ben ik er achter gekomen, dat de stem van Jezus gebruikt en misbruikt werd om eigen overtuigingen extra zeggingskracht te geven. Regelmatig werd er een beroep op Jezus gedaan om eigen opvattingen te ondersteunen maar ook om frustraties af te reageren. Dit zorgt voor een grauwsliuer over de teksten en maakte het onderzoek niet eenvoudiger.

Het is de *onafhankelijkheid* van informatiestromen en soms meer nog de *toonzetting* die in bepaalde teksten naar voren komt, die ons hielpen de echte Jezus op te sporen. Het is de woordkeus en toonzetting, afwijkend van de stijl en de gebruikelijke woordkeus van de evangelist, die ons de zekerheid gaven goed te zitten. Danervaarden we achter de tekst de schaduw van de mens Jezus.

Een schets van de mens Jezus van Nazareth

Nooit mogen wij vergeten, dat Jezus een jood was en dat dit een bepalende factor in zijn leven is geweest. De joodse wet reguleerde het totale leven en Jezus heeft zich blijkbaar hieraan geconformeerd. Dat moet men aannemen, omdat een sterk afwijkend gedrag zeker aanleiding zou zijn geweest voor kritiek op zijn persoon. De kritiek op hem was er maar richtte zich op de persoonlijke interpretatie die Jezus aan bepaalde wetregels gaf. Bij hem was geen plaats voor formalisme. Praktische naleving van regels mocht nooit een belemmering zijn voor de zorg voor anderen. *Hij wees op het risico, dat men loopt bij een te strikte naleving van regels omdat dan de aandacht verkeerd gericht is en men gemakkelijk uit het oog verliest wat de belangrijke dingen in het leven zijn.* Dit blijkt uit zijn uitspraken en zijn parabels.

Jezus had weinig op met de wijze waarop het gezinsverband in zijn tijd een bijna wurgende greep op de gezinsleden had. Hij zag de familieband als een belemmering voor een vrije keuze van de afzonderlijke familieleden. Hij doet hier dus een aanval op de bestaande sociale structuur in de samenleving, die de eigen individualiteit in de kiem smoort. Jezus zag dit als een belemmering voor een volledige inzet voor het Rijk Gods.

In ons onderzoek hebben we vanuit verschillende invalshoeken naar Jezus gekeken en naar relevante teksten gezocht. Het *Rijk Gods* was het centrale thema in Jezus' leven en was bepalend voor zijn houding ten opzichte van de *sociale mistoestanden*. Hij sprak zich duidelijk uit tegen de onderdrukking en uitbuiting van zijn landgenoten. Jezus gedroeg zich zoals een sociale profeet uit het Oude Testament, dat is wel zeker. Hij kwam op voor de onderdrukte bevolking. De kloof tussen de weinige rijken en de grote massa van de minderbedeelden was enorm. De rijken waren niet geneigd de armen te laten delen in hun welvaart en getuigden door hun levenshouding van een totale onverschilligheid ten opzichte van de slecht bedeelden. 'Rijkdom zonder mededogen met de ander, sluit een relatie met God uit', zo kan men de reactie van Jezus omschrijven. Uit de woorden van Jezus sprak een duidelijke, politieke uitdaging gericht tegen de machthebbers: wat in onze samenleving gebeurt, is fout, ook in de ogen van God. Hij gedroeg zich echter niet als een politiek bevlogen mens maar handelde vanuit een religieuze overtuiging: het is God die wil dat wij mensen mededogen hebben met elkaar. Op zijn karakteristieke manier bracht hij zijn gedachten over: hij prikkelde mensen om hen tot nadenken te brengen. Hij deed dit door zijn aparte woordkeuze, door zijn humor, door het vermogen om te overdrijven, door spottend belachelijke situaties te beschrijven om zaken te relativiseren, door soms shockerende opmerkingen te plaatsen om heel duidelijk het belang van iets te benadrukken.

Maar hij was meer dan een sociale profeet. Hij wees niet alleen op misstanden en sociale ongelijkheid. Alles wat hij zei en deed, had met God te maken. Het Rijk Gods was voor hem niet hetzelfde als een communistische heilstaat met gelijkheid voor allen. Mensen erop uitsturen om het Rijk Gods te verkondigen, heeft een diepere inhoud en betekenis dan sociale gerechtigheid alleen. Jezus ervaart de Heerschappij van God reeds tijdens zijn leven als een realiteit, maar wel als een realiteit die zijn volheid in de schepping nog moet krijgen. Jezus maakt duidelijk, dat zijn leerlingen en toehoorders bij de realisering van dat rijk betrokken zijn en hierbij een belangrijke rol moeten spelen. Hij bedoelt, dat in onze mensengemeenschap een groei en ontwikkeling moet plaats vinden die beantwoordt aan hoe God de mensengemeenschap heeft bedoeld. Het Rijk Gods op aarde moet God zichtbaar maken hier op aarde. Als jood was hij zich sterk bewust van de opdracht, die vastzit aan het behoren tot het uitverkoren volk: mee te helpen aan de ontplooiing van de schepping. *Deze ontplooiing van de schepping zag hij als een herscheppen in overeenstemming met de wil van God.* Jezus probeerde zijn toehoorders duidelijk te maken, dat zij zich hiervoor dienden in te zetten. Het leven en optreden van Jezus moeten wij zien als volledig in dienst van deze opdracht. Uit het ontstaan van de Jezusgemeenten rond het centrale thema van het Rijk Gods kan men afleiden, dat de

toehoorders en de eerste volgelingen Jezus in één opzicht heel goed begrepen hebben: het Rijk Gods betekende *actie* en was niet een kwestie van werkeloos afwachten. Jezus heeft blijkbaar in zijn spreken over het Rijk Gods een beweging in gang gezet maar geen structuur en duidelijke voorschriften gegeven.

Jezus heeft aan het joodse gebod 'heb uw naaste lief als uzelf', een nieuwe inhoud gegeven door andere woorden te gebruiken. In zijn formulering 'heb uw vijanden lief', wijst Jezus de mens op de ultieme consequenties van deze opdracht uit het Oude Testament. Door de liefde voor de vijand te benadrukken trekt Jezus ook de vijandige buitenstaander in de kring van de eigen gemeenschap en verheft de onderlinge verhoudingen tussen mensen tot een niveau dat het vermogen van een mens te boven gaat. Van de mens wordt blijkbaar verwacht zich te gedragen zoals God zich ten opzichte van ons gedraagt. Vanuit eigen kracht een onmogelijke opgave. Het betekent, dat men de ogen niet meer kan sluiten voor de werkelijkheid, niet meer zichzelf in slaap kan sussen en een eenvoudig alibi verzinnen voor afwijkend gedrag. Dat Jezus dit zijn volgelingen durft voor te houden en dat zij blijkbaar in hun leven dit proberen waar te maken, zegt veel over deze unieke mens¹.

Tijdens mijn onderzoek naar de historische Jezus heb ik een mens leren kennen zoals men die niet vaak in het leven ontmoet. Het was een kennismaking op afstand, gescheiden door een tijdspanne van bijna twee duizend jaar. Ik heb mogen raken aan een mysterie van God met ons in de gestalte van een mens. Dank zij deze charismatische mens ziet de wereld er thans heel anders uit. Hij heeft indirect, dank zij het werk van zijn volgelingen, de schat van het joodse erfgoed beschikbaar gesteld aan de hele mensheid. De Bijbel getuigt hiervan en ook de kerkgeschiedenis.

¹ Het zal u wel opgevallen zijn, dat ik regelmatig in de beschrijving ben overgestapt van de werkwoordvorm in de verledentijd naar de tegenwoordige tijd en omgekeerd. Dit heeft alles te maken met het feit dat wat Jezus zijn volgelingen heeft voorgehouden ook voor mensen van nu betekenis heeft en bepalend voor hun leven kan zijn.

De Nag-Hammadi-bibliotheek en het Thomas-evangelie

De boeken van het Nieuwe Testament, zoals wij die kennen, vormen maar een topje van de ijsberg. Slechts een klein gedeelte van wat in de eerste eeuwen is geschreven, is ook bewaard gebleven. Aanhalingen die wij vinden bij christelijke schrijvers uit die periode, waren lange tijd de enige aanwijzing dat er oorspronkelijk veel meer evangeliën bestonden dan het ons bekende viertal. Dit roept natuurlijk vragen op. Waren die verdwenen teksten zo oninteressant, dat ze op den duur in vergetelheid geraakt zijn? Of pasten de teksten op de een of andere manier niet meer binnen de richting die de ontwikkeling van het christendom na verloop van tijd had genomen? Het laatste blijkt het geval te zijn. Door een gelukkig toeval werd in 1945 in Egypte nabij Nag-Hamaddi, verborgen in de grond, een kruik ontdekt. Deze kruik bevatte een veertigtal geschriften die dezelfde geest ademen. Men noemt deze geschriften *gnostisch*. Het Griekse woord *gnosis* betekent *kennis*, of misschien beter vertaald *inzicht*. Dat deze geschriften werden begraven is te danken aan monniken uit een nabij gelegen klooster die, toen zij bemerkten, dat ze geschriften in hun bezit hadden die niet strookten met de rechtzinnige leer, deze uit angst voor ontdekking niet meer binnenshuis durfden bewaren en daarom buiten het klooster hadden begraven.

Onder de gevonden teksten vond men een *Koptisch* handschrift, dat oorspronkelijk te boek gesteld was in het Grieks. Het is bekend als het evangelie van Thomas. Een volledige tekst van Thomas is te vinden in het boek van A.F.J.Klijn en in het boek *The Five Gospels*. Naast het evangelie van Thomas bevatte de Nag-Hammadi-bibliotheek ook nog vele andere fragmenten van boeken waarvan het bestaan tot dusver onbekend was. Slavenburg¹ gaat nader op de vondsten in en heeft verschillende teksten toegelicht. Deze werken ademen dezelfde geest. De ontwikkeling in de gemeenten, die deze geschriften hebben voortgebracht, heeft een geheel ander karakter gehad dan in de bij ons bekende gemeenten die wij hebben leren kennen door de canonieke evangeliën. Bij de bestudering van de teksten bleek, dat zij bij de kerkvaders wel bekend waren, gelet op de verschillende citaten die door hen zijn overgenomen. Volgens onderzoekers tonen deze teksten aan dat de eerste christentijd heel anders is geweest dan de kerk ons voorhoudt en dat er sprake was van een pluriform christendom.

¹ Jacob Slavenburg, *Valsheid in Geschriften*, blz. 49-99.

De geleerden dateren de oudste kern van de tekst van Thomas in de jaren vijftig waarmee het belang van de tekst voor het begrijpen van de eerste fase van het christendom duidelijk is. Evenals *Q* is ook het evangelie van Thomas een spreukenverzameling, bestaande uit 114 spreuken of *logia*, waarin niets vermeld wordt over het leven, het sterven en de verrijzenis van Jezus. Hoewel het evangelie van Thomas niet behoort tot de canonieke geschriften van het Nieuwe Testament, het is wat men gewoonlijk noemt een apocrief evangelie, wordt het in wetenschappelijke kringen van groot belang geacht. Van de 114 uitspraken heeft ongeveer de helft parallellen met de nieuwtestamentische evangeliën. Terwijl een flink aantal uitspraken of gedeelten ervan maar weinig verschillen van wat wij bij de synoptici vinden, zijn andere teksten volkomen onbegrijpelijk voor een niet-ingewijde in de gnostische materie. De gemeente van Thomas heeft blijkbaar uit dezelfde traditie geput als de andere Jezus-gemeenten maar is op de duur een eigen weg ingeslagen. Het blijkt moeilijk te zijn de oudste laag in de tekst te ontdekken. In afwijking van wat de geleerden hebben geconstateerd bij de *Q*-verzameling, hebben de latere wijzigingen in de tekst van Thomas de originele tekst aangetast. Toch geeft de tekst voldoende van de kern prijs om uitspraken van andere schrijvers te ondersteunen als een onafhankelijke bron.

Naast de gnostische geschriften zijn er nog vele andere teksten vervaardigd, sommige met de namen van bekende apostelen als auteurs. Gedeeltelijk zijn deze teksten behouden gebleven en van de meeste zijn slechts hier en daar de sporen terug te vinden in enkele overgebleven fragmenten of aanhalingen bij de kerkvaders. Onder deze teksten bevinden zich ook de resten van een drietal evangeliën die waarschijnlijk in gebruik waren bij joodse christenen, zoals de gemeente van Jacobus in Jeruzalem. Van groot belang voor de volksdevotie door de eeuwen heen is de invloed geweest van de geromantiseerde verhalen rond de geboorte en de kindsheid van Jezus. Zij leerden ons de namen kennen van de ouders van Maria.

Het Jezus onderzoek

In onze studie staat het historisch onderzoek centraal. Omdat exegeten op zoek naar de historische Jezus uitgaan van dezelfde wetenschappelijke benadering, kunnen wij met succes gebruik maken van hun bevindingen.

Oorspronkelijk is het Jezus-onderzoek voornamelijk een zaak van theologen uit het Duitse taalgebied geweest. Het zwaartepunt komt in de twintigste eeuw in de Verenigde Staten van Amerika te liggen met nadruk op het laatste kwart van de eeuw. De doelstelling in het onderzoek werd verlegd van het samenstellen van een

biografie van Jezus naar het construeren van een schetsmatig beeld dat een zekere mate van betrouwbaarheid heeft. Het optimisme om, ondanks de slechte ervaringen uit het verleden, daarin toch te slagen vond zijn oorsprong in een viertal factoren. Als eerste factor noemen wij de nieuwe bronnen die voor het onderzoek beschikbaar waren gekomen, zoals de vondst van het evangelie van Thomas in de Nag-Hammadi-bibliotheek in Egypte en de vondst van de Dode Zee rollen. Daarnaast wijzen wij op het gebruik van nieuwe methoden van onderzoek, afkomstig uit andere wetenschapsgebieden en met succes ook hier toegepast. Bovendien was er de grote vooruitgang in de twintigste eeuw rond het onderzoek naar het ontstaan van het christendom. Vermeld moet ook nog worden de veranderde omstandigheden waaronder het onderzoek in het algemeen plaats vindt. Vanuit seculiere of gesecculariseerde universiteiten wordt onderzoek verricht en daarbij de nadruk gelegd op de relatie tussen teksten en hun oorspronkelijke historische omgeving.

Het Jezus-onderzoek heeft een multidisciplinair karakter gekregen. Men weet thans meer over de sociale, politieke en economische situatie rond Palestina aan het begin van onze jaartelling. Sociologie, (culturele) antropologie, godsdienstwetenschappen en natuurwetenschappen ondersteunen het onderzoek. Onderzoeksmethoden uit deze wetenschappen worden in het Jezus-onderzoek toegepast. Belangrijke bijdragen worden ook geleverd door historisch en archeologisch onderzoek. Het is het samenbrengen van deze diverse kwaliteiten die het onderzoek verder helpen.

In het boek 'Jezus: gezocht en onderzocht', geeft de Amerikaan Marcus Borg¹ een overzicht van de beelden van Jezus in de Noord-Amerikaanse theologische wetenschap met nadruk op de publicaties na 1980. De kernvragen in het onderzoek zijn de volgende: *Jezus en de eschatologie*, dwz. verwachtte Jezus het aanstaande einde van de wereld of niet, én *de relatie van Jezus tot zijn sociale wereld*. Speciale aandacht geeft Borg aan de bespreking van een boek van J.D.Crossan vanwege de geavanceerde en vernieuwende methoden van onderzoek². In de visie van Crossan en eveneens in die van Borg zelf³ en die van anderen was de sociaal-politieke betrokkenheid van Jezus cruciaal en zelfs het middelpunt van zijn activiteit en levensdoel. De betekenis van het gebruikte bijvoeglijk naamwoord politieke moet u verstaan in de zin, dat de maatschappijkritiek van Jezus politieke implicaties had. Wat hij zei riep weerstanden op bij degenen die het voor het zeggen hadden, men

¹ Marcus Borg, Jezus: gezocht en onderzocht, de Renaissance van het Jezus-onderzoek, Uitgeverij Meinema Zoetermeer 1998.

²John Dominic Crossan, Jezus: Een revolutionaire biografie, Prometheus Amsterdam 1994.

³ Marcus Borg, Als met nieuwe ogen. De historische Jezus en waar het op aan komt in het geloof van vandaag, Uitgeverij Meinema Zoetermeer 1995.

voelde zich bedreigd. Het is dus niet een kwestie van wat wij gewoonlijk onder politiek bedrijven verstaan.

Speciale aandacht verdient het groot opgezette project van het z.g. Jesus-Seminar. Het betreft een omvangrijke groep voornamelijk Amerikaanse geleerden¹ met verschillende achtergrond, die een gemeenschappelijk onderzoek heeft gedaan naar de uitspraken en daden van Jezus. Het is een breed gedragen onderzoek over een totale periode van meer dan tien jaar. De onderzochte teksten zijn de vier bekende evangeliën aangevuld met de verzameling spreuken uit het evangelie van Thomas. De methoden van onderzoek die hierbij gebruikt werden, getuigen van een juiste wetenschappelijke aanpak. Teksten in de verschillende bronnen werden met elkaar vergeleken en onderzocht op hun onderlinge relatie. Het is voor het eerst dat dit op een dergelijk grote schaal plaats vond. Het project is gestart met het vervaardigen van een volledig nieuwe vertaling vanuit het Grieks in het hedendaagse Engels (Amerikaans). Hieraan is gewerkt door een grote groep deskundigen. Deze vertaling werd het uitgangspunt voor uitvoerige bestudering en bespreking in de groep. In de eerste fase van het onderzoek werden de teksten bestudeerd en beoordeeld met betrekking tot de uitspraken die op Jezus terug te leiden waren. Door middel van stemming werd een oordeel uitgesproken over de waarschijnlijkheid, dat een bepaalde uitspraak ook inderdaad van Jezus afkomstig was. De gradatie van waarschijnlijkheid werd bij de stemming in beeld gebracht door gebruik te maken van gekleurde kralen met een kleurcode, lopend van rood via roze naar grijs en zwart in een afnemende mate van waarschijnlijkheid. In de tekst van *The Five Gospels* zien wij de conclusies van het Jesus-Seminar zichtbaar gemaakt in gekleurde tekstgedeelten. De resultaten van het onderzoek zijn gepubliceerd en voorzien van een zeer uitvoerig commentaar dat inzicht geeft in de meningsvorming. De toelichtingen doen vermoeden, dat de kerkelijke achtergrond van sommige leden soms een grotere rol heeft gespeeld bij de keuze van de kleurcode dan men zou mogen verwachten bij een keuze louter gebaseerd op de historische feiten (het bloed kruipt waar het niet gaan kan?). Aan het einde van het boek *The Five Gospels* is ook een kort resumé gegeven van alle uitspraken in een volgorde van een dalende waarschijnlijkheid op een schaal van honderd, samen met de plaats in de tekst van de betreffende evangelist. In de tweede fase van het onderzoek is op een soortgelijke wijze een studie verricht naar de betrouwbaarheid van de verhalen over de activiteiten van Jezus.

¹ *The Five Gospels*. Het boek bevat een lijst van 76 deelnemers aan het Jesus Seminar met hun achtergrond.

Het heeft bevreemding gewekt, dat op een dergelijke wijze is omgegaan met teksten die een centrale plaats innemen in een religie. Maar wanneer men wetenschappelijke methoden hanteert in een historisch onderzoek, moet men ook uitspraken doen die passend zijn in een dergelijk onderzoek. Men kan niet verwachten dat bij een dergelijke omvangrijke groep deskundigen iedereen in zijn oordeel op dezelfde golflengte zit. De verwachte gradatie in de beoordeling heeft men zichtbaar gemaakt op een verantwoorde wijze.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD.....	2
DE EERSTE KENNISMAKING	4
HOE ZIEN CHRISTENEN JEZUS VAN NAZARETH?	4
DE EERSTE VERKENNING	7
WAT IS WAAR EN WAT NIET?.....	7
ONDERSTEUNING VANUIT EEN AANTAL VAKDISCIPLINES.....	12
DE BRONNEN NADER BESCHOUWD	14
INLEIDING.....	14
HOE ZIJN DE EVANGELIETEKSTEN TOT STAND GEKOMEN	15
HET Q-EVANGELIE	17
DE DIDACHE OF LEER DER TWAALF APOSTELN.....	25
ENKELE VOORLOPIGE CONCLUSIES	28
HOE SELECTEREN WIJ TEKSTEN DIE ONS IETS OVER JEZUS KUNNEN ZEGGEN	29
DE KARAKTERISTIEKE HANDTEKENING VAN JEZUS.....	31
EEN KORTE INLEIDING IN HET BEGRIJPEN VAN PARABELS	35
EEN VOORLOPIGE CONCLUSIE	45
ONDERZOEK VANUIT GEZICHTSPUNTEN	46
PALESTINA: HET TONEEL VOOR HET OPTREDEN VAN JEZUS EEN KORTE SCHETS	48
ISRAËL: VOLK IN DE VERDRUKKING.....	48
DE LEVENSONSTANDIGHEDEN IN DE OMGEVING VAN DE MIDDELLANDSE ZEE.....	49
ISRAËL: EEN PATRIARCHALE SAMENLEVING.....	51
HET UITVERKOREN VOLK EN DE JOODSE WET.....	52
JEZUS EN DE FARIZEEËN.....	53
DE SADDUCEEËN.....	56
HET LEVEN IN DE GROTE STAD.....	57
JEZUS ALS JOOD TUSSEN DE JODEN.....	59
JEZUS EN DE JOODSE WET	59
JEZUS EN HET RIJK GODS	64
INLEIDING.....	64
JEZUS ALS RONDTREKKENDE PREDIKER.....	65
HET RIJK GODS ALS OPDRACHT.....	68

RIJK EN ARM: EEN NIET TE OVERBRUGGEN AFSTAND.....	72
TWEE UITERSTEN.....	77
EEN VOORLOPIGE CONCLUSIE	81
HET LIEFDESgebOD VAN JEZUS.....	83
INLEIDING.....	83
GEEN WOORDEN MAAR DADEN	86
VERHALEN OVER JEZUS.....	89
INLEIDING.....	89
DE WONDEREN VAN JEZUS	96
DE TERECHTSTELLING VAN JEZUS	97
EEN BEELD VAN JEZUS.....	101
SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK.....	101
EEN SCHETS VAN DE MENS JEZUS VAN NAZARETH	102
EXTRA INFORMATIE EN VERDIEPING	105
DE NAG-HAMMADI-BIBLIOTHEEK EN HET THOMAS-EVANGELIE	105
HET JEZUS ONDERZOEK.....	106
INHOUDSOPGAVE	110
LITERATUUROVERZICHT	112

LITERATUUROVERZICHT

- Het Verloren Evangelie. Onder redactie van Marcus Borg, Meinema Zoetermeer 1997.
- Marcus Borg, Jezus: gezocht en onderzocht, de Renaissance van het Jezus-onderzoek, Uitgeverij Meinema Zoetermeer 1998.
- John Dominic Crossan, Jezus: Een revolutionaire biografie, Prometheus Amsterdam 1994.
- John Dominic Crossan, Wie vermoordde Jezus? Over antisemitisme in de evangeliën, Ten Have b.v Baarn 1997.
- John Dominic Crossan, The Birth of Christianity. Discovering what happened in the years immediately after the execution of Jesus, Harper San Francisco, 1998.
- Flavius Josephus, De joodse Oorlog & Uit mijn leven, Ambo Baarn 1992.
- David Flusser, Jezus de levensgeschiedenis van een religieus genie, De Haan Bussum 2de druk 1969.
- The Five Gospels. The search for the authentic words of Jesus. New translation and commentary by Robert W.Funk, Roy W.Hoover, and the Jesus Seminar, A Polebridge Press Book 1993.
- Robert W. Funk and The Jesus Seminar, The acts of Jesus. The search for the authentic deeds of Jesus, Harper San Francisco 1998.
- Arthur Hertzberg and Aron Hirt-Manheimer, Joden. Identiteit en karakter van een volk, Ambo Amsterdam en Icarus Antwerpen 1998.
- C.J.Den Heyer, Opnieuw: Wie is Jezus? Balans van 150 jaar onderzoek naar Jezus, Meinema Zoetermeer 1996.
- Katechismus van de katholieke Kerk, Secretariaat Rooms-katholiek Kerkgenootschap. Utrecht uitgave 1995.
- A.F.J.Klijn, Jezus in de Apocriefe evangeliën. Buitenbijbelse beelden van Jezus, Kok Kampen 1999.
- Gerhard Lenski, Power and Privilege: A Theory of Social Stratification, New York McGraw-Hill 1966.
- Burton L.Mack, Wie schreven het Nieuwe Testament werkelijk? Feiten, mythen en motieven, Uitgeverij Ankh-Hermes b.v. Deventer 1997.
- M. van der Plas, Uit het Rijke Roomse leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935, met een nawoord van Kees Fens, Baarn, 1963.
- Jacob Slavenburg, Valsheid in Geschrifte. De gespleten pen van bijbelschrijvers, Walburg Pers Zutphen 1995.

Rodney Stark, De eerste eeuwen. Een sociologische visie op het ontstaan van het christendom, Ten Have Baarn 1998.